И. А. ДӘМИРОВ, Д. Ј. ЊҮСЕЈНОВ,
Ч. З. ШҮКҮРОВ

БИТКИЛӘР ВӘ ТӘБАБӘТ

БАКЫ · КӘНЧЛИК · 1992

Аз 2
Д 44

Редактору *Шө'лә Гулијева*

Д 44 **Дәмиров И. А., Һүсејнов Д. Ј., Шүкүров Ч. З.**
Биткиләр вә тәбабәт. Б., Кәнчлик, 1992, 128 сәһ.

Китабда республикамызда кениш јајылан вә бечәрилән 200-дән артыг биткинин мүаличә әһәмијјәти һаггында мә'лумат верилир.
Бурада тәсвир олунан биткиләр мүасир тибб елминин тәләбатына әсасән груплашдырылыб. Әввәлчә биткинин Азәрбајчан, латын вә рус дилләриндә адлары, гысача ботаник тәсвири вә республиканын әразисиндә јајылмасы, еләчә дә бечәрилмәси, дәрман мәгсәдилә истифадә едилмәси вә кимјәви тәркиби һаггында мә'лумат верилир, ахырда исә онун халг тәбабәтиндә вә елми тәбабәтдә истифадә гајдасы вә мүаличә әһәмијјәти көстәрилир.
Китаб һәкимләр, тибб ишчиләри, әчзачылар, еләчә дә кениш охучу күтләси үчүн нәзәрдә тутулмушдур.

Д $\frac{470206020}{М\ 653\ (07)-92}$ 144—92 Аз 2

ISBN 5—8020—0828—8

© «Кәнчлик», 1992

КИРИШ

Азәрбајчанда дәрман биткиләринин өјрәнилмәси халг тәбабәтинин инкишафы илә сых бағлыдыр. Халг тәбабәти халгын мин илләр әрзиндә әлдә етдији тәчрүбәләрлә зәнкин түкәнмәз хәзинәдир. Бу хәзинәдән һәмишә истифадә етмәк лазымдыр. Тәкчә ону дәмәк кифајәтдир ки, үрәк-дамар системи хәстәликләриндә ишләдилән дәрманларын 80 фаизи биткиләрдән алыныр. Һазырда елми тәбабәтдә 200-дән артыг битки хаммалындан мүаличә васитәси кими истифадә едилир.

Дәрман биткиләринин өјрәнилмәси тарихи чох гәдимдир. Әкәр инсанын әмәләкәлмә тарихи милјон ил һесаб едилирсә, бүтүн бу мүддәт әрзиндә инсанлар биткиләрдән һәм гида, һәм дә дәрман мәгсәди илә истифадә етмишләр. Гәдим инсанлар дәрман биткиләринин тә'сирини һәм өз үзәрләриндә, һәм дә һејванларын һәрәкәтләрини изләмәклә өјрәнирдиләр. Онлар мүшаһидә едиб көрүрдүләр ки, бә'зи биткиләри једикдә инсан зәһәрләнир, гусма, исһал һаллары әмәлә кәлир. Онлар өјрәнмишдиләр ки, маралкөкү адлы битки јорғунлуғун гаршысыны алыр. Рәвајәтә көрә, инсанлар кофеинин синир системинә ојадычы тә'сир көстәрмәсини кечиләрдән өјрәнмишләр. Һамыја мә'лумдур ки, кофеин алкалоиди организмә ојадычы тә'сир көстәрир. Мүшаһидә етмишләр ки, ајы гышламаға кетмәздән әввәл ишләтмә мурдарчасынын мејвәләрини тапыб јејир, гарныны тәмизләјир, сонра исә гыш јатағына кедир. Инди һамы билир ки, мурдарча јахшы ишләтмә дәрманыдыр. Дурналар узаг мәсафәјә учаркән гара кәндалашын мејвәләрини тапыб дәнләјир, сонра учмаға башлајыр. Халг тәбабәтиндән мә'лумдур ки, чох зәифләмиш ушаглара гара кәндалашын мејвәләриндән һазырланмыш кисел чох јахшы тә'сир едир. Чиндә беш мин ил бундан габаг тирјәк, хаш-хаш, рәвәнд вә женшен көкү, Һиндистанда кәнәкәрчәк, алој, дәлибәнк вә с. биткиләр мүаличә мәгсәдилә ишләдилирди.

Мәшһур јунан һәкими Һиппократ 2300 ил бундан габаг 200-ә гәдәр дәрман биткисиндән истифадә етмиш вә онларын адларыны өз әсәриндә чәкмишдир. Әрәбләр 1400-ә гәдәр дәрман биткиси таныјырдылар. Рус халг тәбабәтиндә дә дәрман биткиләриндән кениш истифадә едилмишдир. Азәрбајчанын учсуз-бучагсыз чөлләри, јамачлы овалыглары, кениш субалтик дағ чәмәнликләри, әлван мешәләри мүхтәлиф биткиләрлә олдугча зәнкиндир.

Бәшәријјәтин илк инкишаф дөврүндән бәри биткиләр инсанлар үчүн ән јахшы гида вә дәрман васитәләриндән бири олмушдур.

Гызылкүл, рејһан, әсмәкүл, гәрәнфил, әтиршаһ, мајинчи чичәји вә бир чох башга әтирли дәрман биткиләринин чичәкләринин гохусу инсанын сағламлығы үчүн хүсуси әһәмијјәт кәсб едир.

Мә'лумдур ки, халг тәбабәти чох гәдим дөврдән бәри истифадә олунан мүхтәлиф нөв дәрман биткиләри илә зәнкиндир. Бу саһәдә

апарылан ахтарышлар чох јахшы нәтичә верир. Мәсәлән, әсрләрдән бәри халг тәбабәтиндә ишләдилән дәрман биткиләрини тәдгиг едәнләр јүзләрчә гијмәтли дәрман маддәләри тапмышлар. Белә дәрман биткиләри елми чәһәтдән һәртәрәфли өјрәнилдикдән сонра мүасир тиббә дахил едилмишдир. Белә дәрман биткиләринә мисал олараг хорузкүлүнү, инчичичәјини, үскүкотуну, бојмадәрәни, дағ турпуну, бағајарпағыны, чобанјастығыны, дәмровотуну, јемишаны, мајаотуну, гатыргујруғуну, гарғыдалы сачағыны, сығыргујруғуну, итбурну мејвәсини, хәшәмбүлү вә јүзләрлә биркә ишләдилән дәрман биткиләрини мисал көстәрмәк олар.

Азәрбајчанда дәрман биткиләринин бечәрилмәси саһәсиндә дә мүәјјән наилијјәтләр әлдә едилмишдир. Республикамызын тропик вә субтропик рајонларында зә'фәран, зејтун, евкалипт, чај, дәфнә, ситрус, разјана, бадам, әрик, фејхоа, розмарин, нар вә дикәр гијмәтли биткиләрин бечәрилмәси тәшкил едилмишдир. Бунларла јанашы, Азәрбајчанын бир чох рајонларында, о чүмләдән Абшеронда пилокарпус, әтиршаһ, лаванда, әзвај, бергомот, дәниз соғаны вә с. гијмәтли биткиләрин дә плантасијасыны салмаг үчүн лазыми шәраит вардыр.

Азәрбајчан республикасынын тәбии сәрвәти дәрман биткиләринин планлы сурәтдә тәдарүкүнүн тәшкили үчүн сон дәрәчә әлверишлидир.

Мүхтәлиф тәркибли торпаг, рөвнәгли әрази, рәнкарәнк иглим вә бол күнәш шүалары бурада мүхтәлиф нөв биткиләрин јаранмасына сәбәб олмушдур. Республикамызда битән 4 миндән артыг али битки нөвү ичәрисиндә фајдалы дәрман биткиләри хүсуси јер тутур. Бу биткиләрдән мүхтәлиф мәгсәдләр үчүн чохдан истифадә олунур. Мә'лум олдуғу кими, һазырда биткиләрдән бир сыра маддәләр вә препаратлар истеһсал едилир ки, бунлардан да тибдә кениш истифадә олунур. Биткиләрдән алынан маддәләр еләчә дә халг тәсәррүфатынын мүхтәлиф саһәләриндә тәтбиг олундуғуна вә синтетик кимјанын инкишафы үчүн еталон һесаб едилдијинә көрә дә мараглы вә гијмәтлидир.

Синтетик үзви кимјанын әлдә етдији бөјүк наилијјәтләрә бахмајараг биткиләрин тәркибиндә олан маддәләр әтрафлы өјрәнилир вә бу саһәдә апарылан тәдгигатлар кет-кедә даһа да инкишаф етдирилир. Бу онунла изаһ олунур ки, битки аләми јени үзви бирләшмәләрин түкәнмәз мәнбәјидир.

Сон илләр биткиләрдән әввәлләр елмә мә'лум олмајан бир сыра глүкозидләр, алколоидләр, фурокумаринләр, флавоноидләр, антибиотикләр, витаминләр вә дикәр мүрәккәб үзви бирләшмәләр алынмыш, өјрәнилмиш вә истифадәјә верилмишдир. Лакин әлдә едилән бу наилијјәтләр биткиләрә хас олан бөјүк тәбии хәзинәнин јалныз кичик бир һиссәсидир. Биткиләрдә һәлә өјрәнилмәмиш гијмәтли биоложи фәал маддәләр чохдур. Һазырда кечмиш Совет Иттифагынын бүтүн республикаларында, дијар вә вилајәтләриндә јерли дәрман биткиләринин өјрәнилмәси вә тәдарүк едилмәси саһәсиндә бөјүк ишләр көрүлүр.

Азәрбајчан республикасы Елмләр Академијасынын В. Л. Комаров адына Нәбатат Институту Н. Нәриманов адына Азәрбајчан Дөвләт Тибб Университетинин әчзачылыг факүлтәси вә дикәр институтларын әмәкдашлары республикамызда јајылан бир сыра дәрман биткиләри еһтијатлары үзәриндә чалышараг чохлу мигдарда офи-

синал, гејри-офисинал вә халг тәбабәтиндә ишләнән дәрман биткиләрини ашкара чыхармышлар. Апарылан тәдгигатларын нәтичәләри көстәрмишдир ки, бурада јајылан дәрман биткиләри республикамызын бүтүн тәләбатыны өдәјә биләр, бә'зиләри исә һәтта дикәр республикаларын дәрман хаммалына олан еһтијачыны өдәмәк үчүн истифадә олуна биләр.

Республикамызда өјрәнилән дәрман биткиләринин бир чоху әчзачылыг тәчрүбәсиндә истифадә олунан мүхтәлиф дәрман формаларынын вә препаратларынын һазырланмасында хаммал мәнбәји кими, еләчә дә кимја-әчзачылыг сәнајесиндә ејни мәгсәд үчүн истифадә олуна биләр. Республикамызда јајылан бә'зи битки нөвләри исә кәләчәк тәдгигатлар үчүн сон дәрәчә мараглы вә перспективлидир.

Охучулара тәгдим едилән бу китабчанын әсас мәгсәди гысалдылмыш формада, Азәрбајчанын дәрман битки еһтијатларынын зәнкинлијини вә мүхтәлифлијини, биринчи нөвбәдә кечмиш ССРИ Дөвләт Фармакопејасынын гәбул етдији офисинал дәрман биткиләрини, һабелә мүхтәлиф мә'лумат китабчаларына дахил олан гејри-офисинал дәрман биткиләрини әкс етдирмәк, республиканын дәрман биткиләри еһтијатларынын өјрәнилмәси саһәсиндә әлдә едилән ән мүһүм наилијјәтләри көстәрмәк, бир тәрәфдән мәдәни сурәтдә бечәрилән вә тәдарүк олуна биләчәк, тә'хирә салынмадан сәнаједә истифадә едиләчәк биткиләри, дикәр тәрәфдән кәләчәк тәдгигатлар үчүн перспективли олан биткиләри көстәрмәкдән ибарәтдир.

Китаба дахил олан дәрман биткиләри онларын тәркибиндә олан әсас кимјәви маддәләрә әсасән груплашдырылмышдыр.

Тәгдим олунан дәрман биткиләриндән бә'зиләри јенидир, јалныз Азәрбајчанда вә ја Гафгазда (ендемик) битирләр вә филокенез чәһәтдән офисинал гоһумдурлар.

Бунунла јанашы республикада бечәрилән дәрман әһәмијјәтли биткиләрин сијаһысы китабчада верилмиш вә онлардан мүаличәви препаратларын һазырланмасынын мүмкүнлүјү көстәрилмишдир. Хүсуси һиссә офисинал вә харичи дәрман биткиләринин Азәрбајчан әвәзедичиләринә һәср олунмушдур. Республиканын рајонларында јабаны һалда битән дәрман биткиләринин тәдарүк олунмасынын перспективлији хүсусилә гејд олунур, бечәрилмәјә лајиг олан јерли вә харичи дәрман биткиләринин сијаһысы верилир.

Мүәллифләр бу китабы тәртиб едәркән Азәрбајчан республикасынын ЕА-нын В. Л. Комаров адына Нәбатат Институтунун битки еһтијатларынын өјрәнилмәси мәсәләләринә һәср олунмуш әсәрләриндән, еләчә дә Н. Нәриманов адына Азәрбајчан Дөвләт Тибб Университетинин әчзачылыг факүлтәсинин ихтисас кафедраларынын әмәкдашларынын елми ишләриндән истифадә етмишләр.

Китабда дәрман биткиләринин битдији јерли шәраит һаггында верилән мә'луматлар мүәллифләрин узун илләр боју Азәрбајчанын тәбии сәрвәтини тәдгиг етмәләри сајәсиндә әлдә етдикләри мә'луматлар әсасында, еләчә дә бир чох мүнасиб әдәбијјатлар әсасында верилмишдир.

Китабын һәчми мәһдуд олдуғуна көрә сон илләрдә өјрәнилмиш бә'зи дәрман биткиләри, хүсусилә халг тәбабәтиндә истифадә олунан бир сыра биткиләр китаба дахил едилмәмишдир. Мүәллифләр елә зәни едирләр ки, китабда верилмиш материал республикамызын

дәрман әһәмијјәтли битки еһтијатларынын әсас һиссәсини вә зәнкинлијини әкс етдирир, бу мә'луматларла охучунун танышлыгы зәруридир вә бу јолла көстәрилән биткиләрин халг тәсәррүфатынын еһтијачлары үчүн мәнимсәнилмәси хејли сүр'әтләнәчәк, еләчә дә охучуда кәләчәк ахтарышлара бөјүк һәвәс ојадачагдыр.

Китабча Азәрбајчан Дөвләт Тибб Университетинин вә әчзачылыг факүлтәсинин тәләбәләри, тибб вә әчзачы елми-практик ишчиләр, дәрман хаммалынын тәдарүкү илә мәшгул олан мүәссисә ишчиләри үчүн нәзәрдә тутулмушдур. О һәмчинин кимја-әчзачылыг заводу ишчиләри, тәбиәт елмләри үзрә мүтәхәссисләр вә тибби биликләрин тәблиғи илә мәшгул олан мүһазирәчиләр үчүн дә мараглы олачагдыр.

АВРОПА КӘРМӘШОВУ—EVONYMUS EUROPAC—БЕРЕСКЛЕТ ЕВРОПЕЙСКИЙ

Азәрбајчанда 5 нөвү јабаны һалда јајылыб, 1 нөвү бечәрилир. Авропа кәрмәшову тибдә истифадә едилир.

Авропа кәрмәшову 2—4 м һүндүрлүкдә кол биткиси олуб, шахәли көкләрә маликдир. Сарытәһәр-јашыл рәнкли чичәкләри јарымчәтир чичәк групуна аиддир. Мејвәси дөрддилимли чәһрајы гутучугдан ибарәтдир. Тохумлары јумуртавары шәкилдәдир. Битки мај—ијун ајларында чичәкләјир, мејвәләри сентјабр—октјабрда јетишир.

Азәрбајчанда Бөјүк вә Кичик Гафгазда, Талышда, Алазан—Әјричај овалыгларында, мешәләрдә, чајларын кәнарында, мешә ачыглыгларында, коллугларда, бағларда, дәрә-тәпәли јерләрдә јајылмышдыр. Азәрбајчанда бәзәк биткиси кими бағларда, паркларда Јапонија кәрмәшову бечәрилир.

Дәрман мәгсәдилә Авропа кәрмәшовунун јарпагларындан, будагларындан, габыг вә мејвәләриндән истифадә олунур.

Халг тәбабәтиндә кәрмәшовун будагларыны, көк вә габыгларыны јандырмаг јолу илә алынан гатранлы маддәни дәри хәстәликләриндә (екземаларда, иринли јараларда вә с.) шит јағла гарышдырыб, мәлһәм һазырлајараг јарасағалдычы кими ишләдирләр. Бундан әлавә, мејвәләринин ширәсиндән ағрыкәсичи кими ревматизмдә бәдәнә сүртмә дәрманы кими истифадә едилир.

Истифадә гајдасы — Газах рајонунда кәрмәшовун көвдә вә будагларыны порошок һалына салыб, кәрә јағында мәлһәм һазырлајырлар вә кеч сағалан иринли јараларын мүаличәсиндә ишләдирләр.

АҒ АКАСИЈА—ROBINIA PSEUDACACIA—АКАЦИЯ БЕЛАЯ *(лжеакация)*

Азәрбаjчанда акасиjанын 3 нөвү бечәрилир, бунлардан да ағ акасиjа даһа кениш мигjасда jетишдирилир.

25—30 м һүндүрлүкдә ағач олуб, гүввәтли көк системинә маликдир. Көвдәсинин габығы гәһвәjи рәнкдәдир, jарпаглары овал вә ja узунсов—jумуртаваридир, гыса саплаглыдыр. Чичәкләри әтирлидир, ағ вә ja чәһрajыдыр, чичәк касачығы зәнгваридир. Салхымвари чичәк груплары узун вә саплаглыдыр. Меjвәси jасты узунсов пахладан ибарәтдир. Тохумлары узунсовдур, гәһвәjи рәнкдәдир, үзәри һамардыр. Апрел аjындан иjун аjына кими чичәкләjир, меjвәләри октjабрда jетишир.

Азәрбаjчанда парклларда, бағларда кениш бечәрилир. Бә'зән jабаны һалда Бөjүк Гафгазын чәнуб раjонларында тәк-тәк дә раст кәлинир.

Чичәкләриндә флавон гликозиди, робинин вә робикенин адлы боjаjычы маддә, 0,12%-ә гәдәр ефир jағы вардыр.

Ағ акасиjа jарпагларында 20—30 мг%-ә гәдәр каротин вә 240—370 мг % аскорбин туршусу, тохумларында 12%-ә гәдәр пиjли jағ мүәjjән едилмишдир.

Халг тәбабәтиндә акасиjанын гурудулмуш чичәкләриндән чаj кими дәмләjиб, дахили ганахмаларда ганкәсичи маддә кими, еләчә дә соjугдәjмәдә илтиһабы арадан галдырычы вә бүзүшдүрүчү маддә кими истифадә олунур.

Истифадә гаjдасы — акасиjанын чичәкләрини 1—2 һәфтә спиртдә (арагда) сахладыгдан сонра алынан спиртли чыхарышдан ревматизмдә харичә сүртмә дәрманы кими ишләдилир.

Азәрбаjчанда бечәрилән акасиjа биткиләринин елми әсасда өjрәнилмәси мараглыдыр.

АҒ КҮСТҮШАМ — BRYONIA ALBA L. — БРИОНИЯ БЕЛАЯ

Биткинин гурудулмуш көкләринин тинктурасы ағрыкәсичи вә ганкәсичи дәрман кими, еләчә дә өскүрәjә гаршы истифадә едилир. Тинктурасыны һәмчинин подаграда, ревматизмдә вә тромбофлебитдә харичә тәтбиг едирләр.

Истифадә гаjдасы — хырдаланмыш гуру көкләриндән 20 г 200 мл суда 50—60 дәгигә дәмләjиб күндә 3 дәфә, һәр дәфә 1 хөрәк гашығы гәбул едирләр. 5 г гурудулмуш көкләрини 50 г зәнфләндирилмиш спиртдә (арагда) бир һәфтә дәмләдикдән сонра алынан мәһлулдан күндә 3 дәфә, һәр дәфә 10—15 дамчы гәбул олунур. Көкүнүн тозундан 1 : 4 нисбәтиндә кәрә jағында мәлһәм һазырлаjыб дәри хәстәликләриндә ишләдирләр.

АҒАЧАБӘНЗӘР АЛОЈЕ *(әзваj)* — ALOE ARBORESCENS — АЛОЕ ДРЕВОВИДНОЕ

Һәмишәjашыл биткидир. 60—70 см узунлугда әтли, ширәли jарпагларa маликдир. Алоjенин jарпагларының кәнарлары тиканлыдыр, адәтән көвдәнин jухарысында топлашыр, узунсов-гылынчабәнзәр формададыр. Нарынчы вә ja гырмызытәһәр чичәкләри узун, дүз вә ja бир гәдәр өjилмиш чичәк саплағы үстүндә сых салхымвари чичәк групуна аиддир. Меjвәси күтүчлү үчкүнч силиндр формалы гутучугдан ибарәтдир. Тохумлары бозгаратәһәр, үчкүнчдүр.

Алоjе кечмиш ССРИ-дә Гара дәниз этрафларында вә Азәрбаjчанда чохдан бечәрилир. Абшеронда ағачабәнзәр алоjенин бечәрилмәси чох jахшы нәтичә верир.

Дәрман мәгсәдилә алоjе jарпагларының ширәсиндән истифадә олунур. Jарпагларының ширәсиндә бир нечә мүаличә әһәмиjjәтли маддәләр вардыр. Бунлардан оксиметилантрахинон төрәмәләриндән алоjе-емодини, алоини, изоемодини вә саир көстәрмәк олар.

Абшеронда бечәрилән ағачабәнзәр алоjенин jарпагларының тәркибиндә 2—3%-ә гәдәр алоjе-емодин, 7—8% гатранлы маддә, 2—2,5% пиjли маддә, 0,16—0,22% үзви туршулар, 200—300 мг% аскорбин туршусу мүәjjән едилмишдир.

Елми тәбабәтдә алоjенин jарпагларыны пресс алтында сыхмагла ширәсини чыхарыб гурудур, сонра гурудулмуш ширәни тоз һалына салыб, хроники мә'дә-бағырсаг хәстәликләриндә, атоник гәбизликдә зәриф ишләтмә дәрманы, еләчә дә иштаһаартырычы маддә кими ишләдирләр.

Академик Филатовун үсулу илә алоjенин jарпагларындан дуру екстракт һазырланыр ки, о да стандартлашдырылмыш вә стерилизә едилмиш шәкилдә ампул-

ларда бурахылыр. Һәмин екстрактдан көз хәстәликләриндә (конјунктивитләрдә, ретинитдә, көрмә синиринин атрофијасында, трахомада, шүшәвари чисмин буланмасында вә с.), еләчә дә мә'дә вә оникибармаг бағырсаг хорасында, ганазлығында, вәрәм хәстәлијиндә, үмуми зәифликдә кениш истифадә едилир.

Алојенин тәзә ширәсиндән кечсағалан јараларын вә трофик хораларын мүалиҹәсиндә јарасағалдычы дәрман кими истифадә едирләр. Бундан әлавә тәзә ширәдән гастритләрдә вә колитләрдә дә истифадә олунур.

Истифадә гајдасы — алојенин тәзә ширәси һәмчинин вәрәм хәстәлијинә гаршы, ганазлығында вә үмуми зәифликдә күввәтверичи дәрман кими чохдан ишләдилир. Бу мәгсәдлә 2—3 јаша чатмыш алојенин јарпагларыны хырдалајыр вә алынан күтләдән 2 һиссәни бир һиссә балла гарышдырыр, сонра бу гарышыгдан күндә 3 дәфә, һәр дәфә јемәкдән әввәл бир хөрәк гашыгы хәстәјә верирләр.

Халг тәбабәтиндә мә'дә вә оникибармаг бағырсаг хорасының мүалиҹәси үчүн алоје јарпағының ширәсиндән белә истифадә едилир: 1 стәкан алоје ширәсини 1 стәкан балла гарышдырандан сонра үзәринә 0,5 л сүд әлавә едирләр. Гарышығы шүшә банкада сәрин јердә 1 һәфтә сахладыгдан сонра күндә 3 дәфә, һәр дәфә 1 хөрәк гашығы хәстәјә ичирирләр.

АҒЛАРОТ — LYTHRUM — ДЕРБЕННИК

Азәрбајҹанда 6 нөвү јајылыб, 1 нөвүндән тибдә истифадә едилир.

Чохиллик от биткисидир, узунсов-лансет формада јарпаглары вә гырмызы рәнкли чичәкләри вар. Мејвәси гутучугдан ибарәтдир, тохумлары узунсов — јумурта шәклиндә вә ачыг-гәһвәји рәнкдәдир.

Битки ијун-ијул ајларында чичәкләјир, мејвәси августда јетишир.

Дәрман мәгсәдилә јерүстү һиссәсиндән (отундан) истифадә олунур. Битки чичәк ачан дөврдә топланыр, ачыг гуру һавада гурудулур.

Отунун тәркибиндә холин (0,02—0,03%), ашы маддәләри (2,12—2,4%), гырмызы рәнкли бојаг маддәси, шәкәр (0,26%), пектин маддәләри, ефир јағы (изи), гатранлы маддәләр (2,7%), фитостерин, үзви туршулар (1,08%), С витамини (63,73%) вә с. мүәјјән едилмишдир.

Истифадә гајдасы — халг тәбабәтиндә гурудулмуш отундан порошок һазырлајыб, кәсикләрдә, чапыгларда ганкәсичи маддә кими јаранын үстүнә сәпирләр. Көкләриндән чај кими дәмләјиб, гарын ағрысында, мә'дә санчысында, колитдә, еләчә дә ганлы ишалда вә дахили ганахмаларда ичирләр. Көкүндән биширмә һазырлајыб, диш әтинин илтиһабында вә стоматитдә гаргара дәрманы кими ишләдирләр. Көкләринин күчлү бүзүшдүрүчү вә антисептик тә'сири вар. Она көрә дә гурудулмуш көкләриндән порошок шәклиндә кеч сағалан иринли јараларын мүалиҹәсиндә истифадә едилир.

АДИ ГАРАГЫНЫГОТУ — Origanum vulgare L.— ДУШИЦА ОБЫКНОВЕННАЯ

Азәрбајҹанда гарагыныготу чох кениш јајылыб, онун бөјүк еһтијат мәнбәләри вардыр. Јај фәслиндә, битки чичәк ачан дөврдә јерүстү көвдәсинин јухары чичәкли һиссәләрини орагла топлајыб гуру, һавалы, көлкә јердә гурудур, сонра хырдалајыб ондан бир нечә дәрман формасы һазырлајырлар (сулу дәмләмә, тинктура, дуру екстракт вә с.). Онлардан да хроники мә'дә-бағырсаг хәстәликләриндә һәзм просесини јахшылашдырычы, иштаһаартырычы, мә'дә ширәсинин ифразыны сүр'әтләндиричи, еләчә дә мә'дә-бағырсаг спазмасындан төрәнән ағрылары, көпмәни арадан галдырычы дәрман кими кениш истифадә едирләр.

Гарагыныг отунун дәмләмәсини ејни заманда көј өскүрәкдә сакитләшдиричи дәрман кими дә ишләдирләр. Һәмин битки күчлү антисептик вә бактериосид тә'сирә дә маликдир.

Истифадә гајдасы — биткинин гурудулмуш отундан 15 г көтүрүб, 200 мл гајнар суда 30 дәгигә дәмләјир, сонра сүзүрләр. Һәмин дәмләмәдән јемәкдән 15—30 дәгигә габаг күндә 3—4 дәфә, һәр дәфә 2 хөрәк гашығы гәбул едирләр.

Гарагыныготунун 1:5-ә нисбәтиндә һазырланмыш

тинктурасындан јемәкдән 10—15 дәгигә габаг, һәр дәфә 20—25 дамчы гәбул едирләр.

Гарағыныготунун 1 : 1 нисбәтдә спиртдә һазырланмыш дуру екстрактындан елми тәбабәтдә күндә 3 дәфә, һәр дәфә дә 1 чај гашығы ичирләр.

АДИ ЗИЈИЛОТУ — Lapsana communis— БОРОДАВНИК ОБЫКНОВЕННЫЙ

Азәрбајчанда зијилотунун 4 нөвү ајрылмышдыр. Бунлардан тибдә истифадә олунаны ади зијилотудур.

Һүндүрлүјү 100 см-ә гәдәр чатан бириллик биткидир. Инчә, чылпаг јарпаглары вар. Ачыг-сары рәнкли чичәкләри хырда сәбәтләрә топлашараг, сүпүркәвари чичәк групуну әмәлә кәтирмишләр. Мејвәси тохумчадыр. Битки мај—ијун ајларында чичәк ачыр, мејвәләри ијул—август ајларында јетишир.

Дәрман мәгсәдилә јарпагларындан истифадә олунур. Чичәк ачан дөврдә топланыр вә витаминләрлә зәнкин хаммал кими ишләдилир.

Јарпагларында 160—240 мг% аскорбин туршусу, каротин, фолиум туршусу вардыр.

Истифадә гајдасы — халг тәбабәтиндә јарпагларындан чај кими дәмләјиб, скорбут, рахит вә дикәр авитаминоз хәстәликләриндә, еләчә дә зәифликдә, ганазлығында гәбул едирләр.

АДИ ЗИРИНЧ — Berberis vulgaris— БАРБАРИС ОБЫКНОВЕННЫЙ

Зиринчин көкүндән сулу дәмләмә вә биширмә формасында, еләчә дә берберин-сулфат препараты шәклиндә сидик јолларында даш заманы, өд јоллары хәстәликләриндә, подаградa, ревматизмдә, мә'дә-бағырсаг хәстәликләриндә вә бабасилдә истифадә олунур. Мејвәләри гара чијәр хәстәликләриндә ишләнилир.

Истифадә гајдасы — зиринчин гурудулмуш вә хырдаланмыш көкләриндән бир чај гашығы көтүрүб 2 стәкан гајнар суда дәмләјирләр, сонра сүзүб бир сутка әрзиндә 2—3 дәфә гәбул едирләр.

АДИ ЈОВШАН — Artemisia vulgaris— ПОЛЫНЬ ОБЫКНОВЕННАЯ

Јовшанын гурудулмуш отундан вә көкләриндән гычолмада, епилепсијада, невралкијада вә јухусузлугда сакитләшдиричи, гычлығы арадан галдырычы вә ағрыкәсичи дәрман кими истифадә олунур.

Истифадә гајдасы — биткинин гурудулмуш отунун тозундан 4 чај гашығы 2 стәкан суда 1—2 саат дәмләдикдән сонра исти һалда күндә 4 дәфә, һәр дәфә ½ стәкан ичирләр.

АДИ КИЛӘЗӘҺӘР — TAMUS COMMUNIS — ТАМУС ОБЫКНОВЕННЫЙ

Чохиллик сармашыг (лиана) биткиси олуб, этли, јералты көк јумрусуна маликдир. Нөвбә илә дүзүлмүш узунсаплаглы, јумуртавари јарпаглары вар. Чичәкләри бирчинслидир, сарытәһәр-јашылдыр, салхымвари чичәк групуна аиддир. Мејвәси шарформалы, гырмызы рәнкли 3—6 тохумлу киләмејвәдән ибарәтдир. Битки апрел—мај ајларында чичәкләјир, мејвәләри ијул—августда јетишир.

Дәрман мәгсәдилә көкләриндән истифадә едилир. Көкләринин тәркибиндә алкалоидләр, гликозидләр, сапонинләр, ачы маддәләр, үзви туршулар, гарышга вә оксалат туршулары вар.

Истифадә гајдасы — Көкләриндән халг тәбабәтиндә дәмләјиб, ревматизмдә ағрыкәсичи маддә кими хәстә нahијәјә сүртүлүр. Көкүнүн порошокундан кәрә јағында мәлһәм һазырлајыб, дәри јараларында ишләдилир. Лакин јадда сахламаг лазымдыр ки, киләзәһәр биткиси адындан көрүндүјү кими чох зәһәрлидир.

АДИ СӘРВ — Cupressus sempervirens— КИПАРИС ОБЫКНОВЕННЫЙ, ИЛИ ВЕЧНОЗЕЛЕНЫЙ

Азәрбајчанда сәрвин 2 нөвү бечәрилир. Тибби әһәмијәтлиси ади сәрвдир. 25 м һүндүрлүкдә, һәмишәјашыл,

ијнәјарпаг, дүз ағачдыр, түнд јашыл рәнкли ијнәјарпаглары чаван будагларда узунсов — итидир, гоча будагларда күтдүр, будаға сыхылмышдыр. Мејвәләри (гозалары) кирдо формада во ја јумурта шәкиллидир. Гозасында 8-дән 20-јо гәдәр тохумалары јерләшир, икинчи илин пајызында јетишир. Тохумлары түнд-гонур рәнкдәдир.

Азәрбајчанда ади сәрв Абшеронун паркларында, бағларында, еләчә дә республиканын бир чох рајонларында (Загатала, Астара, Ленкоран, Губа, Кәнчә вә с.) бечәрилир.

Ади сәрвин јарпагларының тәркибиндә 1%-ә гәдәр ефир јағы, 7,6%, гатран маддәләри, 1,2% флавоноидләр, 5,8% ашы маддәләри, 1,9% үзви туршулар вә 78,3%-дән 95,5 мг%-ә гәдәр аскорбин туршусу мүәјјән едилмишдир.

Јарпагларындан вә гозаларындан һазырланан биширмә вә мәлһәм сидикговучу, антибактериал вә јарасағалдычы тә'сирә маликдир. Одур ки, сәрв јарпагларындан вә мејвәләриндән бөјрәк хәстәликләриндә, сидик јоллары илтиһабында, еләчә дә дәри јараларында истифадә олунур.

Истифадә гајдасы — халг тәбабәтиндә сәрвин гозаларындан чај кими дәмләјиб, бабасил хәстәлијиндә илтиһабы арадан галдыран дәрман кими ишләдилир. Бу мәгсәдлә гурудуб хырдаланмыш сәрв гозаларындан 1 хөрәк гашығы 1 стәкан гајнар суда дәмләјиб, күндә 3—4 дәфә, һәр дәфә дә 1 стәкан ичирләр.

АДИ КИЛӘНАР — Cerasus vulgaris Mill— ВИШНЯ ОБЫКНОВЕННАЯ

Килənарын ширәсиндән хроники гәбизликдә истифадә едилир. Мејвәләринин саплаглары ганкәсичи вә сидикговучу, еләчә дә һидронса гаршы, һәм дә сидик јоллларында даш олдуғу заман ишләдилир. Мејвәләринин биширмәсини артритләрдә, јарпагларыны исә сүддә дәмләјиб сарылыг хәстәлијиндә ишләдирләр.

Истифадә гајдасы — килənарын мејвә саплагларындан 10 г көтүрүб 1 стәкан гајнар суда 20 дәгигә дәмләјəндən сонра сөјудуб күндә 4 дәфә ичирләр.

АДИ РАЗЈАНА — Foeniculum vulgare Mill.— ФЕНХЕЛЬ ОБЫКНОВЕННЫЙ

Разјана хош әтирли ијә малик биткидир. Мејвәләриндән истифадә олунур. Мејвәсинин тәркибиндә 3—6 фаиз ефир јағы вардыр. Ефир јағынын тәркиб һиссәсинин 50—60 фаизини анетол адланан ароматик бирләшмә тәшкил едир.

Елми тәбабәтдә мејвәләриндән вә ефир јағындан тәнәффүс јоллары хәстәликләриндә бәлғәмкәтиричи вә антисептик хроники мә'дә-бағырсаг хәстәликләриндә исә һәзм просесини јахшылашдырычы, көпмәнин гаршысыны алычы дәрман кими кениш истифадә олунур.

Истифадә гајдасы — халг тәбабәтиндә гурудулмуш вә хырдаланмыш мејвәләриндән 2 чај гашығы 1 стәкан суда 10—15 дәгигә дәмләјиб јемәкдән габаг күндә 3—4 дәфә, һәр дәфә 2 хөрәк гашығы ичирләр.

АДИ СУБОЈАР — Hydrocharis morsusranae— ВОДОКРАС ОБЫКНОВЕННЫЙ

Азәрбајчанда бир нөвү битир. Чохиллик су биткиси олуб, суда үзән көвдәјә маликдир. Узун саплаглы үрәквары јарпаглары вардыр. Јарпагалтлыглары ири вә назикдир, енли-лансетваридир. Чичәкләри узун саплаглыдыр, ағдыр, бирчинслидир. Мејвәләри овалшәкилли, әтлидир. Битки ијун ајындан чичәк ачыр, мејвәләр ијулда јетишир.

Азәрбајчанда анчаг Ленкәран овалыгларындакы сакит көл суларында јајылыб.

Истифадә гајдасы — халг тәбабәтиндә јарпагларыны чичәк ачан вахт топлајыб гурудур, чај кими дәмләјиб, нәфәсјоллары хәстәликләриндә өскүрәк јумшалдычы вә бәлғәмкәтиричи дәрман кими ишләдирләр.

АДИ ЧУГУНДУР — BETA VULGARIS — СВЕКЛА ОБЫКНОВЕННАЯ

Азәрбајчанда чуғундурун 4 нөвүнә тәсадүф олунур, тибдә 1 нөвүндән истифадә едилир. Бир вә икииллик от

биткиси олуб, јоғун, ағ вә ја түнд-гырмызы рәнкли, азча шырымлы көкләрә маликдир. Јарпаглары ширәлидир, узун саплаглы, тамкәнарлыдыр. Көвдә јарпаглары јумурташәкилли-лансетваридир. Чичәкләри хырдадыр, чичәк касачығы солғун-јашыл рәнкдәдир, сүпүркәвари чичәк групуна топлашмышлар. Мејвәси шарформалыдыр, үстдән јастыдыр, сәртдир, одунлашмыш глафлы гутучугдан ибарәтдир, тохумлары гара-гонур рәнкдәдир.

Азәрбајчанын бүтүн рајонларында биткинин мүхтәлиф нөвләри кениш бечәрилир. Чуғундур чох гијмәтли халг тәсәррүфат биткисидир.

Мејвәләриндә бир сыра фајдалы маддәләр мүәјјән едилмишдир. Азәрбајчанда бечәрилән чуғундурун мејвә көкләриндә 13—22% шәкәр вардыр, јарпагларында чохлу мигдарда бојајычы маддәләр олдуғу үчүн онлардан шәраб сәнајесиндә истифадә олунур. Бундан әлавә јарпагларында 106 мг% аскорбин туршусу, А, B_1 витаминләри, үзви туршулар вә с., мејвә көкләриндә B_1 витамини, каротин, аскорбин туршусу тапылмышдыр.

Абшеронда јерли әһали тәрәфиндән чуғундурун мејвә көкләриндән алынан тәзә ширәсиндән һипертонија хәстәлијиндә чохдан бәри истифадә едилир. Чуғундурун ширәси хроники мә'дә-бағырсаг хәстәликләриндә чох фајдалыдыр. Халг тәбабәтиндә чуғундурдан сидикговучу, ишләдичи, илтиһаба гаршы, ағрыкәсичи вә скорбут хәстәлијиндә истифадә едирләр. Суда биширилмиш чуғундуру тәбиликдә ишләдичи дәрман кими јејирләр.

Халг тәбабәтиндә гырмызы чуғундурун тәзә топланмыш көкләриндән алынан ширәни балла гарышдырыб вәрәм хәстәлијинә гаршы тәбул едирләр.

Истифадә гајдасы — халг тәбабәтиндә гырмызы чуғундурун мејвә көкләрини үст габыг гатындан ајырандан сонра хырда-хырда доғрајыр, сонра сыхыб ширәсини чыхарыр вә алынан тәзә ширәдән күндә 3 дәфә, һәр дәфә дә 2—3 стәкан бабасил хәстәлијинә гаршы ичирләр.

АДИ — ЧАНАВАРКИЛӘСИ — *(јабаны дәфнә)* — Daphne mezereum — ВОЛЧЬЕ ЛЫКО *(волчник)*

Азәрбајчанда 6 нөвү јајылыб, 1 нөвүндән тибдә истифадә едилир.

Ади чанаваркиләси 1—1,8 м һүндүрлүкдә кол биткисидир. Будагларынын габығы сары-боз рәнкдәдир, јарпаглары узунсов-лансетшәкиллидир. Чичәкләри түнд-чәһрајы вә ја гырмызыдыр, әтирлидир. Овал формада, гырмызы рәнкли ширәли чәјирдәкли мејвәси вар. Тохумлары јумурташәкилли, түнд-гонур рәнкдәдир. Битки апрел—мај ајларында чичәкләјир, мејвәси ијул—августда јетишир. Дәрман мәгсәдилә мејвә вә тохумларындан, көк вә габыгларындан истифадә олунур. Тохумларында 27—28%-ә гәдәр пијли јағ вә зәһәрли хассәли «мезереин маддәси», мејвәләриндә кумарин төрәмәләри вардыр. Габығында зүлал маддәләри, шәкәрләр, пијли јағлар, чичәкләриндә исә дафнин гликозиди тапылмышдыр.

Халг тәбабәтиндә биткинин мејвәләриндән һазырланмыш мәлһәм тромбофлебитин мүалиҹәсиндә ишләдилир.

Чанаваркиләси зәһәрли биткидир.

АЈЛАНТ — Ailanthus altissima — АЙЛАНТ ВЫСОЧАЙШИЙ

Азәрбајчанда анчаг 1 нөвү бечәрилир.

Вәтәни Чиндир, орада онун һүндүрлүјү 30 м-ә, Азәрбајчанда исә 12—15 м-ә гәдәр олур. Көвдәси ачыг-боз рәнкли һамар габыгла өртүлмүшдүр. Зоғларынын габыглары ачыг гәһвәјидир. Ири ләләквари јарпаглары вар. Чичәкләри хырда, јашылтәһәрдир, сүпүркәвари чичәк групуна топлашмышлар. Мејвәси јасты, ганадлы, ромбшәкиллидир, ортасында 1 тохуму вар. Мај-ијун ајларында чичәкләјир, мејвәләри ијул-август ајларында јетишир.

Азәрбајчанда ајлант бәзәк биткиси кими чох кениш бечәрилир. Хүсусән Абшеронда бу ағач кениш јајылмышдыр. Чох сүр'әтлә инкишаф едир. Јарпагларында вә мејвәләриндә кверсетин флавоноиди, ачы маддәләр, 7—12% ашы маддәләри, шәкәрли вә гатранлы маддәләр, ефир јағы, үзви туршулар, аскорбин туршусу, тохумларында исә 32—35% пијли јағ вардыр.

Халг тәбабәтиндә ајлант јарпаглары вә мејвәләрини чај кими дәмләјиб, скарлатинаја вә дифтеријаја гаршы истифадә едирләр.

Истифадә гајдасы — биткинин гурудулмуш мејвәләриндән чај кими дәмләјиб, хроники мә'дә-бағырсаг хәстәликләриндә зәриф ишләтмә дәрманы кими тәбул едирләр.

АЈРЫГ — Agropyrum Gaertn — ПЫРЕЙ

Азәрбајчанда ајрыг кениш јајылыб. Биткинин гурудулмуш көкүмсов көвдәсиндән сулу дәмләмә — биширмә һазырлајыб гарачиҹәр хәстәликләриндә ичирләр. Бундан әлавә, дәмләмә шәклиндә бөјрәк-сидик јоллары хәстәликләриндә дә истифадә едилир.

Истифадә гајдасы — биткинин гурудулмуш көкүмсов көвдәсиндән 10—15 г 2 стәкан гајнар суда 1—2 саат дәмләјәрәк хөрәк гашығы илә күндә 3—4 дәфә ичирләр.

АМОРФА — AMORPHA L. — АМОРФА, КРУТИК

Аморфа биткисиндән гликозид тәбиәтли «фрусин» алынып. Бу препарат синир системи хәстәликләриндә, вегетатив неврозларда, үрәк-дамар системинин неврозларында вә пароксизмал тахикардијада тәтбиг олунур.

Истифадә гајдасы — күндә јемәкдән сонра 2—3 дәфә, һәр дәфә 1 таблет гәбул едилир. Мүалиҹә курсу 20—30 күндүр. Һәр 10 күндән бир 3 күн фасилә верилир.

АНДЫЗ — Inula helenim L. — ДЕВЯСИЛ ВЫСОКИЙ

Андыз Азәрбајчанын дағ-мешә рајонларында кениш јајылмышдыр. Дәрман мәгсәдилә андызын көкләриндән истифадә олунур. Көкләри август—сентјабр ајларында топланыр, сојуг су илә тәмиз јујуландан сонра хырда доғранып вә гуру һавалы јердә гурудурлар. Андызын көкләриндә 1—2 фаиз ефир јағы вә 40—45 фаизә гәдәр инулин (шәкәр) вардыр. Ефир јағынын тәркибинин чох һиссәсини алантолактон адлы әтирли маддә тәшкил едир. Инулин шәкәри ган дамарларынын диварында холестеринин чөкмәсинин гаршысыны алыр. Көкләринин дәмләмәсиндән гуру вә чох давам едән өскүрәк әлејһинә кениш истифадә олунур. Ејни заманда һәмин дәмләмә маддәләр мүбадиләсинин ишини јахшылашдырыр.

Истифадә гајдасы — биткинин гурудулмуш вә хырдаланыб тоз һалына салынмыш көкләриндән 2 хөрәк гашығы көтүрүб, 2 стәкан гајнар суда 30—60 дәгигә дәмләјир, сонра сүзүр вә күндә 4 дәфә, һәр дәфәдә ½ стәкан гәбул едирләр.

АПТЕК КҮЧОТУ — Agrimonia eupatoria — РЕПЕЙНИЧЕК АПТЕЧНЫЙ

Азәрбајчанда күчотунун анчаг 1 нөвү—аптек күчоту јајылмышдыр.

50—125 см һүндүрлүкдә дүз дуран көвдәјә малик, чохиллик биткидир, јарпаглары сапларлыдыр, еллипсвари вә ја узунсовдур. Чичәкләри сүнбүлвари салхым чичәкгрупуна топлашмышлар, ләчәкләри сарыдыр. Мејвәси тохумчадан ибарәтдир. Биткиј мај—ијун ајларында чичәк ачыр, мејвәси ијулда јетишир. Күчоту әсас е'тибарилә Азәрбајчанын мешә рајонларында јајылмышдыр.

Дәрман мәгсәдилә күчотунун бүтүн һиссәләриндән истифадә едилир. Биткинин јарпагларында вә көкләриндә ашы маддәләри (јарпағында 15—16%, көкләриндә 25%-ә гәдәр), флавоноид—рутин, үзви туршулар (лимон, алма, чахыр, оксалат, галл, бензој) вә сајр тапылмышдыр.

Халг тәбабәтиндә күчотундан чај кими дәмләјиб, гарын ағрыларында ичала вә дизентеријаја гаршы гәбул едирләр.

Истифадә гајдасы — көкләрини дәмләјиб, ревматизмдә вә подаградa ишләдирләр. Күчотунун гурудулмуш көкләриндән сулу биширмә формасында боғаз ағрысында, ағызын вә диш әтинин илтиһабында гаргара дәрманы кими истифадә едилир.

АСЫРГАЛЫ ЛОБЕЛИЈА — Veratrum lobelianum — ЧЕМЕРИЦА ЛОБЕЛЯ

Асыргалоту алкалоидли биткидир, зәһәрли хассәјә маликдир. Она көрә дә онун препараты дахилә гәбул едилмир. Дәрман мәгсәдилә көкүмсов көвдәси вә көкләри харичә ишләдилир. Асыргалоту Азәрбајчанын дағ чәмәнликләриндә кениш јајылыб. Хүсусилә, Нахчыванын јухары дағ гуршағында бу биткијә даһа чох раст кәлмәк

олур. Көкүмсов көвдələрини паjызын илк аjларында топлаjыр, соjуг су илə jуjуб тəмизлəjир вə хырда доғраjыб гурудурлар. Гурудулмуш көкүмсов көвдəсиндən кəрə jағында мəлһəм һазырлаjыб невралкиjа вə ревматизм хəстəликлəриндə ағрыкəсичи, еləчə дə екземаларда jарасағалдычы сүртмə дəрманы кими истифадə етмək олар.

Истифадə гаjдасы — биткинин гурудулмуш вə хырдаланмыш көкүмсов көвдəсиндən кəрə вə jа зеjтун jағында од үзəриндə гыздырмагла мəлһəм һазырлаjыб ағрыjан наһиjələрə сүртүрлəр вə екземаларда jара үзəринə jахырлар.

АЧЫ БИJАН — Gaebelia alopecuroides— ГЕБЕЛИЯ ЛИСОХВОСТНИКОВАЯ

Азəрбаjчанда анчаг 1 нөвү—түлкүгуjруг ачыбиjан jаjылыб. 50—80 см һүндүрлүкдə чохиллик от биткисидир. Jарпаглары lələквари олуб, jарпагчыглары исə узунсов-еллипс шəклиндəдир. Чичəкləри көвдəсинин jухарысында дəстə формасында jерləшмишдир. Чичəктачы ағ вə jа азча сарыдыр. Мejвələри чохтохумлу пахладан ибарəтдир. Тохумлары jумурта шəклиндəдир. Битки мај ајындан башлаjараг иjул ајына кими чичəкləjир, мejвələри иjул-августда jетишир.

Ачы биjана даһа чох əкин jерləриндə, су архларынын кənарларында, чаjларын этрафларында, еləчə дə бағчаларда раст кəлинир.

Дəрман мəгсədилə биткинин jарпагларындан вə мejвələриндən истифадə едилир. Jарпагларыны битки тəзə чичəк ачанда, мejвələрини исə тамам jетишəндə топлаjыб ачыг гуру һавада гурудурлар.

Jарпагларында алкалоидлəр (0,9%), гликозидлəр (0,03%), маддələри (2,16%), гатранлы маддəлəр (2,8%), флавонид—рутин (1,35%), С витамини (37—50 мг%) вə с. тапылмышдыр.

Мejвələриндə 1%—алкалоидлəр, 0,06% гликозидлəр, 2,2% ашы маддələри, 1,5% гатран, 1,27% рутин, 112 мг% С витамини вə с. вардыр.

Истифадə гаjдасы—халг тəбабəтиндə ачы биjанын jарпагларындан вə мejвələриндən кəрə jағында мəлһəм һазырлаjыб, дəри хəстəликləринин вə jаныгларын мүалиҹəсиндə ишлədирлəр.

АЧЫ JОВШАН— Artemisia absintium— —ПОЛЫНЬ ГОРЬКАЯ

Биткинин jај фəслиндə отуну топлаjыб хырдаладыгдан сонра дəмləjəрək иштаһа артырычы вə һəзм просесини jахшылашдырычы дəрман кими ишлədирлəр.

Истифадə гаjдасы — гурудулмуш отунун тозундан 1 чаj гашығы 1 стəкан суда дəмləjиб jемəкдəн 10—15 дəгигə əввəл күндə 3 дəфə, һəр дəфə 1/2 стəкан ичирлəр.

АЧЫJОНЧА— Coronilla— ВЯЗЕЛЬ

Азəрбаjчанда jаһаны һалда 7 нөвүнə тəсадүф олунур.

Ачыjонча чохиллик, jерлə сүрүнəн көкүмсовлу от биткисидир. Jарпаглары тəкlələквари, лансетшəкиллидир. Чичəкləри узун чичək саплағы үзəриндə jерləшир. Мejвəси гонур рəнкли пахладан ибарəтдир. Тохумлары узунсов-еллипсваридир. Битки мај-иjун ајларында чичəкləjир, мejвəси иjул-августда jетишир.

Азəрбаjчанын бүтүн дағ-мешə рајонларында jухары дағ гуршағына кими, чəмənликləрдə, мешə ачыглыгларында, коллугларда вə бағларда јајылмышдыр.

Ачыjончанын отунда коронилин, псевдокорониллин гликозидləри, ашы маддələри, аскорбин трушусу вə с. вардыр. Тохумларында коронизид адлы үрək гликозиди тапылмышдыр.

Ачыjончанын отундан халг тəбабəтиндə һипотензив маддə кими истифадə олунур.

АЧЫЛЫГОТУ — Ephedra vulgaris Rich— ЭФЕДРА ОБЫКНОВЕННАЯ

Азəрбаjчанда ачылыготунун 3 нөвүнə раст кəлинир. Бунларын тиббдə ən чох истифадə едиləни гатыргујруғунабənзəр ачылыг отудур. Ачылыготу зəһəрли хассəjə малик алкалоидли биткиləрдəндир. Онун jашыл һиссələриндə ефедрин адлы тиббдə чохдан истифадə едиlən алкалоид вардыр. Ачылыготундан алынан ефедрин-

hидрохлориддән таблет вә инјексија формасында бир сыра хәстәликләрин мүалиҹәсиндә (бронхиал астмада, синир системи хәстәликләриндә, көз хәстәликләриндә вә с.) кениш истифадә олунур. Гурудулмуш ачылыготундан халг тәбабәтиндә чај дәмләјиб ревматизмдә вә подаграда ағрыкәсичи дәрман кими харичә ишләдирләр.

БАДЫМЧАН— Solanum— ДЕМЬЯНКА (БАКЛАЖАН)

Азәрбајчанда 8 нөвүнә тәсадүф олунур, бунлардан 6 нөвү јабаны halда јајылыб, 2 нөвү исә бечәрилир. Бечәрилән нөвүндән Азәрбајчанда тәрәвәз биткиси кими ән кениш јајыланы—Solanum melongena 30—70 см hүндүрлүкдә битки олуб, гол-будаглы, јарпаглары јумурташәкилли, далгавари, дилимлидир. Ачыг вә ја түнд бәнөвшәји рәнкли чичәкләри тәк-тәк вәзијјәтдә јерләшир. Түнд-бәнөвшәји рәнкли мејвәси адәтән овал, силиндрик вә ја армуд шәклиндәдир. Тохуму јасты сарытәhәр-ағдыр. Биткн ијун-август ајларында чичәкләјир, мејвәси ијул-октјабрда јетишир.

Бадымчанын мејвәләриндән гида мәhсулу кими кениш истифадә олунур. Онларын тәркибиндә 93,24% су, 1,08% зүлал, 0,9% пијли маддәләр, 3,94% азотсуз екстрактив маддәләр, 1,15% селлүлоз вә соланин гликозиди вардыр.

Халг тәбабәтиндә бадымчандан үмуми зәифликдә күввәтверичи маддә кими истифадә едилир.

БАШЫН АҒАЧЫ— Viburnum opulus— КАЛИНА ОБЫКНОВЕННАЯ

Азәрбајчанда башын ағачынын 3 нөвү јајылыб.

Дәрман мәгсәдилә биткинин чаван көвдәсинин вә гол-будагларынын габыгларындан истифадә едилир. Габыглары хүсуси аләтлә јазын илк ајларында топланыр, сонра гурудучуларда 50—60 дәрәчә температурда гурудулур, гутуларда вә ја кағыз торбаларда сахланылыр.

Биткинин гурудулмуш габыгларынын сулу биширмәсиндән дахили ганахмаларда, хүсусилә ушаглыг ганахмаларында ганкәсичи дәрман кими истифадә едилир.

Башын ағачынын мејвәләри өдговучу вә сидикговучу дәрман кими ишләдилир. Мејвәләриндән hазырланан биширмәни бал илә бәрабәр hиссәдә гарышдырыб, гуру өскүрәкдә сакитләшдиричи дәрман кими гәбул едирләр. Тәзә дәрилмиш мејвәләриндән алынмыш ширәни бал илә гарышдырыб мә'дә ағрыларында вә hиперасид гастритләрдә ишләдирләр.

Башын ағачынын мејвәләри витаминләрлә олдугча зәнкиндир.

Истифадә гајдасы — биткинин гурудулмуш габыгларындан 10 г 1 стәкан гајнар суда 2 саатын мүддәтиндә дәмләјир, сонра күндә 3 дәфә, hәр дәфә 1 хөрәк гашығы ичирләр. Гурудулмуш мејвәләриндән 1 хөрәк гашығы 1 стәкан гајнар суда дәмләјиб јемәкдән габаг күндә 3—4 дәфә, hәр дәфә 2 хөрәк гашығы гәбул едирләр.

БЕШДИШИЧИКЛИ ЈЕМИШАН — Cratacgus penta g na Wetr—БОЯРЫШНИК ПЯТИПЕСТЕЧНЫЙ

Јемишанын гурудулмуш чичәкләриндән вә мејвәләриндән чај дәмләјиб ону үрәк неврозунда, hипертонијада, тәнкнәфәсликдә, үрәјин аритмијасында, еләчә дә үрәк әзәләсинин фәалијјәтини күввәтләндиричи дәрман кими дахилә гәбул едирләр.

Истифадә гајдасы — јемишанын гурудулмуш чичәкләриндән 1 хөрәк гашығы көтүрүб 1 стәкан гајнар суда 2 саат дәмләјирләр, сонра күндә 3—4 дәфә, hәр дәфә стәканын 1/4 мигдарыны дахилә гәбул едирләр.

Бир хөрәк гашығы гурудулмуш јемишан мејвәләриндән көтүрүб 1 стәкан гајнар суда 2 саатын мүддәтиндә дәмләјир, сонра күндә 3—4 дәфә, hәр дәфә 3 хөрәк гашығы ичирләр.

БОЈМАДӘРӘН— Achillea millefolium. L.— ТЫСЯЧАЛИСТНИК ОБЫКНОВЕННЫЙ

Азәрбајчанда бојмадәрәнин 14 нөвү јајылыб. Бунлардан ән чох истифадә едиләни ади бојмадәрәндир.

Бојмадәрән ефирјағлы биткиләрдән олуб, халг тәбабәтиндә ганкәсичи дәрман кими чох гәдимдән истифадә олунур. Бојмадәрән биткисинин чичәкли јерүстү һиссәсини топлајыб гурудур, сонра дәмләјиб дахили ганахмаларда (ушаглыг ганахмаларында) ичирләр. Бундан башга, бојмадәрән оту бөјрәк вә сидик јоллары, гарачијәр хәстәликләриндә вә мә'дә хорасында ишләдилир.

Истифадә гајдасы — чичәкләјән дөврдә топланыб гурудулмуш бојмадәрән отундан 1—2 хөрәк гашығы 1 стәкан гајнар суда дәмләјиб јемәкдән әввәл күндә 3—4 дәфә хөрәк гашығы илә гәбул едирләр.

БОРАНЫ (БАЛГАБАГ) — Cucurbita pepo. L.— ТЫКВА

Азәрбајчанда боранынын бир нечә нөвү чох гәдимдән бәри кениш бечәрилир.

Бораны гијмәтли тәрәвәз биткиси олмагла бәрабәр, чох мүһүм мүалиҹә әһәмијјәтинә маликдир. Бораны каротинлә (А провитамини илә) чох зәнкиндир. Она көрә дә бораныдан һазырда сәнаје мигјасында каротин истеһсал олунур. Боранынын тәркибиндә 16 мг фаиз каротин, С, B_1, B_2 витаминләри вә 11 фаизә гәдәр шәкәр вардыр. Боранынын бишириб хроники мә'дә-бағырсаг, бөјрәк вә сидик јоллары хәстәликләриндә јемәк чох фајдалыдыр.

Боранынын ләт һиссәси вә ширәси гәбизлијин гаршысыны алмагла јанашы, илтиһабы арадан галдырыр, бөјрәк вә сидик јолларынын фәалијјәтини тәнзим едир. Бораны тохумларынын исә гурдговучу тә'сири вардыр.

Истифадә гајдасы — боранынын дилим-дилим доғрајараг бишириб јемәк мәсләһәтдир. Лентвари гурдлары говмаг мәгсәдилә бораны тохумларыны габыгларындан тәмизләјәндән сонра, ач гарына күндә 3—4 дәфә, һәр дәфә 200—300 г јемәк мәсләһәт көрүлүр.

БӨЈҮРТКӘН — Rubus fructicosus. L.— ЕЖЕВИКА

Бу биткинин Азәрбајчанда 15 нөвү јајылмышдыр. Бөјүрткәнин мејвәләриндә шәкәр, үзви туршулар, мүхтәлиф витаминләр вә с. биоложи фәал маддәләр вардыр. Онун мејвәләрилә јанашы көкләринин сулу биширмәсиндән дә сидикговучу дәрман кими истифадә едилир. Мејвәләриндән ән чох јүнкүл ишләдичи вә тәрләдичи дәрман кими, јарпагларындан исә илтиһабы арадангалдырычы маддә кими истифадә олунур. Көкләриндән вә мејвәләриндән биширмә һазырлајыб хроники мә'дә-бағырсаг хәстәликләринин мүалиҹәсиндә истифадә едирләр.

Истифадә гајдасы — биткинин гурудулмуш вә хырдаланмыш јарпагларындан 2 хөрәк гашығы 2 стәкан гајнар суда, гурудулмуш мејвәләриндән исә 2 хөрәк гашығы 1 стәкан гајнар суда дәмләјиб күндә 4 дәфә, һәр дәфә 1/2 стәкан ичирләр. Гурудулмуш көкләриндән 1 хөрәк гашығы 2 стәкан гајнар суда 30—40 дәгигә биширмә һазырлајыб күндә 3 дәфә, һәр дәфә 1/2 стәкан гәбул едирләр.

ВӘЛӘС— Carpinus— ГРАБИННИК

Азәрбајчанда 7 нөвүнә јабаны һалда раст кәлинир. Бунлардан тиббидә истифадә едилән Шәрг вәләси — Carpinus orientalis-дир. Бу кол биткисидир. Боз габыгла өртүлмүш јерүстү көвдәси вә овал-еллипс формалы јарпаглары вардыр. Чичәкләри салхымваридир. Мејвәси вәрәгәбәнзәр, јасты овал формада гозчугдан ибарәтдир.

Дәрман мәгсәдилә вәләсин јарпагларындан вә көвдәсинин габыгларындан истифадә едилир. Габыгларында вә јарпагларында чохлу ашы маддәси вардыр.

Халг тәбабәтиндә гурудулмуш габыгларыны вә јарпагларыны порошок һалына салыб, кәрә јағында мәлһәм һазырлајараг, иринли дәри јараларынын мүалиҹәсиндә ишләдирләр.

ГАНГАЛ— Cirsium Mill— БОДЯК (ЧЕРТОПОЛОХ)

Үчбөлүклү јарпаг гангалоту витаминләрлә зәнкин битки олуб, Азәрбајчанын дағ-мешәлик рајонларында кениш јајылыб. Еһтијаты болдур.

Дәрман мәгсәдилә јерүстү һиссәсиндән истифадә олунур. Битки чичәкләјән дөврдә јерүстү һиссәсини топлајыб ачыг гуру һавада гурудур, сонра хырда доғрајыб кағыз торбаларда сахлајырлар. Гурудулмуш отундан чај дәмләјиб үмуми зәифликдә, иштаһасызлыгда, маддәләр мүбадиләси позулдугда, еләчә дә һипертонијада гәбул едирләр. Бундан әлавә, гангалотунун дәмләмәсиндән ушагларын диатезиндә, артритләрдә вә илан зәһәринә гаршы да истифадә олунур.

Истифадә гајдасы — биткинин гурудулмуш отундан 2 хөрәк гашығы 2 стәкан суда 30—50 дәгигә дәмләјиб күндә 4 дәфә, һәр дәфә 1/2 стәкан гәбул едирләр. Ушаглара һәмин дәмләмәдән күндә 3 дәфә хөрәк гашығы илә тә'јин едилир.

ГАРАБАҒ ДАҒЛАЛӘСИ— Tulipa karabachensis — ТЮЛЬПАН КАРАБАХСКИЙ

Азәрбајчанда 7 нөвүнә јабаны һалда тәсадүф олунур. Лакин тәбабәтдә истифадә олунаны анчаг Гарабағ дағлаләсидир. Чохиллик соғанаглы от биткиси олуб, 1—2 метр һүндүрлүкдә јерүстү көвдәјә маликдир. Ири чичәкләри сары, бә'зән дә гырмызы рәнкдә олуб, тәктәк јерләширләр. Дағлаләси адәтән апрел-мај ајларында чичәк ачыр.

Азәрбајчанда Кичик Гафгаз зонасында ашағы дағ әтәкләриндән башлајараг, орта дағ гуршағына кими олан дашлыг-гајалыг јерләрдә, еләчә дә мешәләрдә вә коллугларда кениш јајылмышдыр. Бундан әлавә дағлаләси бағларда, паркларда бәзәк биткиси кими дә бечәрилир.

Халг тәбабәтиндә Гарабағ дағлаләсинин соғанагларындан һазырланмыш дәмләмә, тинктура, спиртли дуру екстракт үрәк-ган дамар хәстәликләриндә ишләдилир.

ГАРА БАТ-БАТ— Hyoscyamus niger. L.— БЕЛЕНА ЧЕРНАЯ

Бат-бат алкалоидли биткиләрдән олуб, чох күчлү ағрыкәсичи вә илтиһабы арадан галдырычы тә'сиро маликдир. Биткинин чичәк ачан дөврдә топланмыш вә гурудулмуш јарпагларыны күнәбахан јағында дәмләјиб алынан препараты ревматизмдә вә невралкијаларда ағрыкәсичи дәрман кими харичә ишләдирләр. Бат-батын гурудулмуш јарпагларыны ханымоту вә дәлибәнк биткиләринин јарпаглары илә бирликдә бронхиал астмада папирос формасында чәкирләр.

Истифадә гајдасы — бат-батын гурудулмуш вә хырдаланмыш јарпагларыны күнәбахан јағы, спирт вә аммонјак мәһлулу гарышығында су һамамы үзәриндә дәмләјир вә аммонјак учуб гуртарана гәдәр дәмләмәни давам етдирирләр. Сонра ону сүзүрләр. Нәтичәдә гаты маје һалында јашыл-гонур рәнкли бат-бат јағы алыныр ки, ондан ағрыкәсичи мәгсәдлә харичә сүртмә дәрманы кими истифадә едирләр.

Бат-бат биткиси күчлү зәһәрләјичи хассәјә маликдир.

ГАРАҒАТ— Ribes. L.— СМОРОДИНА

Гарағат мејвәләри С вә Р витаминләрилә, үзви туршуларла, шәкәр вә пектин маддәләрилә чох зәнкиндир. Она көрә дә мејвәләриндән авитаминозларда чај кими дәмләјиб ичирләр. Мејвәләринин тәзә ширәсиндән, еләчә дә мүрәббәсиндән ганазлығында, рахитдә, скорбутда, мә'дә вә оникибармаг бағырсағын хорасында истифадә едирләр.

Истифадә гајдасы — гарағатын гурудулмуш мејвәләриндән 1—2 хөрәк гашығы 1 стәкан гајнар суда 40—50 дәгигә дәмләјиб күндә 2 дәфә, һәр дәфә 1/2 стәкан ичирләр.

ГАРАГОВАГ — Populus nigra. L.— ТОПОЛЬ ЧЕРНЫЙ

Говағын јазын илк ајында топланыб гурудулан тумурҹугларындан һазырланмыш сулу дәмләмәси формасында вә кәрә јағла һазырланмыш мәлһәмин јаныгларда вә бабасилдә јарасағалдычы вә илтиһабы арадан галдырычы дәрман кими истифадә олунур.

Истифадә гајдасы — биткинин гурудулмуш вә хырдаланмыш тумурҹугларындан кәрә јағында вә ја вазелиндә мәлһәм һазырлајыб харичә тәтбиг едирләр.

ГАРАҠӘНДАЛАШ— Sambucu s nigra. L.— БУЗИНА ЧЕРНАЯ

Гараҡәндалашын гурудулмуш чичәкләриндән сојугдәјмә нәтичәсиндә баш верән хәстәликләрдә тәрләдичи дәрман кими, сләчә дә өскүрәкдә, бронхиал астмада, гарачиҹәр хәстәликләриндә, һипертонијада вә с. хәстәликләрдә истифадә олунур.

Истифадә гајдасы — биткинин гурудулмуш чичәкләриндән вә бә'зән јарпагларындан 1 хөрәк гашығы көтүрүб дәм чајникиндә үзәринә 1 стәкан гајнар су әлавә едәрәк јарым саат дәмләјир, сонра сүзүрләр. Алынан дәмләмәдән күндә 3—4 дәфә, һәр дәфә дә стәканын 1/4 мигдарыны ичирләр.

ГАРАҒАҸЈАРПАГ ГУШГОНМАЗОТУ— Filipedula ulmaria. L.—ЛАБАЗНИК ВЯЗОЛИСТНЫЙ

Азәрбајҹанда кениш јајылмышдыр.

Биткинин гурудулмуш чичәкләриндән вә јарпагларындан дәмләмә һазырлајыб гыҹолмада, мә'дә-бағырсаг санҹыларында ағрыкәсичи, гыҹолманы арадан галдырычы, еләчә дә илан санчан заман антитоксик маддә кими ишләдилир.

Гушгонмаз отунун чичәкләринин сулу дәмләмәсиндән баш түкләрини мөһкәмләтмәк мәгсәдилә дә истифадә олунур.

Истифадә гајдасы — биткинин гурудулмуш чичәк вә јарпагларындан 1 чај гашығы 1 стәкан гајнар суда 1—2 саатын мүддәтиндә дәмләјиб сүзүр вә јемәкдән габаг күндә 4 дәфә, һәр дәфә дә стәканын 1/4 мигдарыны гәбул едирләр.

ГАРАҠИЛӘ— Vaccinium myrtillus. L.— ЧЕРНИКА

Гараҡилә биткисинин һәм мејвәләриндән, һәм дә јарпагларындан истифадә олунур. Мејвәсини тамам јетишәндә, јарпагларыны исә битки чичәк ачанда топлајырлар. Јарпагларыны ачыг гуру һавада, мејвәләрини исә хүсуси гурудучуларда, 50—60° температурда гурудурлар. Гурудулмуш мејвәләр хүсуси торбаларда, гуру һавалы јердә сахланылыр.

Гараҡиләнин мејвәләри вә јарпаглары ашы маддәләри илә, шәкәрлә, үзви туршуларла вә витаминләрлә чох зәнкиндир. Мејвәләринин тәркибиндә 6—7 фаиз ашы маддәләри, 12—13 фаиз шәкәр, 3—4 фаиз үзви туршулар (алма, лимон, чахыр, салисил туршулары) вә поливитаминләр вардыр. Гурудулмуш мејвәләрини дәмләјиб ушагларын бағырсаг хәстәликләриндә, хүсусилә ичалда вә дизентеријада истифадә едирләр. Јарпагларынын дәмләмәсиндән диабет хәстәлијиндә тәбул едирләр. Гараҡилә мејвәләри компот вә фирни фәмасында да хәстәләрә тә'јин олунур.

Истифадә гајдасы — гурудулмуш гараҡилә мејвәләриндән 1—2 хөрәк гашығы 2 стәкан гајнар суда 40—50 дәгигә дәмләјиб күндә 3—4 дәфә, һәр дәфә 1/2 стәкан ичирләр. Мејвәләриндән картоф вә ја буғда нишастасында фирни һазырлајыб күндә 5—6 дәфә чај гашығы илә ушаглара верирләр.

ГАРАЧӨҺРӘ— Taxus baccata— ТИСС ЯГОДНЫЙ

Азәрбајҹанда гарачөһрәнин анҹаг бир нөвү јабаны һалда битир. Бөјүк ағачдыр, көвдәси гонур габыгла өртүлмүшдүр, јарпаглары јастылыр. Чичәкләри будагла-

рының алт һиссәсиндә јерләшир. Тохумлары икиөртүклүдүр, дахилдән одунлашмыш, харичдән исә әтли вә ширәлидир. Битки март-апрел ајларында чичәк ачыр, тохуму ијул-сентјабрда јетишир.

Гарачөһрәнин јарпагларының тәркибиндә таксин (0,7—1,4%) вә ефедрин алкалоидләри, таксикантин гликозиди, каротин (59 мг%); ефир јағы (0,1—2%) мүәјјән едилмишдир. Биткинин тохумларында 0,16% таксин алколиди, 30%-ә гәдәр пијли јағ, Е—витамини тапылмышдыр. Гырмызы рәнкли мејвәләринин әт һиссәси шириндир, јемәлидир, мејвәләрин одунлашмыш һиссәси зәһәрлидир.

Гарачөһрә тәркибиндә олан таксин алкалоидинә көрә чох зәһәрлидир.

Халг тәбабәтиндә гарачөһрәнин јарпағындан чај кими дәмләјиб, үрәк агрыларында ишләдирләр. Јарпагларының дәмләмәсиндән вә биширмәсиндән халг тәбабәтиндә ревматизм заманы харичә сүртмә дәрманы кими дә истифадә олунур.

ГАРҒЫДАЛЫ САЧАҒЫ— Stigmata Maydis. L.— КУКУРЫЗНЫЕ РЫЛЬЦА

Азәрбајчанда гарғыдалы биткиси кениш бечәрилир. Гарғыдалы сачағының сулу дәмләмәсиндән гара чијәр хәстәликләриндә (һепатитдә), өд кисәсинин илтиһабында (холесститдә), өд јолларының илтиһабында (холанкитдә), сидик кисәсинин илтиһабында (сититдә), еләчә дә үрәк мәншәли өдемләрдә кениш истифадә едилир. Һәмчинин, гарғыдалы сачағының дәмләмәсини сидик јолларының даш хәстәлијиндә сидикговучу вә дашсалычы дәрман кими ишләдирләр.

Гарғыдалы сачағы К витамини илә чох зәнкиндир. Бунунла әлагәдар, ондан һазырда дуру спиртли екстракт һазырлајараг мамалыг практикасында ганкәсичи мәгсәдлә истифадә едилир.

Истифадә гајдасы — гарғыдалы сачағындан 10—20 г јарым литр суда дәмләјиб күндә 4 дәфә, һәр дәфә дә 1 стәкан ичирләр. Елми тәбабәтдә гара чијәр вә бөјрәк хәстәликләри заманы гарғыдалы сачағының дуру спиртли екстракты күндә 3 дәфә, һәр дәфә 1 хөрәк гашығы гәбул едилир.

ГАРҒА СОҒАНЫ—Gladiolus segetum— ГЛАДИОЛУС ПОСЕВНОЙ

Азәрбајчанда јабаны һалда 5 нөвү вар, 1 нөвү исә бечәрилир. Тиббидә анчаг бечерилән нөвүндән истифадә едилир.

Гарға соғаны 1 метр һүндүрлүкдә көзәл, јарашыглы биткидир, гол-будагсыздыр, парлаг-јашыл узун јарпаглары вар. Чичәкләри гыфа бөнзәјир, икидодаглыдыр, чичәкјанлығы 6 јарпаглыдыр, мүхтәлиф рәнкдә (ағ, гырмызы, гызылы-сары вә зәриф-јасәмәни) олур.

Гарға соғаны С витаминилә чох зәнкиндир. Белә ки, онун јарпагларында 800-дән 1.700 мг%-ә гәдәр аскорбин туршусу вардыр.

Халг тәбабәтиндә биткинин соғанагларындан сулу дәмләмә формасында скорбут вә дикәр авитаминоз хәстәликләриндә истифадә едилир. Еләчә дә соғанағыны мә'дә-бағырсаг хәстәликләриндә вә атеросклерозда јејирләр.

ГАРПЫЗ— Citrullus vulgaris— АРБУЗ ОБЫКНОВЕННЫЙ

Јерлә сүрүнән көвдәјә малик бириллик биткидир. Узунсаплаглы ири, дөрд, үч, бешбармагвари бөлүмлү јарпаглары вар. Чичәкләри тәк-тәк чичәк оху үзәриндә јерләшир. Чичәк касачығы зәнкваридир, бешбөлүклүдүр, чичәк тачы сары рәнкдәдир. Мејвәси јашыл, чохтохумлу, ири вә ширин, гырмызы рәнкли лətli киләмејвәдир. Битки ијун ајында чичәк ачыр, мејвәси сентјабр-октјабрда јетишир. Вәтәни Африкадыр.

Азәрбајчанда гарпызын мүхтәлиф нөвләри бечәрилир. Хүсусән Күр-Араз овалыгларында бостан биткиси кими кениш јајылмышдыр.

Гарпызын мејвәләриндә чохлу мигдарда шәкәр (10—11%), (онун да әксәр һиссәсини фруктоза тәшкил едир), селлүлоза гырмызы пигментләр, алма туршусу, каротин, B_1, B_2 витаминләри вә аскорбин, никотин, фолиум туршулары, дәмир дузлары вә с. вардыр. Гарпызын тохумларында 21%-ә гәдәр пијли јағ, 2—3% гатран, 10%-ә гәдәр азотлу маддәләр, 4,76% протеин, 6% зүлал вә шәкәрли маддәләр тапылмышдыр. Гарпызын көкләриндә

0,03% алкалоид, 14—15% селикли маддәләр, 2,6% гатран, шәкәр вә С витамини мүәjjән едилмишдир.

Халг тәбабәтиндә гарпызын мejвәсинин ширәсиндән, еләчә дә габығындан вә көкләриндән бөjрәк хәстәликләриндә сидикговучу дәрман кими кениш истифадә олунур. Гарпызын мejвәләриндән малjарија хәстәлиjиндә, шәкәрли диабетдә, сарылыгда да кениш истифадә едирләр. Гурудулмуш габыгларындан вә тохумларындан чај кими дәмләjиб сидик jоллары илтиһабында вә дашларында ишләдирләр.

ГАТЫРГУJРУҒУ— Equisetnm arvcnse. L.— ХВОЩ ПОЛЕВОЙ

Гатыргуjруғу оту сапонинли биткидир. Тәркибиндә еквизетонин адлы тритерпен сапонинләри вардыр. Дәрман мәгсәдилә jерүстү һиссәсиндән истифадә едилир. Елми тәбабәтдә jај фәслиндә топланыб гурудулмуш отундан сулу дәмләмә, биширмә вә дуру спиртли екстракт формасында бөjрәк вә сидик jоллары хәстәликләриндә сидикговучу вә дашсалычы, еләчә дә дахили ганахмаларда ганкәсичи дәрман кими истифадә олунур. Халг тәбабәтиндә гурудулмуш отундан чај һазырлаjыб бөjрәкләрин вә сидик jолларынын илтиһабында сидикговучу дәрман кими ичирләр.

Истифадә гаjдасы — биткинин гуру отундан 4 чај гашығы көтүрүб 2 стәкан гаjнар суда 30—50 дәгигә дәмләjиб сүзүрләр вә күндә 4—5 дәфә, һәр дәфә 1/2 стәкан ичирләр.

ГАТЛЫ СОЛМАЗЧИЧӘК (ГУРУЧИЧӘК)— Helichrysum plicatrem Felm— БЕССМЕРТНИК СКЛАДЧАТЫЙ

Гатлы солмазчичәjин дәмләмәси ejнилә гумлу солмазчичәк кими тә'сирә маликдир. Белә ки, һәр ики нөв солмазчичәкләрин сулу дәмләмәси өдговучу вә сидикговучу тә'сир көстәрир, гара чиjәрин вә бөjрәкләрин фәалиjjәтини артырыр. Буна көрә дә солмазчичәjин дәмләмәсиндән гара чиjәрин, өд jолларынын вә өд кисәсинин илтиһаб хәстәликләриндә илтиһабы арадан галдырычы дәрман кими чох кениш истифадә олунур.

Андыз.

Евкалипт.

Истифадә гајдасы — Солмазчичәјин гурудулмуш вә хырдаланмыш чичәк сәбәтләриндән 1 хөрәк гашығы көтүрүб 2 стәкан гајнар суда јарым саатын мүддәтиндә дәмләјиб сүзүрләр. Алынан дәмләмәдән күндә 3 дәфә, һәр дәфә јарым стәкан гәбул едирләр.

ГАФГАЗ ХАНЫМОТУ—Atropa caucasica Kreyer —КРАСАВКА КАВКАЗСКАЯ

Ханымотунун гурудулмуш јарпагларындан тинктура һазырлајыб бөјрәк коликасында, мә'дә хорасында ағрыкәсичи вә спазмы арадан галдырычы дәрман кими, еләчә дә морфиндән вә зәһәрли көбәләкләрдән зәһәрләнмә заманы әкс зәһәр кими истифадә олунур. Бундан әлавә, ханымоту јарпагларындан алынан атропин алкалоиндиндән—атропинсулфат препараты шәклиндә көз хәстәликләриндә, мә'дә хорасында, холесиститләрдә, сидик јолларының даш хәстәлијиндә, бөјрәк коликасында, бағырсаг спазмасында сакитләшдиричи вә спазмалитик дәрман кими кениш истифадә едирләр. Гурудулмуш ханымоту јарпағынын порошоку бронхиал астма хәстәлијиндә «әсматол» ады илә дә ишләдилир.

Истифадә гајдасы — гурудулмуш ханымоту јарпағынын порошокундан 0,01—0,02 г күндә 2—3 дәфә дахилә гәбул едирләр. Јарпағын тәзә ширәси күндә 2 дәфә, һәр дәфә 5—10 дамчы гәбул олунур.

ГАФГАЗ АЛЫШАНЫ—Dictamnus caucasicus —ЯСЕНЕЦ КАВКАЗСКИЙ

Азәрбајчанда бир нөвү јабаны һалда јајылмышдыр. 50—80 см һүндүрлүкдә дүз дуран, шырымлы јерүстү көвдәјә малик чохиллик биткидир. Јарпаглары узунсовеллинс формададыр. Чичәкләри көјтәһәр-чәһрәји рәнкдә олуб, узун чичәк оху үзәриндә салхымвари чичәк групуна топлашмышлар. Мејвәси бешкөзлү гутучугдан ибарәтдир, тохумлары парлаг, гара-бәнөвшәји рәнкдәдир.

Битки мај-ијун ајларында чичәкләјир, мејвәси ијул-августда јетишир. Дәрман мәгсәдилә јерүстү һиссәсин-

дән истифадә едилир. Јерүстү һиссәсиндә 0,15%-ә гәдәр шиддәтли зәһәрли хассәјә малик ефир јағы вардыр (ефир јағының тәркибиндә анетол вә метилхавикол маддәләри мүәјјән едилмишдир). О, дәриҹә тохундугда јандырыр, сулуглар әмәлә кәтирир, јандырдығы јер кеч сағалыр.

Халг тәбабәтиндә алышанын отундан алынмыш тәзә ширә зиҹилләри әридичи маддә кими ишләдилир. Чичәкләриндән кәрә јағында вә гујруг пијиндә мәлһәм һазырлајыб, дәри хәрчәнкиндә гаршы истифадә едилир.

ГАФГАЗ ХУРМАСЫ— Diospyrus lotus —ХУРМА КАВКАЗСКАЯ

ЈАПОН (*шәрг*) ХУРМАСЫ—Diospyrus kaki —ХУРМА ЯПОНСКАЯ (ВОСТОЧНАЯ)

АМЕРИКА (ВИРКИНИЈА) ХУРМАСЫ— Diospyur virg niana —ХУРМА АМЕРИКАНСКАЯ

Азәрбајчанда јабаны һалда 1 нөвү јајылыб, 2 нөвү исә бечәрилир.

Гафгаз хурмасы шахәли көкләрә малик ағачдыр. Јарпаглары овал формалы, јашылдыр, чичәкләри голтугвари олуб, көдәк саплаглары үзәриндә топланмышдыр. Чичәк тачы гонур-гырмызы рәнкдәдир, әтлидир (ширәлидир), јетишәндә гара-гонур рәнк кәсб едир. Мејвәсинин диаметри 2 см-дир. 6 тохумлудур, јемәлидир. Хурма мај-ијун ајларында чичәкләјир, мејвәләри октјабр-нојабрда јетишир.

Јапон (шәрг) хурмасы алчагбојлу ағач олуб, мејвә бағларында бечәрилир. Мејвәләри Гафгаз хурмасына нисбәтән хејли иридир (5—8 см диаметрли), әтли-ширәлидир, шар формалыдыр. Нөвүндән асылы олараг, јетишәндә ачыг-чәһрајы, түнд-гырмызыдыр. Мејвәләри октјабр-нојабрда јетишир.

Азәрбајчанда ән чох Загатала, Балакән, Гах, Ләнкәран, Масаллы, Астара, Көјчај, Ағдаш рајонларында бечәрилир.

Виркинија (Америка) хурмасы чох ширин, әтирли, чәһрајы рәнкли, әтли-ширәли мејвәси олан ағачдыр. Азәрбајчанда надир һалда тәчрүбә саһәләриндә јетишдирилир.

Хурманын мејвәләриндә бир сыра мүалиҹә әһәмијјәтли маддәләр: 25%-ә гәдәр шәкәр, 61,6 мг% С витамини,

20 мг% каротин, пектин маддәләри, үзви туршулар, јод вә с. вардыр. Тәркибиндә јод олан мејвәләр ичәрисиндә хурма биринчи јери тутур. Бу да онун ур(зоб) хәстәлијиндә мүһүм мүалиҹәви әһәмијјәт кәсб етмәсинә имкан верир.

Хурманын тәзә дәрилмиш мејвәләриндән 20%-ли спиртдә консервләшдирмә јолу илә һазырланмыш ширәси галханабәнзәр вәзи хәстәликләриндә олдугча јахшы мүалиҹәви нәтиҹә верир.

Халг тәбабәтиндә хурма мејвәләриндән мүхтәлиф мә'лумат һазырланараг онлардан чох кениш истифадә олунур. Мәсәлән, Ләнкәран рајонунда хурмадан «дошаб» вә ја «бәкмәз» һазырлајыб ондан үмуми зәифликдә, тиреотоксикозда, ур (зоб) хәстәлијинин мүалиҹәсиндә истифадә едирләр.

Хурмадан вә онун мејвәсинин ширәсиндән өскүрәјә гаршы синәјумшалдычы вә илтиһабы арадан галдырычы дәрман кими, еләчә дә дәри хәстәликләриндә истифадә олунур.

Истифадә гајдасы — Мејвәләри тохумларындан ајырдыгдан сонра доғрајыб хырдалајыр, сонра тәнзифә јахыб јаранын үстүнә гојараг сарыјырлар. Мејвәләрин јумшаг һиссәләрини шәкәрлә бир јердә һәвәнкдәстәдә әзиб гарышдырыр, үзәринә јумурта сарысы әлавә едиб, гарышдырараг күтлә шәклинә саландан сонра ондан јаныг мәлһәми кими истифадә едирләр.

Галханабәнзәр вәзи хәстәликләриндә күндә бир нечә хурма мејвәсини јејир, јахуд онун ширәсини ичирләр.

Јухарыда көстәриләнләрдән ајдын олур ки, хурма ән фајдалы гида мәһсулу олмагла јанашы ејни заманда сәмәрәли дәрман биткисидир.

ГӘШӘНК ВАХТСЫЗЧИЧӘК— Colchieum speciosum Ster —БЕЗВРЕМЕННИК ВЕЛИКОЛЕПНЫЙ

Вахтсызчичәк отунун соғанағыны гурудуб хырдалајандан сонра 1 чај гашығы јарым литр суда дәмләјиб, һидропсда, сарылыгда, көјөскүрәкдә, үрәк зәифлијиндән баш верән тәнкнәфәсликдә, кәскин вә хроники ревматизмдә дахилә гәбул едирләр.

Вахтсызчичәјин соғанағынын спиртли чыхарышы

ојнагларын ревматизминдә, подаградa вә невралкијада ағрыкәсичи маддә кими харичә ишләдилир.

Вахтсызчичәкдән алынан колхисин вә колхамин препаратлары ган хәстәлијиндә, хүсусилә хроники лејкозларда, еләчә дә дәри хәрчәнкиндә истифадә едилир.

ГЫЗЫЛАҒАЧ—Alnus Gaerth.—ОЛЬХА

Азәрбајчанда гызылағач Ләнкәран—Астара зонасында кениш јајылмышдыр.

Дәрман мәгсәдилә гызылағачын гурудулмуш мејвәләринин сулу биширмәсини мә'дә-бағырсаг хәстәликләриндә (кәскин ағрыларда, ентеритләрдә, колитләрдә, дизентеријада) антисептик вә дезинфексијаедичи дәрман кими гәбул едирләр. Јарпагларынын дәмләмәси ревматизмдә ишләдилир.

Истифадә гајдасы — биткинин гурудулмуш мејвәләриндән 8 г 2 стәкан гајнар суда 1—2 саатын мүддәтиндә дәмләјиб күндә 3—4 дәфә, һәр дәфә 1/2 стәкан ичирләр.

ГЫЗЫЛЧӘТИР—Centaurium Gilib. —ЗОЛОТОТЫСЯЧНИК

Гызылчәтир Азәрбајчанын даг-чәмәнликләриндә даһа чох јајылыб. Битки чичәк ачан дөврдә топланыр. Онун јерүстү һиссәсини чин вә ја орагла топлајыб ачыг һавада гурудур, сонра шүшә банкаларда вә ја кағыз торбаларда сахлајырлар. Бу гајда илә тәдарүк едилән гызылчәтирдән бир нечә дәрман формасы (сулу дәмләмә, тинктура, екстракт вә с.) һазырлајыб хроники мә'дә-бағырсаг хәстәликләриндә иштаһаартырычы, һәзм просесини јахшылашдырычы дәрман кими истифадә едирләр. Гызылчәтирин дәмләмәси мә'дә гычгырмасынын гаршысыны алыр, мә'дәнин туршулуғуну нормаллашдырыр. Бундан әлавә, гызылчәтир отундан шәкәр хәстәлијиндә, ганазлығында, өд кисәсинин илтиһабында да истифадә олунур.

Истифадә гајдасы — биткинин гурудулмуш вә хырдаланмыш отундан 2 чај гашығы 1 стәкан гајнар суда 10 дәгигә дәмләјир вә јемәкдән јарым саат габаг күндә 2 дәфә, һәр дәфә 1/2 стәкан ичирләр.

ГЫЗЧИЧӘЈИ —Bellis L.—МАРГАРИТКА

Азәрбајчанда бу биткинин 2 нөвү јајылыб.

Гызчичәјинин јарпагларыны чичәкләрилә бир вахтда јај фәслиндә топлајыб ачыг гуру һавада гурудараг дәмләјир вә аг чијәр вәрәминдә гәбул едирләр. Гызчичәјинин дәмләмәси ејни заманда организмдә маддәләр мүбадиләсинин кедишини јахшылашдырыр.

Истифадә гајдасы — биткинин гурудулмуш јарпаг вә чичәкләриндән 2 чај гашығы 1 стәкан гајнар суда 30—40 дәгигә дәмләјир, күндә 2 дәфә, һәр дәфә 1/2 стәкан гәбул едирләр.

ГЫРМЫЗЫБАШ—Polygonum persicaria L. —ГОРЕЦ ПОЧЕЧУЙНЫЙ.

Биткинин гурудулмуш отундан чај дәмләјиб ушаглыг ганахмаларында вә бабасилдә ганкәсичи дәрман кими ичирләр. Гурудулмуш отундан һазырланан спиртли екстракт спастик вә атоник гәбизликдә гәбул олунур. Еләчә дә бөјрәк-сидик јоллары хәстәликләриндә сидикговучу дәрман кими ишләдилир. Бундан әлавә гырмызыбаш отундан тәпитмә формада бабасилдә вә диш дибинин илтиһабында истифадә олунур.

Истифадә гајдасы — биткинин гурудулмуш отундан 1 чај гашығы көтүрүб 1 стәкан гајнар суда, 30—40 дәгигә мүддәтиндә дәмләјирләр, сонра сүзүб јемәкдән габаг күндә 3—4 дәфә хөрәк гашығы илә хәстәјә верирләр.

ГЫРМЫЗЫ ИСТИОТ (ГЫРМЫЗЫ БИБӘР)—Capsicum annuum L.—ПЕРЕЦ КРАСНЫЙ

Гырмызы истиот гәдимдән бечәрилән биткидир. Онун гурудулмуш мејвәләринин тинктурасындан дамчы һалында иштаһаартырычы, һәзми јахшылашдырычы дәр-

ман кими истифадә едилир. Мејвәләри С витамини илә, тохумлары исә ијли јағла чох зәнкиндир.

Истифадә гајдасы — гурудулмуш мејвәләринин тинктурасындан јемәкдән 10—15 дәгигә габаг, һәр дәфә 10—12 дамчы күндә 3 дәфә гәбул едирләр.

ГЫРХБУҒУМ— Fagopyrum Moench —ГРЕЧИХА

Гырхбуғум оту флавоноид гликозидли биткиләрдәндир. Тәркибиндә кверсетин, һиперозид, авикуларин вә с. вардыр. Онун јерүстү һиссәсиндән истифадә едилир. Гурудулмуш отундан дәмләмә һазырлајыб ганкәсичи вә ган тәзјигини азалдычы дәрман кими истифадә едирләр. Гырхбуғум сидикговучу тә'сирә дә маликдир.

Истифадә гајдасы — биткинин гурудулмуш отундан 3 чај гашығы 2 стәкан гајнар суда 40—50 дәгигә дәмләјиб јемәкдән әввәл күндә 4 дәфә, һәр дәфә 1/2 стәкан ичирләр.

ГЫЖЫ— Nasturtium —ЖЕРУХА ЛЕКАРСТВЕННАЯ

Азәрбајчанда ачыг бир нөвү—дәрман гыжысы — Nasturtium officinale јајылмышдыр.

Чохиллик от биткиси олуб, чылпаг, шырымлы јерүстү көвдәјә маликдир. Јарпаглары нөвбә илә јерләшир, саплаглы вә кәскик-кәсикдир. Чичәкләри хырда, аг рәнкдәдир. Мејвәси гындан ибарәтдир, тохумлары хырдадыр.

Битки мај-ијун ајларында чичәкләјир, мејвәләри ијул-августда јетишир.

Дәрман мәгсәдилә гыжынын јерүстү һиссәсиндән истифадә олунур. Јерүстү һиссәси хошакәлән ароматик ијә маликдир. Тәркибиндә 0,09%-ә гәдәр ефир јағы олан гликозид вардыр. Ефир јағынын тәркибинин әсас һиссәсини фенилетил хардал јағы тәшкил едир. Гыжы отунда ән гијмәтли тәркиб һиссә јоддур. Гурудулмуш отунда 0,4—0.5 мг% јод вардыр.

Гыжынын тохумларында 24%-ә гәдәр гурудучу хассәјә малик олан ијли јағ да мүәјјән едилмишдир. Елми тәбабәтдә гыжы отундан сулу биширмә, дуру вә гуру екстракт формаларында јодтәркибли препарат кими атеросклерозда вә галханабәнзәр вәзи хәстәликләриндә истифадә едилир. Халг тәбабәтиндә тәзә дәрилмиш отунун ширәсиндән шәкәр хәстәлијиндә гәбул едирләр.

ГОЗ АҒАЧЫ — Juglans regia L. —ОРЕХ ГРЕЦКИЙ

Азәрбајчанда гоз ағачы чох гәдимдән бечәрилир вә ондан кениш истифадә едилир.

Гоз ағачынын мејвәләриндән даһа чох истифадә олунур. Һәлә там јетишмәмиш мејвәләринин үст гатында 50—10 мг% С витамини вардыр. Јетишмәмиш јашыл мејвәләриндән консерв заводларында С витамини консентраты һазырланыр. Гурудулмуш јарпагларыны дәмләјиб синир системи фәалијјәтини тонуслашдырычы вә дәри хәстәликләриндә јарасағалдычы дәрман кими истифадә олунур.

Истифадә гајдасы —гурудулмуш јарпагларындан 3 чај гашығы 2 стәкан гајнар суда дәмләјиб күндә 3—4 дәфә, һәр дәфәдә 1/2 стәкан ичирләр.

ГУРДОТУ— Linaria Mill. —ЛЬНЯНКА

Азәрбајчанда бу биткинин 17 нөвү јајылыб.

Дәрман мәгсәдилә онун јерүстү һиссәләриндән истифадә едилир. Биткини чичәк ачан дөврдә топлајыб ачыг-гуру һавада гурудурлар, сонра хырда-хырда доғрајыб кағыз торбаларда сахлајырлар. Гурудулмуш биткн материалыны дәмләјиб сарылыгда, өд јоллары хәстәлијиндә, бөјрәк-сидик јоллары патһабында, елә дә гәбизликдә истифадә едирләр. Гурдотунун дуру спиртли екстракты бабасил хәстәлијиндә тәтбиг едилир.

Истифадә гајдасы — биткинин гурудулмуш вә хырдаланмыш отундан 1 хөрәк гашығы 1 стәкан гајнар суда дәмләјиб күндә 3—4 дәфә хөрәк гашығы илә гәбул едирләр, дуру спиртли екстрактындан исә күндә 3 дәфә, һәр дәфә дә 1 чај гашығы гәбул олунур.

ДАҒТӘРХУНУ —Fanacetum L. —ПИЖМА

Дағтәрхуну Азәрбајчанда кениш јајылмышдыр.

Биткинин гурудулмуш чичәкләриндән дәмләмә һазырлајыб гурдговучу (кирдә гурдлара гаршы) маддә кими ишләдирләр. Бу мәгсәдлә чичәкләринин порошокундан да истифадә олунур.

Истифадә гајдасы — 10 г гурудулмуш чичәкләриндән 1 стәкан гајнар суда дәмләдикдән сонра сојудуб күндә 3 дәфә, һәр дәфә 2 хөрәк гашығы гәбул едирләр.

ДАҒТУРПУ (ИСИТМӘОТУ— Erusimum L. —ЖЕЛТУШНИК

Азәрбајчанда 20 нөвү јајылыб, онлардан тиббдә ән чох истифадә олунаны боз дағтурпудур. (Ersimum canescens).

Дағтурпу бир-ики вә ја чохиллик от биткиси олуб, бүтөв, әксәр һалда бүкүлү, диш-диш, нөвбә илә дүзүлмүш јарпаглара маликдир. Чичәкләри сарыдыр, надир һалда көј вә ја бәнөвшәјидир. Мејвәси хәткеш, силиндрик вә ја дөрдкүнч гындан ибарәтдир. Тохумлары хырдадыр, бир чәркәдә јерләшир.

Боз дағтурпу отунда вә тохумларында 0,2—1% үрәк гликозиди — еризимин вардыр.

Боз дағтурпунда еризиминлә јанашы, башга үрәк гликозидләри дә тапылмышдыр ки, бунлардан тибби әһәмијјәтинә көрә ән мүһүмү еризимиозиддир. Боз дағтурпу тохумларында көстәрилән гликозидләрдән башга 30—40% пијли јағ да вардыр.

Халг тәбабәтиндә дағтурпунун мүхтәлиф нөвләриндән чај кими дәмләјиб, үрәк ағрысында, еләчә дә тәнәффүс јоллары хәстәликләриндә бәлғәмкәтиричи маддә кими ишләдилир.

ДАҒЧӘТИРИ— Peucedanum L. —ГОРИЧНИК

Бу биткинин Азәрбајчанда 6 нөвүнә раст кәлинир. Дағчәтири Азәрбајчанын дағ јамачларында вә чәмәнликләриндә кениш јајылыб. Онун көкләриндән биширмә һазырлајыб, бир сыра хәстәликләрдә (епилепсијада, гуру өскүрәкдә, бронхитдә, бронхиал астмада, јухусузлугда, ревматизмдә) истифадә едирләр.

Дағчәтири кимјәви тәркибчә кумаринләрлә зәнкин биткиләрә аиддир.

Истифадә гајдасы — биткинин гурудулмуш вә хырдаланмыш көкләриндән 1 чај гашығы 2 стәкан суда 1—2 саатын мүддәтиндә дәмләјиб сүзүр, јемәкдән 10—15 дәгигә габаг күндә 3—4 дәфә, һәр дәфә 2 стәкан гәбул едирләр.

ДАЗЫОТУ— Hypericum perforatum L. —ЗВЕРОБОЙ ОБЫКНОВЕННЫЙ

Азәрбајчанда бу биткинин еһтијаты бөјүкдүр.

Дазыоту чичәк ачан дөврдә топланылыр, ачыг-гуру һавада гурудулур, сонра ондан дәмләмә формасында мә'дә-бағырсаг, гарачијәр, бөјрәк вә сидик јоллары хәстәликләриндә, еләчә дә јаныгларда јарасағалдычы кими, бағырсаг позғунлуғунда исә ишала вә дизентеријаја гаршы истифадә едирләр.

Истифадә гајдасы — биткинин гурудулмуш вә хырдаланмыш отундан бир стәкан гајнар суда 30—40 дәгигә дәмләјир, јемәкдән сонра хөрәк гашығы илә күндә 3—4 дәфә гәбул едирләр.

ДАЛАМАЗ— Laminm L.—Яснотка —(КРАПИВА ГЛУХАЯ)

Азәрбајчанын әксәр рајонларында, хүсусилә дағ-мешә зоналарында даламаз чох кениш јајылыб. Дәрман мәгсәдилә биткинин јарпагларындан вә чичәкләриндән истифадә едилир. Битки там чичәкләјәндә топланыр, гуру һавалы јердә сәриб гурудулур, сонра кағыз торбаларда сахланылыр.

Даламаз витаминләрлә зәнкин биткидир. Тәркибиндә каротин, C, B_1, B_2, K витаминләри вә үзви туршулар, ашы маддәләрн вә с. вардыр.

Халг тәбабәтиндә гурудулмуш чичәкләриндән вә отундан чај дәмләјиб үмуми зәифликдә, ган азлығында, бөјрәк вә сидик јоллары хәстәликләриндә, еләчә дә мә'дә-бағырсагларын илтиһабында илтиһабы арадангалдырычы вә ағрыкәсичи дәрман кими ишләдирләр.

Истифадә гајдасы — биткинин гурудулмуш чичәкләриндән вә ја отундан 2 хөрәк гашығы 2 стәкан гајнар суда 20—30 дәгигә дәмләјиб күндә 4 дәфә, һәр дәфә 1/2 стәкан гәбул едирләр.

ДАМОТУ— Leunurus L. —ПУСТЫРНИК

Дамотунун јерүстү һиссәсини чичәк ачан дөврдә топлајыр, гуру һавада гурудур, сонра ондан сулу дәмләмә вә тинктура һазырлајараг онлары үрәк-дамар неврозларында, һипертонијада вә үрәк зәифлијиндә гәбул едирләр:

Истифадә гајдасы — гурудулуб хырдаланмыш дамотундан 1 хөрәк гашығы 2 стәкан суда 30—40 дәгигә дәмләдикдән сонра күндә 3—4 дәфә, һәр дәфә 1/2 стәкан ичирләр. Дамотундан 1:5 нисбәтиндә һазырланмыш тинктура күндә 3 дәфә, һәр дәфә 30—40 дамчы гәбул олунур.

ДАНАЈА— Danaë —ДАНАЯ

Азәрбајчанда 1 нөвү—будаглы данаја јајылмышдыр.

Данаја һәмишәјашыл, 0,5—1 м һүндүрлүкдә, һоризонтал истигамәтли, көдәк көкүмсов көвдәјә малик кол биткисидир. Јарпаглары сејрәкдир.

Чичәкләри хырда олуб, салхымвари јерләшмишдир. Мејвәси гырмызы рәнкли, шаршәкилли киләмејвәдир. Битки мај-ијун ајларында чичәкләјир, мејвәси сентјабр—октјабрда јетишир.

Дәрман мәгсәдилә јарпагларындан истифадә олунур. Данајанын јарпагларында алкалоидләр (0,05%), ашы маддәләри (2%), гатранлы маддәләр (7,4%), шәкәрләр (һидролизә гәдәр 4,47%, һидролиздән сонра 8,8%), үзви туршулар, 0,7%, С витамини 135—150 мг% вардыр.

Халг тәбабәтиндә јарпагларындан чај кими дәмләјиб, зәриф ишләтмә дәрманы кими(сәпа. јарпагының әвәзинә) истифадә едилир. Бундан әлавә, дәмләмәсиндән бөјрәк хәстәликләриндә сидикговучу дәрман кими дә истифадә олунур.

ДӘВӘДАБАНЫ (ӨКЕЈ АНА БИТКИСИ) —Fus ilago —МАТЬ-МАЧЕХА

Дәвәдабаны Азәрбајчанда кениш јајылыб. Республиканын дағ-мешә рајонларында еһтијаты бөјүкдүр.

Гурудулмуш јарпагларының сулу дәмләмәси сојугдәјмәдән баш вермиш тәнәффүс јоллары хәстәликләриндә, өскүрәкдә, бронхиал астмада дахилә гәбул едилир. Јарпагларыны еләчә дә вена дамарларының илтиһабында, дәри хәстәликләриндә харичә ишләдирләр. Халг арасында дәвәдабаны јарпагларыны кичиткан јарпаглары илә бир јердә дәмләјиб баш түкүнү мөһкәмләтмәк үчүн ишләдирләр.

Истифадә гајдасы — биткинин гурудулмуш вә хырдалашмыш јарпагларындан 2—3 хөрәк гашығы 2 стәкан суда дәмләјиб, күндә 3 дәфә, һәр дәфә 1/2 стәкан ичирләр.

ДӘВӘТИКАНЫ— Alhagi pseudalhagi —ВЕРБЛЮЖЬЯ КОЛЮЧКА

Чохиллик тиканлы от биткиси олуб, узун көкләрә маликдир. Јарпаглары узунсов-лансетшәкиллидир. Чичәкләри сејрәк салхымвари чичәк групуна топлашмышдыр, чәһрәји рәнкдәдир. Мејвәси чылпаг, тәсбеһвари пахладан ибарәтдир. Көкләриндә 0,17%-ә гәдәр алкалоид, азча ашы маддәләри, 0,65% пијли јағ, 5%-ә гәдәр гатранлы маддәләр, 2,6% үзви туршулар вә с. мүәјјән едилмишдир. Јерүстү һиссәсиндә (отунда) 8,2% ашы маддәләри, 0,83% ефир јағы, каротиноидләр, 500 мг %-ә гәдәр аскорбин туршусу тапылмышдыр.

Дәвәтиканының көкләриндән һазырланан сулу дәмләмә вә биширмә сидикговучу, өдговучу, бүзүшдүрүчү вә

ганкәсичи тә'сирә маликдир. Одур ки, һәмин дәрманлардан өд јоллары вә сидик јоллары хәстәликләринин мүалиҹәсиндә истифадә етмәк олар.

Халг тәбабәтиндә биткинин јарпагларындан, чичәкләриндән вә чаван будагларындан чај һазырлајыб, сојугдәјмәләрдә вә сидикговучу кими; көкләриндән, чичәк вә мејвәләриндән сулу биширмә һазырлајыб ичнала вә дизентерија гаршы истифадә едирләр.

Чичәкләриндән арагда чыхарыш һазырлајыб «дәвәтикану арагы» ады илә ичнала гаршы дахилә гәбул едирләр.

ДӘЛИБӘНК — Datura stramonium L. — ДУРМАН ОБЫКНОВЕННЫЙ

Дәлибәнк тәркибиндә алкалоидләр олан зәһәрли биткидир. Бу биткинин јарпағы спазмолитик тә'сирә маликдир. Тәркибиндә һиоссиамин вә атропин алкалоидләри вардыр. Мүалиҹәви дозада синир системинә сакитләшдиричи тә'сир көстәрир. Она көрә дә биткинин јарпагларыны чај кими дәмләјәрәк тәнкнәфәсликдә, бронхиал астмада вә көј өскүрәкдә исти бухарыны бурына сорурлар. Бундан әлавә, дәлибәнкин гурудулмуш јарпагларыны бронхиал астма хәстәлијиндә папирос формасында чәкирләр.

Истифадә гајдасы — биткинин гурудулмуш јарпагларындан 20 г 200 мл суда дәмләјиб исти бухары илә 10—15 дәгигә нәфәс алырлар вә јахуд да дәмләмәсиндән 2 дамчы 2 хөрәк гашығы суја гарышдырыб ичирләр.

ДӘЛИЧӘТӘНӘ — Datisca cannabina — ДАТИСКА КОНОПЛЕВАЯ

Азәрбајҹанда 1 нөвү јајылыб. Чохиллик, чылпаг јерүстү көвдәли биткидир. Јарпаглары ири бармаг шәклиндәдир. Чичәкләри јарпагларын голтуғунда салхым вари формада јерләшир. Чичәк касачығы боручугваридир, мејвәси узунсов-овал формасында, чохтохумлу гутучугдан ибарәтдир. Тохумлары хырда, гырмызы-гонур рәнкдәдир. Битки мај-ијун ајларында чичәкләјир, мејвәси августда јетишир.

Дәрман мәгсәдилә тохумларындан истифадә олунур. Тохумларында алкалоидләр (1%-ә гәдәр), гликозиддатиссин, пијли јағ (33,47%) мүәјјән едилмишдир.

Халг тәбабәтиндә тохумларындан сулу биширмә һазырлајыб, гурдговучу дәрман кими гәбул едирләр.

Истифадә гајдасы — биткинин тохумларыны әзиб порошок һалына салыр, сонра ондан 1 чај гашығы бир стәкан исти суја гарышдырыб ичирләр.

ДӘРКҮЛ (ИТБУРНУ) — Rosa canina — ШИПОВНИК (РОЗА СОБАЧЬЯ)

Азәрбајҹанда дәркүлүн 54 нөвү јајылыб. Бунларын мејвәләриндән чохдан бәри халг тәбабәтиндә истифадә едилир. Дәркүлүн мејвәләриндән елми тәбабәтдә дә кениш истифадә олунур.

Дәркүлүн мејвәләри витаминләрлә, хүсусилә С витамини илә олдугча зәнкин тәбии хаммалдыр. Онун бә'зи нөвләриндә (мәсәлән, дарчынабәнзәр, даһур вә с.) С витамининин мигдары 5—6 фаизә гәдәрдир. Дәркүлүн мејвәләриндә С витамини илә јанашы каротин, B_1, B_2, Р, К витаминләри, алма вә лимон туршулары, шәкәр, флавоноидли маддәләр дә вардыр. Одур ки, дәркүл мејвәләриндән дәмләмә һазырлајыб авитаминоз хәстәликләриндә (скорбут, бери-бери вә с.), еләчә дә гара чијәр вә өд јоллары хәстәликләриндә, үмуми зәифликдә, ганазлығында гәбул етмәк фајдалыдыр.

Дәркүлүн мејвәләринин чајы шәкәр диабетиндә дә хејирлидир. Мүасир тәбабәтдә дәркүл мејвәләриндән дәмләмә, консентрат, мүрәббә, шәрбәт формасында, еләчә дә өдговучу холосас препараты шәклиндә кениш истифадә едилир. Мејвәләринин тохумларындан пијли јағ алыныр вә дәри хәстәликләриндә, хүсусилә екземада јарасағалдычы дәрман кими ишләдилир.

Истифадә гајдасы — биткинин гурудулмуш мејвәләриндән 60—70 әдәд дәм чајникинә јерләшдирир, сонра үзәринә 1/2 литр гајнар су әлавә едиб 1—2 саат дәм-

ләjирләр. Бу гајда үзрә hазырланан дәркүл чајындан күндә 2—3 дәфә, hәр дәфә 1 стәкан ичирләр. Ушаглара hәр дәфә јарым стәкан верилир.

ДӘРМАН АЧЫГОВУҒУ—Taraxacum officinal L. —ОДУВАНЧИК ЛЕКАРСТВЕННЫЙ

Ачыговуг биткиси Азәрбајчанда чох кениш јајылмышдыр.

Биткинин көкләриндән истифадә олунур. Көкләрини пајызда топлајыр, јујуб тәмизләјир вә ачыг, гуру hавада гурудурлар. Көкләринин биширмәси hәзм просесини јахшылашдырыр, иштаhаны артырыр, маддәләр мүбадиләсинин кедишини тәнзим едир. Она көрә дә гурудулмуш көкләриндән хроники мә'дә-бағырсаг хәстәликләриндә сулу биширмә вә дәмләмә формасында дахилә гәбул олунур. Јарнагларының дәмләмәсини ел арасында илан зәhәринә гаршы ишләдирләр.

Истифадә гајдасы — биткинин гурудулуб хырдаланмыш көкләриндән 1 хөрәк гашығы 2 стәкан гајнар суда 30—40 дәгигә дәмләјәндән сонра јемәкдән 10—15 дәгигә гәбаг күндә 4 дәфә, hәр дәфә 1/2 стәкан гәбул едирләр.

ДӘРМАН БӘДРӘНЧИ— Melissa officinalis L. —МЕЛИССА ЛЕКАРСТВЕННАЯ

Дәрман бәдрәнчи Азәрбајчанын дағ-мешә рајонларында чох кениш јајылыб. Республикада еhтијаты бөјүкдүр.

Бәдрәнч тәркибиндә ефир јағы олан биткидир. О, ағрыкәсичи, сакитләшдиричи вә гычолманын гаршысыны алычы тә'сирә маликдир. Бәдрәнчин гурудулмуш отунун сулу дәмләмәси hәзм органларының фәалијјәтини артырыр, тәнәффүс јолларының илтиhабыны арадан галдырыр. Дәмләмәсиндән үрәк неврозунда сакитләшдиричи вә јухусузлуғун гаршысыны алычы дәрман кими истифадә едилир.

Истифадә гајдасы — биткинин гурудулмуш отундан 2 хөрәк гашығы 2 стәкан гајнар суда 30—40 дәгигә дәмләјиб күндә 2 дәфә, hәр дәфә 1 стәкан ичирләр.

ДӘРМАН БУЛАГОТУ— Veronica officinalis L. —ВЕРОНИКА ЛЕКАРСТВЕННАЯ

Булаготунун гурудулмуш отунун дәмләмәсиндән бронхитдә, бронхиал астмада, гуру өскүрәкдә, мә'дә-бағырсаг трактының илтиhабында, еләчә дә бөјрәк вә сидик кисәси хәстәликләриндә истифадә едирләр. Булаготуну илан зәhәринә гаршы да ишләдирләр.

Истифадә гајдасы — биткинин гурудулмуш вә хырдаланмыш отундан 2 чај гашығы 2 стәкан суда јарым саат дәмләјиб сүзәрәк јемәкдән бир саат сонра күндә 4 дәфә, hәр дәфә јарым стәкан ичирләр.

ДӘРМАН ГАНБАТЫ—Sanguisorba officinalis L. —КРОВОХЛЕБКА ЛЕКАРСТВЕННАЯ

Азәрбајчанда дәрман ганбаты биткиси кениш јајылмышдыр. Дәрман мәгсәдилә көкләриндән вә көкүмсов көвдәсиндән истифадә едилир. Пајыз фәслиндә топлајыб гурудулмуш көкләриндән сулу биширмә-дәмләмә hазырлајараг гарын ағрысында, ичалда, дизентеријада—бүзүшдүрүчү вә бактерисид, еләчә дә бабасилдә ганкәсичи вә илтиhабы арадан галдырычы дәрман кими ишләдирләр. Бундан әлавә, көкүндән hазырланмыш дәмләмәсилә ағызын, диш әтинин вә боғазын илтиhабында гаргара едирләр.

Истифадә гајдасы — биткинин хырдаланмыш гуру көкләриндән 1 хөрәк гашығы 1 стәкан суда 1—2 саат дәмләјиб сүзүр вә јемәкдән әввәл күндә 4—5 дәфә, hәр дәфә 1 хөрәк гашығы гәбул едирләр. Гурудулмуш көкүмсов көвдәсиндән 10 г 200 мл суда 1 саатын мүддәтиндә дәмләнәрәк сојудуб сүзүлүр вә бунунла күндә 5—6 дәфә ағыз-боғаз гаргара едилир.

ДӘРМАН ГЫЖЫ—Aspidium filix mas Siv —ПАПОРОТНИК МУЖСКОЙ

Азәрбајҹанда һәмин биткинин 1 нөвү јајылыб.

Гыжынын тәзә дәрилмиш ҹаван јарпагларындан салат кими истифадә едилир. Тәзә дәрилмиш јарпагларынын дәмләмәси вә ширәси ганазлығында, бөјрәк вә сидик јолларында мөвҹуд олан дашларда, еләҹә дә илтиһаб әлејһинә чох фајдалыдыр.

Истифадә гајдасы — биткинин јарпагларындан һазырланмыш тәзә ширәдән күндә 3 дәфә, һәр дәфә 1 чај гашығы гәбул едирләр вә јахуд тәзә топланмыш јарпагларындан 20—30 г көтүрүб 1 л гајнар суда дәмләјир, ганкәсиҹи дәрман кими күндә 3 дәфә, һәр дәфә 1 стәкан ичирләр.

ДӘРМАН ГУШҮЗҮМҮ— Asparagus officinalis L. —СПАРЖА ЛЕКАРСТВЕННАЯ

Азәрбајҹанда гушүзүмүнүн 7 нөвү јајылыб. Биткинин гурудулмуш көкләриндән һазырланан биширмә вә дәмләмәдән ревматизмдә, сидик јолларынын илтиһабында, үрәк ағрысында, епилепсијада истифадә олунур.

Истифадә гајдасы — гушүзүмүнүн гурудулмуш вә хырдаланмыш көкләриндән 3 чај гашығы 1 стәкан суда 1—2 саат дәмләјәрәк сүздүкдән сонра күндә 3 дәфә 1—2 хөрәк гашығы ичирләр.

ДӘРМАН МИНАЧИЧӘЈИ—Verbena officinalis L. —ВЕРБЕНКА ЛЕКАРСТВЕННАЯ

Азәрбајҹанда 2 нөвү јајылыб. Тиббдә бир нөвүндән истифадә едилир.

Бир вә ја чохиллик от биткисидир. Көдәк енли саплаглы јарпаглары вә узун сүнбүлвари чичәк групуна топлашмыш ачыг бәнөвшәји хырда чичәкләри вар. Мејвәси 4 фындыгчадан ибарәт олуб, гутуҹуг ичәрисиндә јерләшир. Битки ијун-август ајларында чичәкләјир, мејвәси август-сентјабрда јетишир.

Дәрман мәгсәдилә јерүстү һиссәсиндән битки чичәк ачанда топлајыб, ачыг һавада гурудандан сонра истифадә едилир.

Миначичәјин бүтүн һиссәләриндә зәһәрли хассәли веребеналин вә вербинин гликозидләри тапылмышдыр. Бундан әлавә тәркибиндә камфора ији верән ефир јағы, сапонинләр, ачы маддәләр вә ашы маддәләри мүәјјән едилмишдир.

Халг тәбабәтиндә гурудулмуш отундан чај кими дәмләјиб, гараҹијәр хәстәликләриндә, ган азлығында ағрыкәсиҹи дәрман кими гәбул едирләр. Бундан әлавә отундан кәрә јағында мәлһәм һазырлајыб, дәри хәстәликләриндә (готурлугда) ишләдирләр.

ДӘРМАН КӨПӘКДИЛИ— Cynoglossum officinale —ЧЕРНОКОРЕНЬ ЛЕКАРСТВЕННЫЙ

Азәрбајҹанда көпәкдилинин 4 нөвү вардыр. Икииллик от биткиси олуб, түнд-гонур рәнкли мил көкләрә вә сыхјарпаглы шырымлы көвдәјә маликдир. Јарпаглары ири вә бозтәһәрдир. Чичәкләри гырмызы-көј рәнкдәдир. гыврым сүпүркәвари чичәк групуна аиддир. Мејвәси енли-јумуртавари олуб фындыгчыгдан ибарәтдир. Битки мај—ијун ајларында чичәк ачыр, ијул ајында исә мејвә верир.

Дәрман мәгсәдилә көкләриндән истифадә олунур. Көкләрини пајыз фәслиндә топлајыр, сојуг су илә јујуб тәмизләјир, сонра ачыг көлкәли гуру һавада гурудурлар.

Көкләриндә вә мејвәләриндә 0,12—0,39%-ә гәдәр алкалоид, синоглозсоидин адлы ачы маддә, бојајычы маддәләр, 0,1%-ә гәдәр ефир јағы, холин вә гатран тапылмышдыр. Тохумларында 40%-ә гәдәр пијли јағ вардыр. Битки зәһәрлидир.

Халг тәбабәтиндә дәрман көпәкдилинин көкләриндән вә јерүстү һиссәләриндән сулу дәмләмә вә биширмә формасында мә'дә-бағырсаг хәстәликләриндә исһала гаршы ағрыкәсиҹи вә јумшалдыҹы, јарасагалдыҹы вә илтиһаба гаршы истифадә едилир. Көкләринин сулу биширмәси артрит, ревматизм вә подагра заманы ванна вә ислатма шәклиндә ишләдилир.

ДӘРМАН ҚУЛАНЧАРЫ (МӘРӘЧҮЈҮДҮ)— Asparagus officinalis —СПАРЖА ЛЕКАРСТВЕННАЯ

Азәрбајчанда 7 нөвү јајылмышдыр, 2 нөвүндән тибдә истифадә едилир.

Дәрман куланчары чохиллик от биткиси олуб, назик көкүмсов көвдәјә вә 1—1,5 м һүндүрлүкдә јерүстү көвдәјә маликдир. Јарпаглары хырда, назик вә јашылдыр. Чичәкләри хырда, сары рәнкдәдир. Мејвәси гырмызы рәнкли, шарформалы киләмејвәдән ибарәтдир. Битки мај-ијун ајларында чичәкләјир, мејвәси августда јетишир.

Дәрман мәгсәдилә көкләриндән вә чаван јашыл будагларындан истифадә олунур. Көкләри пајызын илк ајларында топлајыб су илә јујурлар вә хырда-хырда доғрајыб хүсуси гурудучуларда 45—50° температурда гурудурлар.

Куланчарын көкләриндә аспаракин вә стероид сапонинләри мүәјјән едилмишдир. Мејвәләриндә 36%-ә гәдәр шәкәр, каротин, аскорбин туршусу вә с., тохумларында исә 16% пијли јағ вардыр.

Халг тәбабәтиндә куланчарын көк вә мејвәләриндән бөјрәк хәстәликләриндә сидикговучу, илтиһабы арадангалдырычы, еләчә дә диабет хәстәлијиндә шәкәрсалычы дәрман кими истифадә едилир.

Истифадә гајдасы — хаммалдан 2—3 көрәк гашығы 1 стәкан гајнар суда дәмләјәрәк, күндә 3—4 дәфә ичирләр.

ДӘРМАН КҮЛХӘТМИ— Althaea officinalis L. —АЛТЕЙ ЛЕКАРСТВЕННЫЙ

Күлхәтминин көкләринин сулу дәмләмәсиндән (адн температурда јарым саат дәмләмәклә) гуру өскүрәкдә, көј өскүрәкдә, бронхиал астмада, еләчә дә мә'дә-бағырсаг хәстәликләриндә, сидик кисәсинин илтиһабында истифадә едилир, һабелә бәлғәмкәтиричи дәрман кими ишлədилир.

Истифадә гајдасы — гурудулмуш вә хырдаланмыш күлхәтми көкүндән 4 чај гашығы көтүрүб 2 стәкан гајнадылмыш сојуг суда 30—40 дәгигә (һәрдәнбир гарышдырмагла) дәмләјир, сонра тәнзифдән сүзүрләр. Алынмыш сүзүнтүдән (күлхәтми дәмләмәсиндән) күндә 3—4 дәфә, һәр дәфә јарым стәкан гәбул едирләр. Ушаглара чај гашығы илә верирләр.

ДӘРМАН КҮЛҮМБАһАРЫ — Calendula officinalis L. —НОГОТКИ ЛЕКАРСТВЕННЫЕ

Азәрбајчанда күлүмбаһар кениш бечәрилир. Биткинин гурудулмуш чичәкләриндән сулу дәмләмә һазырлајыр, гарачијәр, өд јоллары, мә'дә-бағырсаг хәстәликләриндә гәбул едирләр.

Истифадә гајдасы — күлүмбаһарын гурудулмуш вә хырдаланмыш чичәкләриндән 1 көрәк гашығы 2 стәкан гајнар суда 15—20 дәгигә дәмләјиб күндә 4 дәфә, һәр дәфә 1/2 стәкан гәбул едилир.

Күлүмбаһар чичәкләринин тинктурасы илә мүасир тәбабәтдә боғаз ағрысында (анкинада) күчлү антисептик вә дезинфексијаедичи дәрман кими гаргара едирләр.

ДӘРМАН МӘРЧАНОТУ (НӘМКҮЛ)— Betonica officinalis L. —БУКВИЦА ЛЕКАРСТВЕННАЯ

Нәмкүлүнүн чичәк ачан дөврдә топланмыш вә гурудулмуш отундан сојугдәјмәләрдә, өскүрәкдә, бронхиал астмада, гарачијәр хәстәликләриндә, һипертонијада вә еләчә дә синир хәстәликләриндә истифадә едирләр.

Истифадә гајдасы — биткинин гурудулмуш вә хырдаланмыш отундан 1 көрәк гашығы көтүрүб дәм чајникиндә үстүнә 2 стәкан гајнар су әлавә едәрәк 2 саат мүддәтиндә дәмләјирләр, сонра сүзүб күндә 3—4 дәфә, һәр дәфә 1—2 көрәк гашығы гәбул едирләр.

ДӘРМАН ПИШИКОТУ— Valeriana officinalis L. —ВАЛЕРИАНА ЛЕКАРСТВЕННАЯ

Пишикоту көкүнүн дәмләмәси синир системинә сакитләшдиричи тә'сир көстәрир. О ејни заманда јухусузлугда, үрәк аритмијасында, үрәк неврозунда, гычолмада,

спазмаларда вә с. хәстәликләрин мүаличәсиндә дә истифадә едилир.

Истифадә гајдасы — гурудулмуш пишикоту көкүндән 1:30 нисбәтиндә (1 г пишикоту көкүнү 30 мл суда) дәмләјиб сүздүкдән сонра күндә 3—4, һәр дәфә 1 хөрәк гашығы гәбул едирләр. Пишикоту тинктурасындан ејни мәгсәдлә күндә 20—25 дамчы ичирләр.

ДӘРМАН РОЗМАРИНИ — Rosmarinus officinalis L. —РОЗМАРИН АПТЕЧНЫЙ

Азәрбајчанда декоратив битки кими бечәрилир. Биткинин чичәкли баш һиссәләрини чичәк ачан дөврдә топлајараг көлкәли гуру һавада гурудурлар вә дәмләмә һазырлајыб синир системинин тонусунуартырычы дәрман кими ишләдирләр.

Истифадә гајдасы — гурудулуб хырдаланмыш јарпаг вә чичәкләриндән 2 чај гашығы 2 стәкан суда 15—20 дәгигә дәмләјиб күндә 3 дәфә, һәр дәфә 2 хөрәк гашығы ичирләр.

ДӘРМАН САБЫНОТУ — Saponaria officinalis L. —МЫЛЬНЯНКА ЛЕКАРСТВЕННАЯ

Азәрбајчанда 4 нөвү вардыр. Пајыз ајларында топланыб тәмизләнмиш вә хырдаланмыш көкләриндән вә көкүмсов көвдәсиндән сојугдәјмәләрдән баш вермиш хәстәликләрдә (гуру өскүрәкдә, бронхитдә), мә'дә-бағырсаг хәстәликләриндә (метеоризмдә), гарачијәр вә ојнаг хәстәликләриндә, еләчә дә псориазда истифадә едилир.

Истифадә гајдасы — биткинин гурудулмуш вә хырдаланмыш көкләриндән 2 чај гашығы 2 стәкан гајнанмыш сојуг суда 6 саат дәмләјир, сонра күндә 3—4 дәфә, һәр дәфә 1/2 стәкан ичирләр.

ДӘРМАН СҮРВӘСИ (АДАЧАЈЫ)— Salvia officinalis L. —ШАЛФЕЙ ЛЕКАРСТВЕННЫЙ

Азәрбајчанда сүрвәнин бир нечә нөвү јајылыб.

Сүрвә ефир јағлы биткидир. Ефир јағы илә јанашы сүрвә ашы маддәләри илә дә чох зәнкиндир.

Елми тәбабәтдә дәрман сүрвәсинин анчаг јарпагларындан истифадә едилир. Јарпаглары битки чичәк ачан дөврдә топланыр, сонра хүсуси гурудучуларда гурудулур вә гуру һавалы јердә сахланылыр. Гурудулмуш јарпагларындан сулу дәмләмә вә биширмә һазырлајыб ағкина, диш этинин вә ағызын селикли гишасынын илтиһабында дезинфексијаедичи гаргара дәрманы кими истифадә едирләр. Халг тәбабәтиндә сүрвәдән чај дәмләјиб тәрләдичи вә өдговучу мәгсәдлә ишләдирләр.

Истифадә гајдасы — биткинин гурудулмуш јарпагларындан 2 чај гашығы 2 стәкан гајнар суда јарым саат дәмләјәндән сонра сүзүр вә јемәкдән габаг күндә 3 дәфә, һәр дәфә 1/2 стәкан ичирләр. Гурудулмуш јарпагларындан 20 г 200 мл суда дәмләјиб күндә 5—6 дәфә ағызы вә боғазы гаргара едирләр.

ДӘРМАН ХӘШӘНБҮЛҮ — Melilotus officinalis L. ДОННИК АПТЕЧНЫЙ

Азәрбајчанда дәрман хәшәнбүлү чох кениш јајылыб. О. кумаринлә зәнкин биткиләрә аиддир. Дәрман хәшәнбүлүнүн јерүстү һиссәсини битки чичәкләјән дөврдә топлајыр, ачыг гуру һавада сәриб гурудур, сонра хырда доғрајыб порошок шәклинә салырлар. Порошокундан чај дәмләјиб хроники бронхитдә, јухусузлугда, мигрендә вә тромбофлебитләрдә ичирләр.

Истифадә гајдасы — порошокундан 2 чај гашығы көтүрүб 2 стәкан гајнар суда 30—40 дәгигә дәмләјир, сонра күндә 3—4 дәфә, һәр дәфә 1/2 стәкан гәбул едирләр.

ДӘРМАН ШҮВӘРӘНИ—Sisumbrium officinalis Seop. ГУЛЯВНИК ЛЕКАРСТВЕННЫЙ

Шүвәрән республикамызда кениш јајылан биткидир. Тәркибиндә тиогликозид олан биткиләрдәндир. Онун јерүстү һиссәсини битки чичәкләјән вахт топлајыр, ачыг гуру һавада гурудур, порошок һалына салыб чај кими дәмләјирләр. Һәмин дәмләмә тәнәффүс јоллары хәстәликләриндә, хүсусилә ағ чијәр вәрәминдә, бәлғәмкәтиричи вә агрыкәсичи дәрман кими гәбул едилир.

Истифадә гајдасы — биткинин гурудулмуш вә хырдаланмыш отундан 1 хөрәк гашығы 1 стәкан гајнар суда 1 саат дәмләјәрәк сүзүр вә күндә 4—5 дәфә, һәр дәфә дә 1 хөрәк гашығы ичирләр.

ДӘФНӘ АҒАЧЫ— Laurus nobilis L. —ЛАВР БЛАГОРОДНЫЙ

Дәфнә гијмәтли ефир јағы вә пиј јағлы биткидир. О, Азәрбајчанда, хүсусилә Абшеронда декоратив битки кими чохдан бечәрилир. Дәфнә ағачынын јарпагларындан вә мејвәләриндән истифадә олунур. Биткинин јарпагларыны топлајыб гурудандан сонра хырдалајыр вә һәвәнкдәстәдә көрә јағы илә јахшы гарышдырырлар. Агрыкәсичи дәрман кими сүртмәк үчүн харичә ишләнир. Биткинин мејвәләриндән алынан дәфнә јағы да ејни мәгсәдлә тәтбиг олунур.

Истифадә гајдасы — 6 һиссә гурудулмуш вә хырдаланмыш дәфнә јарпағы 1 һиссә ардыч јарпаглары илә бирликдә көрә јағында гарышдырыб мәлһәм шәклинә салыныр, сонра ондан јухарыда көстәрилән хәстәликләрин мүалиҹәсиндә агрыкәсичи вә илтиһабы арадан галдырычы маддә кими сүртмәк үчүн харичә истифадә едилир.

ДИРЧӘК (СЫҒЫРДИЛИ)— Ajnga pseudochia —ЖИВУЧКА

Азәрбајчанда јабаны һалда 6 нөвү јајылыб, булардан 12 нөвү тибдә ишләнир.

Дирчәк чохиллик от биткисидир. Дөрдкүнч јерүстү көвдәси вардыр. Јарпаглары гаршы-гаршыја дүзүлмүшдүр ,үчганадлыдыр. Чичәкләри јарпагларын голтуғунда тәк-тәк јерләшир. Мејвәси гозчугдан ибарәтдир.

Битки мај ајында чичәкләјир, мејвәләри августда јетишир.

Дәрман мәгсәдилә биткинин јерүстү һиссәләриндән истифадә олунур. Битки чичәк ачанда топланыр, ачыг һавада гурудулур вә гуру һавалы биналарда сахланыр.

Биткинин тәркибиндә 0,02% алкалоидләр, 2,21—3.8% ашы маддәләри, чүз'и мигдарда ефир јағы, 1,33% гатранлы маддәләр, 1,1% үзви турш әр, 66,05 мг% С витамини мүәјјән едилмишдир.

Халг тәбабәтиндә дирчәк отуну гај кими дәмләјиб, мә'дә агрыларында, колитдә агрыкәсичи, бөјрәк хәстәлијиндә исә сидикговучу маддә кими ичирләр.

Тәзә топланмыш отуну ачыг јараларда, кәсикләрдә јарасағалдычы вә ганкәсичи кими харичә ишләдирләр.

ДИШГУРТДИЈАН — Ammi visnaga L. —АММИ ЗУБНАЯ

Дишгуртдијан отунун мејвәләриндән келлин адлы препарат алыныр, ондан да таблет формада кардиосклерозда, стенокардијада, хроники коронар чатмамазлығында, еләчә дә бронхиал астма хәстәлијиндә истифадә едилир.

Истифадә гајдасы — күндә 3 дәфә, һәр дәфә јемәкдән сонра бир таблет (0,02—0,04) гәбул едилир. Суткалыг дозасы 0,06—0,12 грамдыр. Мүалиҹә курсу мүддәтиндә 15—20 таблет гәбул олунур.

ДУРНАБОҒАЗ ЧИЛИКБУРУНУ (ДУРНАОТУ)— Erodium fumarioides —АИСТНИК ЖУРАВЕЛЬНИКОВИДНЫЙ

Азәрбајчанда 9 нөвү јајылмышдыр, тибдә 1 нөвүндән истифадә едилир. Чохиллик, 30 см һүндүрлүкдә битки олуб, узунсов јарпаглара вә көј-бәнөвшәји чичәкләрә маликдир. Мејвәси гуту формасындадыр. Битки ијун—ијул ајларында чичәкләјир, мејвәси август ајында јетишир.

Дәрман мәгсәдилә чичәк ачан заман бүтүн јерүстү һиссәсини топлајыб, ачыг гуру һавада гурудандан сонра истифадә едирләр.

Биткинин јерүстү һиссәләриндә бир сыра биоложи фәал маддәләр: рутин, 5—6% ашы маддәләри, 12% гатранлар, 1,9% үзви туршулар, 40—50 мг% каротин, 90—100 мг% аскорбин туршусу, 0,64 мг% К витамини вә с. тапылмышдыр.

Халг тәбабәтиндә тәзә алынмыш ширәсиндән кәрә јағында мәлһәм һазырлајыб, дәри вәрәминдә хәстә наһијәјә сүртүлүр, еләчә дә чај кими дәмләјиб, дахили ганахмаларда (ушаглыг ганахмаларында) ишләдирләр.

ДҮЗГАЛХАН БАҒЛЫЧАОТУ — Potentilla tormentilla —ЛАПЧАТКА ПРЯМОСТОЯЩАЯ

Азәрбајчанда бу биткинин 31 нөвү ајрылыб.

Пајыз фәслиндә дүзгалханын көкүмсов көвдәләрини топлајыб сојуг су илә јујараг тәмизләјир, сонра хырда-хырда доғрајыб ачыг гуру һавада гурудурлар. Белә гурудулмуш көкүмсов көвдәләрдән сулу биширмә һазырлајыб мә'дә-бағырсаг хәстәликләриндә (ентеритдә, ентероколитдә, диспепсијада) ичалкәсичи вә антисептик дәрман кими тәтбиг едилир.

Истифадә гајдасы — биткинин гурудулмуш вә хырдаланмыш көкүмсов көвдәләриндән 1 хөрәк гашығы 1 стәкан гајнар суда 30—40 дәгигә мүддәтиндә дәмләјир, күндә јемәкдән 30 дәгигә габаг, 4 дәфә, һәр дәфә стәканын 1/4 мигдарыны гәбул едирләр.

ЕВКАЛИПТ — Eucalyptus globulus L. —ЭКВАЛИПТ

Азәрбајчанда (Абшеронда) евкалипт ағачынын бир нечә нөвү бечәрилир. Булар илин бүтүн фәсли һәмишә јашыл һалда олур вә чох сүр'әтлә инкишаф едир. Евкалиптин вәтәни Австралијадыр. Лакин чох гијмәтли биткидир. Онун јарпагларында 1,5—3,0% әтирли ијә малик ефир јағы вардыр. Дәрман мәгсәдилә јарпагларындан истифадә олунур. Елми тәбабәтдә јарпагларындан алынан ефир јағындан тәнәффүс јоллары хәстәликләриндә илтиһаб әлејһинә вә антисептик тә'сирә малик дәрман кими истифадә едилир. Бундан әлавә гурудулмуш евкалипт јарпагларындан тинктура да һазырланыр вә ону дамчы формасында мә'дә-бағырсаг хәстәликләриндә һәзм просесини јахшылашдыран вә малјарија хәстәлијиндә иштаһа артыран дәрман кими дахилә гәбул едирләр.

Истифадә гајдасы — халг тәбабәтиндә биткинин гурудулмуш вә хырдаланмыш јарпагларындан 1 хөрәк гашығы 1 стәкан гајнар суда 30—40 дәгигә дәмләјиб сүздүкдән сонра күндә 3 дәфә, һәр дәфә 1—2 хөрәк гашығы гәбул едирләр. Гурудулмуш јарпагларындан 10 г 200 мл суда 40—60 дәгигә дәмләјәндән сонра сүзүб ағкинада гаргара едирләр. Гурудулмуш јарпагларындан 1:5 нисбәтиндә тинктура һазырланыр вә малјарија хәстәлијиндә ондан күндә 3—4 дәфә, һәр дәфә 30—40 дамчы гәбул олунур.

ӘВӘЛИК — Rumex crishus L. —ЩАВЕЛЬ КУРЧАВЫЙ

Азәрбајчанда әвәлик биткисинин чохлу нөвләри вар. Бунлардан тибдә ән чох истифадә олунаны атәвәлији вә гыврымјарпаг әвәликдир. Һәр ики әвәлик республиканын әксәр рајонларында кениш јајылыб. Дәрман мәгсәдилә әвәлијин көкләриндән истифадә олунур. Көкләриндә чохлу мигдарда антрасен төрәмәли гликозидләр вә ашы маддәләри вардыр. Әвәлијин гурудулмуш көкләринин порошокундан, биширмәсиндән вә екстрактындан мә'дә-бағырсаг хәстәликләриндә (ичалда, дизентеријада, колитләрдә ,ентероколитләрдә, бабасилдә вә с.) истифадә едилир.

Истифадә гајдасы — әвәлијин гурудулмуш вә хырдаланмыш көкләриндән 2 хөрәк гашығы 2 стәкан гајнар суда 45—50 дәгигә дәмләјиб сојудур вә сүзүрләр. Һәмин дәмләмәдән күндә 3 дәфә, һәр дәфә 1—2 хөрәк гашығы ичирләр. Әвәлијин көкләрини әзиб порошок һалына салыр вә ондан күндә 3 дәфә, һәр дәфә 1 г гәбул едирләр.

ƏKИН АРТИШОКУ (ƏНКИНАР) — Cynara sedymus —АРТИШОК ПОСЕВНОЙ

Азәрбајчанда артишокун ики нөвү бечәрилир. Бунларын бири әкиш артишоку, дикәри исә Испанија артишокудур. Һәр ики нөв чохиллик, көј-јашыл биткидир. Бунларын дүјүнлү көкләри вар. Јерүстү көвдәси 2 м узунлуғунда олуб, јоғундур. Јарпаглары ири узунсовдур, чичәкләри гырмызы, көј, бәнөвшәји вә ја ағдыр. Мејвәси узунсов—јумурта шәклиндәдир. Артишок ијул ајында чичәкләјир, мејвәси августда јетишир.

Артишокун тәркибиндә аскорбин туршусу, шәкәрләр, пинјли вә ачы маддәләр, еләчә дә синарин глүкозиди тапылмышдыр.

Халг тәбабәтиндә артишокун јарпагларындан, чичәкләриндән, көкүндән вә тохумларындан чај кими дәмләјиб шәкәрли диабетдә, үрәк хәстәликләриндә вә ган тәзјигинин азалдычы дәрман кими истифадә едирләр.

Истифадә гајдасы — Артишокун чичәк ачан дөврдә топланмыш вә гурудулмуш јерүстү һиссәсиндән 2 хөрәк гашығы 1 стәкан гајнар суда чај кими дәмләјиб, мә'дә хәстәликләриндә, ишала вә дизентеријада гаршы ичирләр. Јарпагларындан, чичәк вә тохумларындан өд јоллары хәстәликләриндә ,сарылыгда чај кими дәмләјиб гәбул едирләр. Јарпаг вә чичәкләриндән бөјрәк хәстәликләриндә, хүсусән сидик кисәсинин илтиһабында чај кими истифадә едирләр.

Артишокун тәзә топланмыш јерүстү һиссәләриндән алынан ширәни үзүм шәрабы илә гарышдырыб диабетдә, скорбут вә дикәр авитаминоз хәстәликләриндә күндә 3—4 дәфә, һәр дәфә јарым стәкан ичирләр.

ƏKИН ГЫРХБУҒУМУ— Fagopyrum sagittatum Ceilib —ГРЕЧИХА ПОСЕВНАЯ

Биткинин гурудулмуш чичәкләрinin сулу дәмләмәси тәнәффүс јоллары хәстәликләриндә илтиһабы арадан галдырычы вә бәлғәмкәтиричи дәрман кими гәбул олунур. Әкин гырхбуғумунун чичәкли һиссәләриндән еjни заманда рутин препараты да истеһсал едилир. Рутин таблет формасында бурахылыр. О, ган дамарларынын (капилјарларын) диварларыны мөһкәмләндирән ган дамарлары зәдәләнмәсинин вә гансызманын гаршысыны алан вачиб дәрман кими елми тәбабәтдә кениш тәтбиг олунур.

Истифадә гајдасы — биткинин гурудулмуш чичәкләриндән 15 г 2 литр гајнар суда 40—60 дәгигә мүддәтиндә дәмләјир, сүздүкдән сонра күндә 3—4 дәфә, һәр дәфә 1/2 стәкан гәбул едирләр.

ƏKИН ЈЕРКӨКУ — Daucus sativus Hoffm —МОРКОВЬ ПОСЕВНАЯ

Јеркөкү каротинлә зәнкин тәрәвәз биткисидир. Онун көкләри вә көкләриндән алынан тәзә ширә тәнәффүс јоллары хәстәликләриндә сиңә јумшалдычы дәрман кими чох фајдалыдыр.

Јеркөкү организмдә оксидләшмә—редуксијаолма просесини јахынлашдырыр вә шәкәр мүбадиләсини тәнзим едир.

Истифадә гајдасы — көкләриндән тәзә алынмыш ширә бал илә гарышдырыларағ күндә 4—5 хөрәк гашығы гәбул едилир. Ушаглара чај гашығы илә верилир.

ƏKИН КЕШНИШИ— Coriandrum sativum L. —КОРИАНДР ПОСЕВНОЙ

Кешниш ефир јағлы биткиләрдән олуб, Азәрбајчанда тәрәвәз кими бечәрилир. Халг тәбабәтиндә мејвәләриндән сулу дәмләмә һазырлајыб һәзм просесини јахшылашдыран, мә'дәнин ширә ифразыны чохалдан, еләчә дә өдговучу, бабасил хәстәлијиндә илтиһабы арадан галдырычы вә ағрыкәсичи дәрман кими истифадә едилир.

Истифадә гајдасы — гурудулмуш мејвәләриндән 3 чај гашығы 1 стәкан гајнар суда (дәм чајникиндә) 10—15 дәгигә дәмләјир, сонра күндә 3 дәфә, һәр дәфә 2 хөрәк гашығы, јемәкдән 30 дәгигә габаг гәбул едирләр.

ƏKİN KƏNAFY— Cannabis sativa L.
—КОНОПЛЯ ПОСЕВНАЯ

Кәнафын халг тәбабәтиндә тохумларындан истифадә олунур. Тохумларыны хырдалајыб суда чалхаламагла «кәнаф сүдү» адланан мәһлул алыныр. Бу да мә'дә ағрыларында, сојугдәјмәләрдә, зөкәмдә, гуру өскүрәкдә, сарылыгда, сидик јоллары хәстәликләриндә ағрыкәсичи дәрман кими ишләдилир. Кәнафын зоғларындан һазырланан спиртли тинктурдан дахили хәстәликләрдә сакитләндиричи, ағрыкәсичи вә јухукәтиричи кими дә истифадә едилир. Бунлардан башга, кәнафын тинктурасынын чинси һүчејрәләрин фәалијјәтини артырычы тә'сири дә вардыр.

Истифадә гајдасы — гурудулмуш зоғларындан (чаван гол-будагларындан) 20 г 200 мл суда чај кими дәмләјиб, күндә 3 дәфә, һәр дәфә 1—2 хөрәк гашығы гәбул едирләр.

ƏMƏKÖMƏÇI— Malva L.
—МАЛЬВА (ПРЕСВИРНИК)

Азәрбајчанда биткинин 10 нөвү вардыр.

Әмәкөмәчинин јај фәслиндә топлајараг гурудулмуш көкләриндән вә чичәкләриндән дәмләмә һазырлајыб сојугдәјмәләрдән төрәнмиш тәнәффүс јоллары хәстәликләриндә бәлғәмкәтиричи дәрман кими ишләдирләр.

Истифадә гајдасы — биткинин гурудулмуш вә хырдаланмыш көкләриндән 10 г 2 стәкан суда дәмләјиб, күндә 4 дәфә, һәр дәфә 1/2 стәкан ичирләр. Гурудулмуш чичәкләриндән 1—2 хөрәк гашығы 2 стәкан гајнар суда дәмләјиб, күндә 3—4 дәфә, һәр дәфә 1/2 стәкан гәбул едирләр.

ƏNÇIR— Ficus L.
ИНЖИР (СМАКОВНИЦА, ФИКУС)

Тут фәсиләсиндәндир.

Әнчирин әсл вәтәни Сурија вә Кичик Асија өлкәләридир. Бунунла јанашы, әнчир Аралыг дәнизи саһилләриндә, хүсусилә Јунаныстанда кениш јајылмышдыр. Азәрбајчанда да бу биткі чохдан бечәрилир. Абшеронда бечәрилән «сары сабаһы» әнчири олдугча мәшһурдур, онун хош әтри вә ширин дады халга мә'лумдур.

Әнчирин тәркибиндә шәкәрләр (глүкоза, фруктоза, сахароза, арабиноза), пектин, үзви туршулар, B_1, B_6, PP, C витаминләри, каротин, пантотен вә фолиум туршулары, калиум, калсиум, магнезиум, дәмир, алүминиум, синк, силисиум дузлары вә аз мигдарда Д витамини вардыр. Тәзә дәрилмиш әнчир мејвәси үрәк хәстәликләринин мүаличәси үчүн чох фајдалыдыр. Бундан әлавә, әнчир сојугдәјмәдән баш верән тәнәффүс јоллары илтиһабыны, еләчә дә өскүрәји арадан галдырмаға көмәк едир, һәм дә зәриф ишләдичи вә сидикговучу тә'сир көстәрир. Әнчир дошабы ганазлығы заманы вә үмуми зәифликдә олдугча јахшы ефект верир. Әнчирин јарпаглары да үрәк хәстәликләри үчүн сәмәрәли дәрмандыр. Онларын дәмләмәсини гәбул етдикдә үрәк ағрылары кәсилир, ган тәзјиги ашағы дүшүр вә үрәјин фәалијјәти тәнзим олунур.

Истифадә гајдасы — әнчирин гурудулмуш мејвәләри мүнтәзәм јејилир. Онун дошабыны күндә 3—4 дәфә 1 хөрәк гашығы гәбул едирләр. 20 г гурудулмуш әнчир јарпағыны 200 мл суда дәмләјиб сүздүкдән сонра күндә 3 дәфә, һәр дәфә 1—2 хөрәк гашығы ичирләр.

ƏRIK AĞAÇY— Armeniaca Mill
—АБРИКОС

Әрик ағачынын мејвәләри организмдә A, C, B_{15} витаминләринин чатмамазлығында, еләчә дә үрәк хәстәликләриндә ишләдилир. Мүәјјән едилмишдир ки, 100 г әрик 40 мг дәмири вә 250 г тәзә мал-гара гара чијәрини әвәз едир.

Әрик мејвәсинин тохумлары өскүрәји сакитләшдирир.

Истифадә гајдасы — үрәк-дамар хәстәликләриндә гурудулмуш әријин мејвәләрини јемәк мәсләһәт көрүлүр. Һәмчинин әрик мејвәсинин тохумларыны порошок һалына саларағ емулсија һазырлајыб дахилә гәбул едирләр.

ӘТИРЛИ БӘНӨВШӘ— Viola odorata L. —ФИАЛКА ДУШИСТАЯ

Тәркибиндә ароматик типли глүкозидләр вә флавоноидләр вардыр. Глүкозид фермент тә'сириндән парчаландыгда салисил туршусунун метил ефирини әмәлә кәтирир. Әтирли бәнөвшә сапонинләр, антосиан бирләшмәләри, каротин вә С витамини илә дә зәнкиндир. Дәрман мәгсәдилә бәнөвшәнин јерүстү һиссәсиндән истифадә олунур.

Битки чичәкләјән дөврдә топланыр, ачыг көлкәли јердә гурудулур. Онун гурудулмуш отуну сојугдәјмәләрдән баш верән хәстәликләрдә, еләчә дә сидик јоллары хәстәликләриндә, подаграда вә ревматизмдә илтиһабы арадан галдырычы дәрман кими гәбул едирләр. Бундан әлавә, дәри хәстәликләринин мүаличәсиндә дә ишләдилир.

Истифадә гајдасы — биткинин гурудулмуш отундан 20 г јарым литр суда 20—30 дәгигә дәмләјәндән сонра сүзүр вә јемәкдән 10—15 дәгигә габаг күндә 4—5 дәфә, һәр дәфә 2 хөрәк гашығы ичирләр.

ӘТРӘНК ГЫРХБУҒУМ (ГЫЗЫЛЧЫГОТУ)— Polygonum carneum —ГРЕЧИШНИК МЯСОКРАСНЫЙ

Әтрәнк гызылчыготунун көкүмсов көвдәси ашы маддәләрилә зәнкин олдуғу үчүн күчлү бүзүшдүрүчү тә'сирә маликдир. Биткинин гурудулмуш көкүмсов көвдәсиндән дәмләмә-биширмә һазырлајыб хроники исһала вә дизентеријаја гаршы, еләчә дә мә'дә хорасында, бағырсагларын илтиһабында, антисептик вә јарасағалдычы дәрман кими дахилә гәбул едирләр.

Истифадә гајдасы — гызылчығын гурудулмуш вә хырдаланмыш көкүмсов көвдәсиндән 1—2 хөрәк гашығы көтүрүб, дәм чајникиндә үзәринә 1 стәкан гајнар су әлавә едиб 20 дәгигә дәмләјир вә јарым саатдан сонра сүзүрләр. Һәмин дәмләмәдән күндә 3 дәфә, һәр дәфә јемәкдән әввәл 1 хөрәк гашығы гәбул едирләр.

ӘТИРЛИ СҮНБҮЛ — Anthoxanthum odoratum — ДУШИСТЫЙ КОЛОСОК

Әтирли сүнбүл чичәксиз зоғлар јетишдирән биткидир. Јерүстү көвдәси инчәдир, чылпагдыр, 30—40 см һүндүрлүкдәдир. Јарпаглары хәткеш формададыр. Һамашыг чичәји сых сүнбүлваридир. Сүнбүлләри гызылы-јашыл вә ја гонуртәһәрдир. Мејвәси овалтәһәр еллипс шәклиндә гәһвәји рәнкли дәнәдән ибарәтдир. Битки ијун-ијул ајларында чичәкләјир, мејвәләри ијун-августда јетишир.

Дәрман мәгсәдилә јерүстү һиссәсиндән (отундан) истифадә олунур. Битки чичәк ачан дөврдә топланыр, гуру һавалы биналарда гурудулур. Гурудулмуш оту кумарин кими хошәтирли ај верир.

Тәркибиндә кумарин вә ефир јағы мүәјјән едилмишдир. Халг тәбабәтиндә әтирли сүнбүлдән чај кими дәмләјиб, бронхиал астма хәстәлијиндә ичирләр.

ӘТИРНАЗ— Calamintha officinalis —ДУШЕВИК ЛЕКАРСТВЕННЫЙ

Азәрбајчанда 3 нөвү јајылыб, анчаг бириндән—дәрман әтирназдан тибдә истифадә едилир.

Бу чохиллик әтирли биткидир. Јарпаглары јумуртавари формададыр. Чичәкләри дәстә-дәстә јерләшир. Тач чичәји чәһрајы вә ја гырмызыдыр. Мејвәси шарформалы һамар гозчугдан ибарәтдир. Ијун ајында чичәк ачыр, сентјабрда мејвәләри јетишир. Әтирназын јарпагларында 0,35%-ә гәдәр ефир јағы вар. Ефир јағына хош ај верән онун тәркибиндәки е-линтон вә пулегондур.

Халг тәбабәтиндә гурудулмуш јарпагларындан кәрә јағында мәлһәм һазырлајыб, дәри хәстәликләриндә јарасағалдычы дәрман кими ишләдирләр.

ЗАГАФГАЗИЈА ИНЧИЧИЧӘЈИ— Convallaria transcaucasica Utkin —ЛАНДЫШ ЗАКАВКАЗСКИЙ

Биткинин јарпаг вә чичәкләриндән сулу дәмләмә вә тинктура һазырлајыб үрәк хәстәликләринин мүаличәсиндә (үрәк ағрысында, үрәк фәалијјәтинин зәнфлијин-

дə və чатмамазлығында və с.) истифадə едирлəр. Бундан əлавə, Базедов хəстəлијиндə, епилепсијада, бə'зи синир хəстəликлəриндə, јухусузлугда сакитлəшдирићи дəрман кими тəтбиг едилир.

Истифадə гајдасы — биткинин гуру чичəкляриндən və јарпагларындан 10 г 200 мл суда 20—30 дəгигə мүддəтиндə дəмləјиб күндə 3—4 дəфə хөрək гашығы илə ичирлəр. Гуру чичəкляриндən və јарпагларындан ејни заманда тинктура һазырланыр ки, буну да күндə 3 дəфə, һəр дəфə 20—30 дамчы гəбул едирлəр.

ЗЕЈТУН — Olea europea L. —МАСЛИНА

Азəрбајчанда зејтун ағачы кениш саһədə бечəрилир. Онун Абшеронда (Зығда) хүсуси сənаје əһəмијјətли совхозу вардыр.

Зејтун ағачынын јарпагларындан һазырланан дуру спиртли екстракты артериал ган тəзјигини азалдычы, сидикговучу və тənəффүс јолларынын илтиһабыны арадангалдырычы дəрман кими ишлədилир. Зејтун мејвəляриндən алынан пијли јағ (зејтун јағы) мə'дə-бағырсаг ағын селикли гишасыны јумшалдыр və ејни заманда зəриф ишлədичи тə'сир көстərир. Зејтун јағындан өд јолларында даш олдуғу заман истифадə етмək мəсləһət көрүлүр.

ЗƏ'ФƏРАН — Crocus sativus L. —ШАФРАН ОБЫКНОВЕННЫЙ

Зə'фəран хошətирли ијə малик гијмətли биткидир. Чичəкляриндə ефир јағы, еләчə дə пикрокросин və кросин адланан глүкозид хассəли маддəлəр вардыр. Зə'фəрандан јејинти сənајесиндə даһа кениш истифадə едилир. Бунунла белə онун мүаличəви əһəмијјəти дə вардыр. О, күчлү антисептик тə'сирə маликдир. Зə'фəран хүсусилə гарачијəр илтиһабында (һепатитдə) və өд кисəси илтиһабында (холесистдə) мүһүм мүаличə еффекти көсб едир. Бундан əлавə зə'фəран синир системини тонусландырычы хассəјə дə маликдир. Үрəккетмəсиндə, гуру өскүрəкдə, көј өскүрəкдə зə'фəранын тəтбиги јахшы нəтичə верир.

Зə'фəран олдугча күчлү бактериосид və фитонсид хассəјə дə маликдир. Одур ки, дəри хəстəликляринин мүаличəсиндə дə ондан истифадə едилир.

Истифадə гајдасы — зə'фəрандан 2—3 чај гашығы 2 стəкан гајнар суда дəмləјиб күндə 3—4 дəфə, һəр дəфə 1—2 хөрək гашығы гəбул едирлəр.

Гарачијəр və өд јоллары хəстəлијиндə зə'фəрандан 2 г көтүрүб 200 мл суда дəмləдикдən сонра күндə 3 дəфə, һəр дəфə 1/3 стəкан ичирлəр.

ЗИЈИЛЛИ ТОЗАҒАЧЫ — Betula verrucosa Ehrh. —БЕРЕЗА БОРОДАВЧАТАЯ

Азəрбајчанда 3 нөвү јајылыд. Бунлардан тибдə чох истифадə едиləни зијилли тозағачыдыр.

10—20 м һүндүрлүкдə, һамар ағ габыглы көвдəјə малик ағачдыр. Бириллик будаглары гырмызы-гонур рəнкдəдир, гатранлы зијил və ја вəзичиклярлə өртүлүдүр, јарпаглары саплаглыдыр, үчкүнч шəкиллидир, кənарлары икигат дишлидир. Чичəкləри бирчинсли олуб, сырға чичəк групуна аиддир. Мејвəси узунсов еллипс формалы ики назик ганадчыглы фындыгчыгдан ибарəтдир. Битки јарпаглар ачылан вахт (апрел—мај ајларында) чичəкləјир, мејвələри ијул—августда јетишир.

Азəрбајчанда Бөјүк və Кичик Гафгазын јухары мешə ачыглыгларында тозағачы мешəчикləри вардыр.

Дəрман мəгсədилə елми тəбабətдə тозағачы тумурчугларындан və јарпагларындан истифадə едилир. Тумурчугларыны јазын илк ајларында онлар шишən дөврдə топлајырлар. Бу дөврдə тумурчуглар даһа чох гатранлы və ətирли олур. Топланмыш тумурчуглары сојуг јердə гурутмаг мəсləһətдир (исти шəраитдə гурудулдугда тумурчуглар ачылыр və хаммалын кејфијјəти хејли ашағы дүшүр). Сојуг шəраитдə тədричən гурудулмуш тумурчуглар гуру һавалы биналарда сахланмалыдыр.

Јарпаглары битки чичəк ачан дөврдə топланыр və ачыг гуру һавада və ја һавасы даим дəјишилən биналарда гурудулур. Тозағачы тумурчугларында 3,5—8%-ə гədəр ефир јағы мүəјјən едилмишдир. Ефир јағы сары рəнк-

ли маје һалындадыр, хошакөлән гатранлы ијә маликдир. Тәркибиндә сесквитерпеноидләр вардыр.

Бундан әлавә тозағачының тумурчугларында гатранлы маддәләр, үзви туршулар, аскорбин туршусу вә с. тапылмышдыр. Биткинин јарпагларында һиперозид вә мирисетин флавоноидләри, сапонинләр (3,2%), ашы маддәләри (9%-ә гәдәр), ефир јағы (0,04—0,05%), гатранлар, үзви туршулар, чохлу аскорбин туршусу вә с. маддәләр вардыр.

Елми тәбабәтдә тозағачының тумурчугларындан вә јарпагларындан сулу дәмләмә вә биширмә формасында, еләчә дә тинктура шәклиндә өдговучу вә сидикговучу дәрман кими гәбул олунур. Јарпагларындан чај кими дәмләјиб, бөјрәк хәстәликләриндә сидикговучу вә илтиһаб әлејһинә дәрман кими ичирләр.

Истифадә гајдасы—хырдаланмыш јарпаглардан 10 г 200 г гајнар суда 15—20 дәгигә дәмләјир, сојудугдан сонра сүзүб күндә 2 дәфә, һәр дәфә 1/2 стәкан гәбул едирләр. Гурудулмуш тумурчуглардан 15 г көтүрүб, 200 г гајнар суда 30—40 дәгигә дәмләјир, сонра сојудуб күндә 3—4 дәфә хөрәк гашығы илә ичирләр.

Халг тәбабәтиндә тозағачы јарпагларының вә көвдәсинин ширәсиндән скорбутда, вәрәмдә, гурд хәстәлијиндә, еләчә дә кеч сағалан јараларын мүалиҹәсиндә кениш истифадә едирләр.

ЗИРӘ— Carum carvi L. —ТМИН ОБЫКНОВЕННЫЙ

Зирә ефирјағлы биткиләрдән олуб, Азәрбајҹанын бир чох рајонларында, хүсусилә Абшеронда тәрәвәз биткиси кими чохдан бәри бечәрилир. Гурудулмуш мејвәләриндән дәмләјиб хроники мә'дә-бағырсаг хәстәликләриндә илтиһабы арадан галдыран, көпмәнин гаршысыны алан, еләчә дә һәзм просесини јахшылашдыран дәрман кими истифадә едирләр.

Истифадә гајдасы—биткинин гурудулмуш мејвәләриндән 2 чај гашығы 1 стәкан суда 40—60 дәгигә дәмләјиб күндә 4 дәфә, һәр дәфә стәканын 1/4 мигдарыны ичирләр.

ЗОҒАЛ— Cornus L. —КИЗИЛ

Зоғал Азәрбајҹанын мешә рајонларында јабаны һалда јајылмышдыр.

Сон илләрдә бу биткидән мәдәни үсулла да јетишдирилир.

Зоғалын мејвәләриндә чохлу мигдарда шәкәр, үзви туршулар, ашы маддәләри, гатранлар вә витаминләр вардыр. Она көрә дә мејвәләриндән јејинти сәнајесиндә кениш истифадә едилир. Халг тәбабәтиндә мејвәләриндән гарын ағрыларында, ишаләдә вә дизентеријада дәмләмә формасында истифадә едирләр. Зоғалдан үмуми зәифликдә вә ревматизмдә кениш истифадә олунур.

Истифадә гајдасы—биткинин гурудулмуш мејвәләриндән 2 хөрәк гашығы 1 стәкан суда 3—4 саат мүддәтиндә дәмләјәрәк күндә 2 дәфә, һәр дәфә 1/2 стәкан гәбул едирләр.

ИРИ БАҒАЈАРПАҒЫ— Plantago major L. —ПОДОРОЖНИК БОЛЬШОЙ

Биткинин тәзә дәрилмиш јарпагларының ширәси мә'дә-бағырсагларын кәскин ағрыларында, еләчә дә мә'дә хораларында јахшы мүалиҹәви тә'сир көстәрир. Ејни мәгсәдлә онун гурудулмуш јарпагларының сулу дәмләмәси дә истифадә олунур.

Истифадә гајдасы — хырдаланмыш јарпагларындан 2 хөрәк гашығы көтүрүб, үзәринә 3 хөрәк гашығы шәкәр вә 3 хөрәк гашығы бал әлавә етдикдән сонра гарышдырыр вә 4 саат електрик пилитәси үстүндә гыздырылыр. Бу јолла алынмыш шәрбәтдән мә'дә-бағырсаг хорасынын мүалиҹәсиндә јемәкдән 1—2 саат габаг күндә 4 дәфә, һәр дәфә 1 хөрәк гашығы гәбул едирләр.

ИРИ ДӘМРОВОТУ— Chelidonium majus L. —ЧИСТОТЕЛ БОЛЬШОЙ

Дәмровоту алкалоидли биткиләрдән олуб, зәһәрли хассәјә маликдир. Тәркибиндә хелидонин, хелеритрин, сангиверин, протонин вә с. алкалоидләр вардыр.

Елми тәбабәтдә дәмровотундан мәлһәм һазырлајыб

дәри вәрәминдә зәдәләнмиш наһиҹәләрә сүртүрләр. Халг тәбабәтиндә дәмровотунун сулу дәмләмәси ишиләрә гаршы, еләчә дә дәри хәстәликләриндә јарасағалдычы кими ишләдилир.

Истифадә гаҹдасы — биткинин гурудулмуш отундан 4 хөрәк гашығы јарым литр суда 1 саат дәмләјиб сүзүрләр вә ондан дәри јараларыны јумаг үчүн истифадә едирләр.

ИРИЧИЧӘК МАГНОЛИЈА— Magnolia grandiflora МАГНОЛИЯ КРУПНОВЦВЕТНАЯ

Магнолијанын јарпагларындан һазырланан дәрман нөвләри һипотензив тә'сирә маликдир. Бу дәрманлар еләчә дә периферик ган дамарларыны кенәлдир, үрәјин ритмини сејрәлдир. Одур ки, онлары үрәк-дамар хәстәликләриндә тәтбиг едирләр.

Истифадә гаҹдасы — биткинин гурудулмуш јарпагларындан 1 : 5 нисбәтиндә тинктура һазырлајыб күндә 3 дәфә, һәр дәфә дә 20—25 дамчы гәбул едирләр. Мүалиҹә курсу 4 һәфтә давам етдирилир.

ИШЛӘТМӘ МУРДАРЧАСЫ— Rhamnus cathartica L. —КРУШИНА СЛАБИТЕЛЬНАЯ (ЖОСТЕР)

Ишләтмә мурдарчасы Азәрбајҹанда кениш јајылыб. Онун јетишмиш мејвәләриндән истифадә едилир. Ишләтмә мурдарчасы тәркиб чә антрагликозидли биткидир. Мејвәләриндән дәмләмә, биширмә вә шәрбәт һазырлајыб хроники гәбизликдә (гәбизлијин атоник вә спастик формаларында) зәриф ишләдичи дәрман кими гәбул едирләр. Мејвәләриндән һазырда гуру екстракт да һазырланыр ки, ондан хроники гәбизликдә истифадә олунур.

Истифадә гаҹдасы — биткинин гурудулмуш мејвәләриндән 1 хөрәк гашығы 1 стәкан гајнар суда 1 саат мүддәтиндә дәмләјир, сонра күндә 3 дәфә, һәр дәфә јарым стәкан ичирләр.

ЈАРАТИКАН– Paliurus spina-christi —ДЕРЖЕ ДЕРЕВО

Азәрбајҹанда биткинин 1 нөвү јајылыб.

Чохиллик, әл-ајағы далајан кол биткиси олуб, сәрт, көвдәјә маликдир. Јарпаглары нөвбә илә јерләшир, еллипс формасындадыр. Мејвәси 3 тохумлу, гуру вә бөлүнмәздир.

Битки мај-ијун ајларында чичәкләјир, мејвәси август-сентјабрда јетишир. Јаратиканын јарпагларында вә габыгларында ашы маддәләри (176,2 мг%), С витамини, тохумларында пијли јағ (24—30%) вардыр.

Халг тәбабәтиндә биткинин тохумларыны суда бишириб ағчијәр вәрәминдә истифадә едирләр. Јарпагларындан вә габыгларындан чај кими дәмләјиб ичала вә дезинтеријаја гаршы бүзүшдүрүчү вә антисептик дәрман кими ичирләр.

Мејвәләриндән сулу дәмләмә һазырлајыб, бөјрәк хәстәлијиндә, сидик јолларынын илтиһабында сидикговучу дәрман кими ишләдирләр.

Јаратиканын будагларыны јандырараг ондан чыхан гатраны јарасағалдычы кими дәри хәстәликләриндә, хүсусән дәмров хәстәлијиндә ишләдирләр.

ЈАПОНИЈА СОФОРАСЫ— Sophora japanica L. —СОФОРА ЯПОНСКАЯ

Азәрбајҹанда (Абшеронда) декоратив битки кими кениш бечәрилир.

Биткинин јарпаг, чичәк вә мејвәси флаваноидләрлә, рутинлә вә кверсетинлә чох зәнкиндир. Софоранын мејвәләриндән һазырланмыш дәмләмәдән јарасағалдычы дәрман кими мә'дә хорасында истифадә едилир. Бундан әлавә дахили ганахмаларда ганкәсичи дәрман кими дә ишләдилир. Елми тәбабәтдә биткинин чичәк вә јарпагларындан рутин адлы маддә алыныр вә бу маддәдән ган дамарларынын зәдәләнмәләриндә, капилјарларын диварынын көврәкләшмәсиндә, дамар диварларыны мөһкәмләндирән вә капилјарларын еластиклијини артыран дәрман кими кениш истифадә едилир.

Истифадә гаҹдасы — биткинин јетишәндә топланмыш вә гурудулуб хырдаланмыш мејвәләриндән 3—4 хөрәк

гашығы јарым литр арагда 10 күн дәмләдикдән сонра ялынан мәһлулу јеməкдән əввəл күндə 3—4 дəфə, һəр дəфə 30—40 дамчы ичирлəр.

ЈАСƏМƏН— Syringa vulgaris —СИРЕНЬ ОБЫКНОВЕННАЯ

Азəрбајчанда јасəмəнин 3 нөвүнə тəсадүф олунур. Бунлардан ади јасəмəн исə чохдан бəри бечəрилир. Голбудаглы балача ағачдыр. Јарпаглары үрəкшəкиллидир. Мүхтəлиф рəнкли (ағ, јасəмəни, ачыг бəнөвшəји вə с.) əтирли чичəкləри вар. Сүпүркəвари чичəк групуна маликдир. Мејвələри һамар, парлаг гутучугдан ибарəтдир. Битки апрел-мај ајларында чичəкləјир, мејвələри ијун-ијул ајларында јетишир.

Азəрбајчанын бир сыра рајонларында, хүсусəн Абшеронда бечəрилир.

Јасəмəнин јарпагларында вə көвдəсинин габыгларында сиринкин глүкозиди, бундан əлавə јарпагларында 39—77 мг% аскорбин туршусу, чичəкləриндə исə ефир јағы мүəјјəн едилмишдир.

Халг тəбабətиндə јасəмəнин гурудулмуш јарпаг вə чичəкləриндən чај кими дəмләјиб, маљарија хəстəлијиндə ичирлəр. Чөкə чичəји илə гарышдырыб, дəмləмə шəклиндə тərləдичи дərман кими дə истифадə едирлəр.

ЈАСТЫЈАРПАГ ХАЧКҮЛҮ— Senecio platyphylloides Somm —КРЕСТОВНИК ПЛОСКОЛИСТНЫЙ

Битки Азəрбајчанда кениш јајылыб, ehтијаты болдур.

Дərман мəгсəдилə көкүмсов көвдəсиндəн вə јерүстү һиссəсиндəн истифадə олунур. Пајыз фəслиндə топланыб гурудулмуш вə хырдаланмыш көкləриндəн вə көкүмсов көвдəсиндəн һазырланмыш сулу дəмləмə кəскин ағрыларла мүшајиət олунан мə'дə-бағырсаг хəстəликləриндə (хүсусилə мə'дə хорасынын кəскинləшмəсиндə, јоғун бағырсағын илтиһабында), бронхиал астмада, һипертонијада вə стенокардијада тətбиг едилир.

Истифадə гајдасы — тоз һалына салынмыш гуру көкүмсов көвдəсиндəн вə көкləриндəн 10 г көтүрүб, 200 мл гајнар суда 40—50 дəгигə дəмləјир, сонра сүзүб күндə 3—4 дəфə, һəр дəфə 1 хөрəк гашығы гəбул едирлəр. Гуру көкүмсов көвдəсиндəн вə көкləриндəн 1:5 нисбətиндə тинктура һазырлајыб күндə 3 дəфə, һəр дəфə 35—40 дамчы гəбул едирлəр.

ЈЕМИШ (ГОВУН)— Melo sativus Sagerei —ДЫНЯ ОБЫКНОВЕННАЯ

Азəрбајчанда јемишин мүхтəлиф нөвləри кениш бечəрилир. Хүсусəн Күр-Араз овалыгларында, бағча-бостан биткиси кими кениш јајылыб.

Јемиш бириллик биткидир, бүтүн јерүстү һиссəси јумшаг вə ја сəрт түкləрлə өртүлмүшдүр. Көвдəси садəдир, будаглыдыр, бешкушəлидир. Јарпаглары узун саплаглар үзəриндə јерləшир. Кирдə јумурта шəклиндəдир вə ја бөјрəкваридир. Тач чичəји чох иридир, мејвəси мүхтəлиф формададыр. Тохумлары јастыдыр, сарыдыр. Мај ајында чичəкləјир, мејвəси сентјабр-октјабрда јетишир. Мејвələринин тəркибиндə 16—17% шəкəр (əсас е'тибарилə сахароза, азча глүкоза вə фруктоза), нишаста, үзви туршулар, 43 мг%-ə гəдəр С витамини, фолиум туршусу, никотин туршусу, каротин, јемиш ширəсинин тəркибиндə исə 60%-ə гəдəр шəкəр вардыр.

Јемишин тохумларында пијли јағ вə зүлал маддələри, көкləриндə 0,02% алкалоид, 16,2—18,1% селикли маддəләр, 3,8% гатран, шəкəр, нишаста вə С витамини мүəјјəн едилмишдир.

Халг тəбабətиндə јемишин јетишмиш мејвələринин ширəси, елəчə дə гарпызын вə хијарын ширəси сидикговучу дərман кими ишлəдилир.

Јемишдəн һазырланан бəһмəз, мүрəббə вə гахачдан гара чијəр, үрəк-дамар, бөјрəк хəстəликləриндə, ган азлығында вə бабасилдə истифадə едирлəр. Бундан əлавə јемишин ширəси зəриф ишлəдичи хассəјə маликдир. Јемишин ширəси авитаминозда чох хејирлидир. Јемишин көкləрини чај кими дəмləјиб вə ја арагда һəлл едиб гуру өскүрəјə гаршы, синəјумшалдычы вə бəлғəмкətиричи дərман кими ишлəдирлəр.

Јемишин бир нөвү олан шамаманын тəркибиндə ефир

јағы вардыр. Шамаманын ширәсиндән халг тәбабәтиндә гүввәтверичи вә ганартырычы кими истифадә олунур.

Јемиш јејәндән сонра бал јемәк мәсләһәт көрүлмүр.

ЈЫРТЫГОТУ— Draba L. —КРУПКА

Азәрбајчанда јыртыготу чох кениш јајылыб. Онун јерүстү һиссәсини битки чичәк ачан дөврдә топлајыр, ачыг һавада гурудур, сонра чај дәмләјиб сидик јоллары хәстәликләриндә (сидик кисәсинин вә бөјрәкләрин илтиһабында), сүзәнәкдә, ревматизмдә, артритдә, подаграда гәбул едирләр.

Истифадә гајдасы—биткинин гурудулмуш отундан 50 г 1 литр гајнар суда дәмләјиб, күндә 3 дәфә, һәр дәфәдә 1/2 стәкан ичирләр.

КАСНЫ (ЧЫРТАГУШ)— Cichorium intylus L. —ЦИКОРИЙ ОБЫКНОВЕННЫЙ

Халг тәбабәтиндә каснының көкләриндән вә јерүстү һиссәсиндән истифадә олунур. Көкләрини јајын сон ајларында, јерүстү һиссәләрини исә јај фәслиндә—битки чичәк ачан вахт топлајырлар. Көкләрини топлајан кими тәмиз сојуг су илә јујур, хырда доғрајыб гуру һавалы јердә гурудурлар. Гурудулмуш көкләрини вә отуну дәмләјиб мә'дә-бағырсаг хәстәликләриндә һәзм органларының фәалијјәтини артырычы вә маддәләр мүбадиләсини јахшылашдырычы дәрман кими гәбул едирләр.

Республикада касны отунун бол еһтијаты вардыр.

Истифадә гајдасы — биткинин гурудулмуш көкләриндән 1 хөрәк гашығы 2 стәкан суда дәмләјиб јемәкдән 10—15 дәгигә әввәл күндә 3—4 дәфә, һәр дәфә 1/2 стәкан гәбул едирләр.

КӘНДИР (ЗӘЈӘРӘК) — Linum usitatissimum L. —ЛЕН ОБЫКНОВЕННЫЙ

Дәрман мәгсәдилә зәјәрәјин тохумларындан истифадә олунур.

Зәјәрәјин тохумларында 10 фаизә гәдәр селикли маддәләр вә 30—40 фаизә гәдәр пијли јағ вардыр. Селикли маддәләрин олмасына көрә тохумларындан мә'дә-бағырсаг хәстәликләриндә (гастритләрдә, ентеретдә), сләчә дә тәнәффүс јоллары хәстәликләриндә (өскүрәкләрдә, бронхитләрдә, ларинкитдә) илтиһаб әлејһинә маддә кими истифадә олунур.

Истифадә гајдасы — биткинин тохумларындан 2 чај гашығы 1 стәкан гајнар суда 10 дәгигә дәмләјир, сонра күндә 2 дәфә, һәр дәфәдә 1/2 стәкан ичирләр.

КӘПӘНӘКДИЛИ— Cynoglossum officinale L. —ЧЕРНОКОРЕНЬ ЛЕКАРСТВЕННЫЙ

Дәрман кәпәнәкдилинин һәм отундан, һәм дә көкләриндән сулу дәмләмә һазырлајыб мә'дә-бағырсаг вә тәнәффүс јоллары хәстәликләриндә илтиһабы арадан галдырычы вә өскүрәк кәсичи дәрман кими истифадә едирләр. Бундан әлавә, сулу дәмләмәси чыхыгларда вә сыгыгларда ванна формасында ишләдилир.

Азәрбајчанда бу биткинин бол еһтијаты вардыр.

Истифадә гајдасы — биткинин гурудулмуш вә хырдаланмыш көкләриндән 2 хөрәк гашығы 4 стәкан суда 40—50 дәгигә дәмләјиб күндә 3 дәфә, һәр дәфә 1/2 стәкан гәбул едирләр. Көкләриндән 100 г 5 литр суда 15—20 дәгигә дәмләјәрәк, ванна һазырладыгдан сонра зәдәләнмиш наһијәни 1—2 саат мүддәтиндә һәмин ваннада сахламаг мәсләһәт көрүлүр.

КӘКРӘОТУ— Acroptilon repens —ГОРЧАК

Азәрбајчанда јабаны һалда 1 нөвү јајылыб. Чохиллик, торвари түкләрлә өртүлү, зәһәрли алаг биткисидир, күчлү көк системинә маликдир. Јерүстү көвдәси

сых јарпагларла өртүлүдүр. Һәр будағынын зирвәсиндә ганчаг бир дәнә чичәк сәбәти олур. Чичәкләринин һамысы боручугваридир, чөһрәјидир, јумуртајабәнзәр сәбәт формасында јерләшмишдир.

Мејвәләри һамар дәнәчикдән ибарәтдир. Битки апрелдән најыз фәслинә кими чичәкләјир, мејвәси ијундан ингишаф етмәјә башлајыр. Азәрбајчанда көкрә памбыг әкилән рајонларда алаг биткиси кими јајылыб, хүсусилә Абшеронда, Губа—Хачмаз овалыгларында кениш саһәдә битир.

Биткинин тәркибиндә алкалоидләр (0,11%), ачы маддәләр, ашы маддәләри (1,96%), пијли маддәләр (2,4%), гатранлы маддәләр (3,38%), үзви туршулар (0,43%), С витамини (76,3 мг%) вә с. мүәјјән едилмишдир.

Халг тәбабәтиндә гурудулмуш көкләриндән сулу биширмә һазырлајыб, гусдуручу маддә кими ичирләр.

Көкрәоту јашајыш јерләриндә раст кәлинән паразитләрә гаршы да ишләдилир.

Көкрәоту ат вә гојунлар үчүн хүсусилә зәһәрлидир.

ҚИЧИҚ ГАЈТАРМАОТУ— Potentilla sapina L. ЛАПЧАТКА НИЗКАЯ

Биткинин гурудулмуш отундан дәмләмә һазырлајыб маддәләр мүбадиләсинин јахшыландырычы дәрман кими, еләчә дә епиленсијада истифадә едирләр.

Истифадә гајдасы — биткинин гурудулмуш вә хырдаланмыш отундан 1 чај гашығы јарым стәкан гајнар суда јарым саат мүддәтиндә дәмләјәрәк хөрәк гашығы илә күндә 3 дәфә гәбул едирләр.

ҚИЧИҚ ГОВОТУ— Cerinthe minor —ВОСКОВНИК МАЛЫЙ

Азәрбајчанда ја'баны һалда бир нөвү битир. Бириллик, надир һалларда чохиллик от биткиси олуб, нөвбә илә јерләшән, түксүз, тәпәси күт јарпаглары вар. Көкјаны јарпаглары узунсов-күрәшәкиллидир ,көвдәнин орта һиссәсиндә јерләшән јарпаглары узунсовдур, јухарыдакы јарпаглар исә јумурташәкиллидир. Сых гыврым чичәк групуна топланмыш ачыг-сары рәнкли чичәкләри олур. Мејвәси јумурташәкилли, итиүчлү фындыгчыгдыр. Битки ијун ајында чичәк ачыр, мејвәси августда јетишир.

Дәрман мәгсәдилә јерүстү һиссәсиндән чичәк ачан дөврдә топлајыб истифадә едирләр.

Халг тәбабәтиндә говотундан сулу биширмә вә дәмләмә һазырлајыб, сыныгларда вә чыхыгларда һовкөтүрән вә ағрыкәсән дәрман кими ванна шәклиндә истифадә едирләр.

Истифадә гајдасы — говотунун јерүстү јашыл һиссәләрини (тәхминән 20—25 г, 0,5 л суда) биширирләр. Биширмә просесини 1 стәкан маје галана кими давам етдирир, сонра исә исти-исти сүзүрләр. Алынан сүзүнтүнүн үзәринә азачыг буғда уну әлавә едиб, гарышдырмагла мәлһәм һазырлајыр вә ону тәнзифин үстүнә јахыб, бојун нањијәсиндә јерләшән лимфатик вәзиләрин илтиһабында истифадә едирләр.

ҚӨВРӘҚ МУРДАРЧА— Rhamnus frangula L. —КРУШИНА ЛОМКАЯ (крушина ольховидная)

Азәрбајчанын даг-мешә рајонларында көврәк мурдарча чох кениш јајылмышдыр. Республикамызда биткинин бол еһтијаты вардыр.

Јазын илк ајларында көвдә вә гол-будагларынын габыгларыны хүсуси аләтлә (бычагла) сојуб көтүрүр, сонра гуру һавалы јердә вә ја хүсуси гурудучуларда гурудурлар. Гурудулмуш габыглардан дәмләмә-биширмә һазырлајыб хроники мә'дә-бағырсаг хәстәликләриндә (гәбизликдә) зәриф ишләтмә дәрманы кими дахилә гәбул едирләр.

Истифадә гајдасы — биткинин гурудулмуш габыгларындан 10—20 г 400 мл суда 40—50 дәгигә мүддәтиндә дәмләјир, сонра сојудуб сүзүр вә күндә 3—4 дәфә, һәр дәфәдә 1 стәкан ичирләр. Һазырда елми тәбабәтдә биткинин габыгларындан спиртли дуру екстракт да һазырланыр. Һәмин екстракт вә мурдарчанын таблетләри (мә'дә-бағырсаг хәстәлијиндә, хроники гәбизликдә) зәриф ишләдичи дәрман кими дахилә гәбул едилир.

ҚАВАЛЫ— Prunus L. —СЛИВА

Азәрбајчанда кавалынын 5 нөвү јајылыб. Бунлардан 2 нөвү бечәрилир.

Мејвәләри тамлы вә иштаһа артырычы хассәјә маликдир. Мејвәләри үзви туршуларла, шәкәр вә витаминләрлә зәнкиндир. Тәзә мејвәләри вә мүрәббәси зәриф ишләдичи тә'сир көстәрир. Она көрә дә хроники гәбизликдә фајдалыдыр. Кавалынын атеросклероза, ревматизмдә вә подаграда да мүалиҹәви әһәмијјәти вардыр.

Истифадә гајдасы — мүрәббәсиндән 1—2 хөрәк гашығы вә ја тәзә мејвәләриндән 10—15 әдәд ахшамлар јатмаздан әввәл гәбул етмәк мәсләһәт көрүлүр.

ҚӘЧӘВӘР— Acorus L. —АИР

Кәчәвәрин көкүмсов көвдәсиндән сулу дәмләмә вә тинктура һазырлајыб бөјрәк, гара ҹијәр вә өд кисәси хәстәликләриндә истифадә едирләр.

Истифадә гајдасы — кәчәвәрин гурудулмуш вә хырдаланмыш көкүндән 2 чај гашығы 1 стәкан гајнар суда 2—3 саат мүддәтиндә дәмләјиб сүзүрләр, сонра алынан сүзүнтүдән күндә 3 дәфә, һәр дәфәдә стәканын 1/4 һиссәси гәдәр јемәкдән јарым саат габаг гәбул едирләр.

ҚИРДӘБАШ ТОППУЗТИКАН— Echinops sphaerocephalus L. —МОРДОВНИК КРУГЛОГОЛОВЫЙ

Азәрбајчанда топпузтиканын 10 нөвүнә раст кәлинир.

Дәрман мәгсәдилә тохумларындан истифадә олунур. Тохумларындан алынан ехинопеин алкалоидиндән ехинопсин нитрат препараты истеһсал едилир. Бу препаратдан әзәлә атрофијасында, периферик ифлиҹләрдә, көрмә вә ешитмә габилијјәтинин зәифләмәсиндә, еләҹә дә физики вә зеһни јорғунлугларда истифадә едилир.

Ехинопсин нитрат организмин тонусуну јүксәлдир, иштаһаны артырыр, көрмә габилијјәтини јахшылашдырыр.

Истифадә гајдасы — ехинопсин-нитрат препаратындан сулу мәһлул һазырлајыб јемәкдән 10—15 дәгигә габаг күндә 2 дәфә, һәр дәфә 15—20 дамчы гәбул едирләр.

ҚИЧИТҚӘН— Urtica dioica L. —КРАПИВА ДВУДОМНАЯ

Азәрбајчанда кичиткән чох кениш јајылыб. Кичиткән витаминләрлә олдугча зәнкиндир. Тәркибиндә К витамини (16—20 мг %), С витамини (300 мг %), А, B_1, B_2, Р вә С витаминләри вардыр. Јарпагларындан дахили ганахмаларда, диабетдә, бабасилдә, ганазлығында, авитаминозларда вә с. кениш истифадә едилир.

Истифадә гајдасы — биткинин гурудулмуш вә хырдаланмыш јарпагларындан 2 хөрәк гашығы 1 стәкан гајнар суда дәмләјиб, јемәкдән 1/2 саат әввәл күндә 3—4 дәфә хөрәк гашығы илә гәбул едирләр.

КӨЈ НОХУД— Pisum sativum —ГОРОХ ПОСЕВНОЙ

Азәрбајчанда 2 нөвү јајылыб. Тибдә ачыг бечәрилән көј нохуддан истифадә едилир.

Көј нохудун јарпагларында (јашыл һиссәләриндә) хлорофил, каротин, С витамини (33 мг%), чаван зоғларында аспаракин, шәкәрли маддәләр, С витамини (50—100 мг%) вә с. вардыр.

Көј нохудун тохумлары мүхтәлиф биоложи фәал маддәләрлә зәнкиндир. Онларын тәркибиндә 22—34% зүлал, 3,6—5,5% пијли јағ, 4—10% шәкәр, 13—20 мг% каротин, B_2 витамини (2,4 мг %), јашыл тохумларында исә 33—55 мг% С витамини мүәјјән едилмишдир.

Истифадә гајдасы — халг тәбабәтиндә говрулмуш буғда, нохуд, гоз ләпәси, гара истиот, һил, зәнчәфил вә куркуманы (сары көк) бәрабәр һиссәдә көтүрүб, бир јердә гарышдырыр, һәвәнкдәстә илә әзир, сонра балла гарышдырыр, 1 күн сахладыгдан сонра, чај гашығы илә, һәр күн сәһәр, јемәкдән әввәл ревматизмә гаршы гәбул едирләр. Од үзәриндә говрулмуш нохуду һәвәнкдәстәдә

өзиб хырдалајыр, сонра үзәринә гара истиотун вә һилин порошокундан әлавә едиб гарышдырырлар, үзәринә өтдоғрајан машында хырдаланмыш кишмиш әлавә едиб тәзәдән гарышдырырлар, нәтичәдә күтлә һалында алынмыш гарышығы нохуд бојда һәб шәклинә салыб гадын хәстәликләриндә илтиһабы арадан галдырычы маддә кими гәбул едирләр.

Халг тәбабәтиндә, еләчә дә нохуд унунун балда һазырланмыш һалвасындан (нохуд һалвасы) синир системини мөһкәмләндиричи вә тонусландырычы дәрман кими истифадә едирләр. Көј нохудун зоғларындан алынан тәзә ширә кәсикләрдә ганкәсичи маддә кими ишләдилир.

КӨЈРҮШ— Polycnemum L. —ПОЛИКНЕМУМ (хруплявник)

Дәрман мәгсәдилә габыгларындан даһа чох истифадә едилир. Јазын илк ајында көвдә вә гол-будагларынын габыгларыны сојуб көтүрүр, гуру һавалы јердә сәриб гурудур, сонра хырда доғрајыб кағыз торбаларда сахлајырлар. Гурудулмуш габыгларындан чај дәмләјиб мә'дәбағырсаг хәстәликләриндә илтиһабы арадангалдырычы, ағрыкәсичи, зәриф ишләдичи дәрман кими истифадә едирләр. Гурудулмуш јарпагларынын сулу дәмләмәсини исә ревматизмдә, гарачијәр хәстәликләриндә ағрыкәсичи, илтиһабы арадангалдырычы, еләчә дә дашсалычы вә сидикговучу дәрман кими ишләдирләр.

Истифадә гајдасы — биткинин гурудулмуш вә хырдаланмыш габыгларындан 2—3 чај гашығы 1 стәкан гајнар суда 20—25 дәгигә дәмләјәндән сонра сүзүр вә күндә 2 дәфә, һәр дәфә 1/2 стәкан ичирләр. Гурудулмуш јарпагларындан 2 хөрәк гашығы 2 стәкан гајнар суда 30—40 дәгигә дәмләјиб, күндә 3 дәфә, һәр дәфә 1/2 стәкан гәбул едирләр.

КҮЛӘВӘР— Centaurea L. —ВАСИЛЕК

Күләвәр отунун гурудулмуш чичәкләриндән сојугдәјмәләрдә, гарын ағрыларында, бөјрәк вә сидик кисәсинин илтиһабында истифадә олунур.

Истифадә гајдасы — күләвәрин чичәкләриндән 1 чај гашығы көтүрүб дәм чајникинә төкүлүр, үзәринә 1 стәкан гајнар су әлавә едирләр. 1 саатын мүддәтиндә дәмләјирләр, сојудуб сүздүкдән сонра күндә 3 дәфә, һәр дәфә јемәкдән 15—20 дәгигә габаг, стәканын 1/4 мигдарыны гәбул едирләр.

КҮЛӘСОВУ (ИТОТУ)— Morrubium L. —ШАНДРА

Азәрбајчанда итотунун бир нечә нөвүнә раст кәлинир. Бунлардан халг тәбабәтиндә чох истифадә олунаны ади итотудур. Тәркибчә флаваноидли биткидир. Дәрман мәгсәдилә чичәкләриндән истифадә олунур. Чичәкләринин өзүнәмәхсус әтирли ији вардыр. Сулу дәмләмәси организмин тонусуну артырыр, һәзм просесини јахшылашдырыр, еләчә дә өдгөвучу тә'сир көстәрир.

Халг тәбабәтиндә гурудулмуш чичәкләриндән дәмләмә һазырлајыб бронхиал астмада вә гарачијәр хәстәликләриндә ичирләр.

Истифадә гајдасы — биткинин гурудулмуш чичәкләриндән 4 чај гашығы 2 стәкан суда дәмләјиб, күндә 4 дәфә, һәр дәфә 1/2 стәкан гәбул едирләр.

КҮНӘБАХАН— Helianthus annus L. —ПОДСОЛНЕЧНИК ОДНОЛЕТНИЙ

Азәрбајчанда күнәбахан биткиси чохдан бәри бечәрилир. Онун гурудулмуш јарпагларынын вә чичәкләринин дәмләмәси тәнәффүс јоллары илтиһабында, хүсусилә бронхитдә истифадә едилир. Јарпаг вә чичәкләриндән һазырланмыш тинктурасыны малјарија хәстәлијиндә гәбул едирләр. Тохумларындан алынан күнәбахан јағы зәриф ишләтмә дәрманы кими тәтбиг едилир.

Истифадә гајдасы — күнәбаханын гурудулараг хырдаланмыш јарпаг вә чичәкләриндән бәрабәр һиссә көтүрүб гарышдырдыгдан сонра һәмин гарышыгдан 10 г 0,5 литр арағын ичәрисиндә 1—2 һәфтә дәмләјирләр. Нәтичәдә алынмыш спиртли мәһлулдан јемәкдән 10—15 дәгигә габаг, күндә 3 дәфә, һәр дәфә 30—40 дамчы ичирләр.

КҮРЧҮ БОЈАГОТУ— Rubia iberica L. —МАРЕНА ГРУЗИНСКАЯ

Азәрбајчанда 2 нөвү вардыр.

Дәрман мәгсәдилә көкләриндән истифадә олунур. Јај фәслиндә көкләрини топлајыб тәмизләјәндән сонра хырда доғрајыр, ачыг гуру һавада гурудур, сонра онун дәмләмә-биширмәсиндән вә еләчә дә спиртдә һазырланмыш екстрактындан бөјрәк-сидик јолларында даш олдуғу заман дахилә гәбул едирләр.

Бојаготу сидик јолларында әмәлә кәлмиш калсиум-фосфат вә магнезиум-фосфат тәркибли дашлары әридиб сыјыглашдырыр вә онларын организмдән харич олунмасына шәраит јарадыр.

Истифадә гајдасы — биткинин гурудулмуш көкләрининн порошокундан 2 чај гашығы 2 стәкан гајнар суда 2—3 саат дәмләјәрәк сүздүкдән сонра күндә 4 дәфә, һәр дәфә 1/2 стәкан гәбул едирләр.

Гурудулмуш көкләриндән 1:1 нисбәтдә дуру спиртли екстракт һазырланыр вә ондан күндә 3 дәфә, һәр дәфә 1 чај гашығы ичирләр.

ЛИМОН— Citrus limon —ЛИМОН

Ситрус биткиләри ичәрисиндә ән кениш јајыланы вә истифадә олунаны лимондур. 3—6 м һүндүрлүкдә һәмишәјашыл ағачдыр. Чаван зоғлары гырмызы-бәнөвшәји рәнкдәдир. Јарпаглары нөвбә илә дүзүлмүшдүр, әтирли, нарлаг, узунсов-лансет вә ја еллипсшәкиллидир. Аг чичәкләри тәк-тәк вәзијјәтдә јарпагларының голтуғунда јерләшир, мејвәләри ири, овал формалы, јетишәндә сары рәнкдәдир, галын габыглыдыр, хошакөлән әтирлидир.

Лимонун вәтәни Асијанын чәнуб-шәрг өлкәләридир. Бурада лимон чох гәдим вахтдан бәри бечәрилир. Һазырда лимонун Италија вә Испанијада дүнја тичарәти үчүн мүһүм әһәмијјәтли плантасијалары салынмышдыр. Еләчә дә лимон Күрчүстан, Гара дәниз саһилләриндә һәмчинин Азәрбајчанын субтропик (Ленкәран, Астара вә саир) рајонларында инкишаф етдирилир.

Мә'лум олдуғу кими, бу гијмәтли биткинин ән чох мејвәләриндән истифадә олунур. Мејвәләрин габыг һиссәсиндә 3—6%-ә гәдәр ефир јағы вардыр. Лимон јағы ачыг-сары рәнкли маједир, хошакөлән әтирли ијә малликдир. Онун тәркибиндә 3—6% ситрал алдеһиди, 1% керанилассетат, 90%-ә гәдәр терпен лимонен вардыр ки, бунлар да лимон јағының ән гијмәтли тәркиб һиссәси һесаб олунурлар. Лимон јағындан әсас е'тибарилә әтријјат сәнајесиндә ән гијмәтли хаммал кими истифадә олунур. Ејни заманда тиббдә бир сыра мүрәккәб дәрманларын тәркибиндә дә әтирли маддә кими ишләдилир. Мејвәләрин ләт һиссәсиндә 8—9% лимон туршусу, 100 мг%-ә гәдәр аскорбин туршусу, B_1 вә B_2 витаминләри вардыр. Лимон туршусундан натриум-ситрат һазырланыр ки, бундан да ганкөчүрмә мүәссисәләриндә донор ганыны консервләшдирмәк мәгсәдилә кениш истифадә едилир.

Елми тәбабәтдә сон илләр лимон јағындан ситрал алдеһиди истеһсал едилир.

Ситралдан 1—3%-ли сулу-спиртли мәһлул һазырлајыб көзүн мүхтәлиф хәстәликләриндә көзә дамыздырылыр. Бундан әлавә, лимон мејвәләри анкинада вә авитаминозларда чох фајдалыдыр.

МАЈАОТУ — Humulus lupulus L. —ХМЕЛЬ ОБЫКНОВЕННЫЙ

Хәмирмаја отунун гозаларының дәмләмәси иштаһа артырычы, һәзм просесини јахшылашдырычы, еләчә дә сидик јолларының илтиһабыны арадан галдырычы вә синир системини сакитләшдиричи тә'сирә маликдир. Азәрбајчанда мајаотунун бол еһтијаты вардыр.

Республиканын дағ-мешә рајонларында мајаотунун тәдарүкүнү тәшкил етмәк мүмкүндүр.

Истифадә гајдасы—биткинин гурудулмуш вә хырдаланмыш гозаларындан 2 көрәк гашығы 1 стәкан гајнар суда дәмләјиб, күндә 3 дәфә, һәр дәфә 1 стәкан ичирләр.

МАһМЫЗЧИЧӘК— Delphinium —ЖИВКОСТЬ

Азәрбајчанда јабаны һалда 13 нөвү јајылыб, 2 нөвүндән тиббдә истифадә едилир.

Маһмызчичәк чохиллик от биткиси олуб, бармагвари бөлүмлү јарпаглара маликдир. Чичәкләри салхым формасында јерләшир, түнд-көј рәнкдәдир. Битки ијул-август ајларында чичәкләјир. Бу вахт да мејвә кәтирир.

Маһмызчичәјин бүтүн һиссәләриндә алкалоидләр вардыр. Јарпагларында 2,78%-ә гәдәр алкалоидләр мәчмусу мүәјјән едилмишдир ки, бунлар да тәркибчә 3 алкалоиддән ибарәтдир. Бунлардан әтрафлы өјрәнилән метиллликаконтиндир (0,82%). Биткинин тохумларында 1,86%-ә гәдәр алкалоидләр мәчмусу вардыр.

Халг тәбабәтиндә маһмызчичәјинин јерүстү һиссәсиндән чај кими дәмләјиб, баш түкүнү мөһкәмләндирмәк мәгсәдилә түкләрини дибинә сүртүрләр. Ејни мәгсәдлә биткинин тохумларыны порошок һалына салараг, кәрә јағында мәлһәм һазырлајыб баша сүртүрләр.

Маһмызчичәјинин јарпаг вә көвдәсиндән исә суда чај кими дәмләјиб, инсектисид маддә кими јашајыш биналарында паразитләрә гаршы ишләдилир.

МЕШӘ АЛМАСЫ— Malus silvestris — ЯБЛОНЯ ЛЕСНАЯ

Мејвәли биткиләр ичәрисиндә алма ән чох јајылан, рәнкарәнк нөвә вә сортлара малик гијмәтли биткидир. Мејвәләринин хош дады вә әтри вардыр. Алма ширәси шәкәр, үзви туршулар, пектин, гатран маддәләри вә витаминләрлә олдугча зәнкиндир.

Азәрбајчанда алманын чохлу нөвү бечәрилир. Бундан әлавә республиканын мешәләриндә јабаны (чыр) алма да чох кениш јајылмышдыр.

Халг тәбабәтиндә алманы гајнар суда пөртләдиб хроники мә'дә-бағырсаг хәстәликләриндә (гәбизликдә) јејирләр. Алма ширәси гастритләрдә, атеросклерозда, хроники полиартритләрдә, бронхитдә вә невростенијада чох хејирлидир.

Истифадә гајдасы—2—3 алма көтүрүб габығыны сојмадан тәмиз су илә јујур, 1 литр суда 20—25 дәгигә биширир, сонра ичәрисинә шәкәр вә лимон әлавә едиб гарышдырараг күндә 5—6 дәфә, һәр дәфә ½ стәкан ичирләр.

МЕШӘ ӘТИРШАһЫ— Geranum silvaticum L. —ГЕРАНЬ ЛЕСНАЯ

Гурудулмуш әтиршаһ отундан дәмләмә формада ревматизмдә, подаграда, бөјрәкләрин даш хәстәлијиндә, еләчә дә ушаглыг ганахмаларында истифадә едирләр. Әтиршаһ ејни заманда, мүхтәлиф дәри хәстәликләриндә (иринли дәри јараларында) антисептик, дезинфексија едичи вә јарасағалдычы дәрман кими дә ишләдилир.

Истифадә гајдасы—гурудулмуш вә хырдаланмыш әтиршаһ отундан 2 чај гашығы көтүрүб 2 стәкан гајнанмыш суда ади температурда 8 саат дәмләјир вә сојутдугдан сонра гуртум-гуртум ичирләр.

МЕШӘ КИЛАСЫ— Padus mill—ЧЕРЕМУХА

Мешә киласынын анчаг мејвәләриндән истифадә олунур. Мејвәләрини тамам јетишәндә топлајыб хүсуси собаларын үзәриндә 50—60° температурда гурудурлар. Мејвәләри витаминләрлә, үзви туршуларла, ашы маддәләри илә, шәкәрли вә дикәр мүаличәви әһәмијјәтли маддәләрлә зәнкиндир. Азәрбајчанда мешә киласы Ләнкәран—Астара зонасында, хүсусилә Талышын һиркан мешәләриндә кениш јајылыб. Тәзә дәрилмиш, еләчә дә гурудулмуш мејвәләри бүзүшдүрүчү, сидикговучу вә тәрләдичи тә'сирә маликдир. Она көрә дә гурудулмуш мејвәләриндән мә'дә-бағырсаг, бөјрәк вә сидик јоллары хәстәликләриндә, еләчә дә сојугдәјмәләрдә истифадә едирләр.

Истифадә гајдасы—биткинин гурудулмуш мејвәләриндән 1 хөрәк гашығы 1 стәкан гајнар суда дәмләјиб, ичал заманы ичирләр. Бундан әлавә, бөјрәк хәстәликләриндә 2 хөрәк гашығы 2 стәкан суда 45—50 дәгигә дәмләјиб, күндә 4 дәфә, һәр дәфә ½ стәкан гәбул едирләр.

МЕШӘ ЧИЈӘЛӘЈИ — Fragaria vesca L. —ЗЕМЛЯНИКА ЛЕСНАЯ

Азәрбајҹанда чијәләк һәм јабаны һалда кениш јајылыб, һәм дә бечәрилир. Чијәләјин мејвә вә јарпагларында шәкәр, үзви туршулар, пектин вә гатранлы маддәләр, мүхтәлиф витаминләр, флавоноидләр вә с. маддәләр вардыр.

Чијәләјин гурудулмуш мејвәләриндән вә јарпагларындан дәмләмә һазырлајыб подаграда, бөјрәк хәстәликләриндә, хүсусилә сидик јоллары дашларында сидикговучу вә дашсалыҹы, еләҹә дә үмуми зәифликдә вә ганазлығында гүввәтләндириҹи, һипертонија хәстәлијиндә исә һипотензив дәрман кими истифадә едилир.

Истифадә гајдасы—биткинин гурудулмуш мејвәсиндән 2—3 хөрәк гашығы көтүрүб, 2 стәкан гајнар суда 39—40 дәгигә дәмләјиб күндә 4 дәфә, һәр дәфәдә $^1/_2$ стәкан, гурудулмуш вә хырдаланмыш јарпагларындан исә, 1 хөрәк гашығы 1 стәкан гајнар суда 40—50 дәгигә дәмләјиб хөрәк гашығы илә күндә 3—4 дәфә гәбул едирләр.

МӘДӘНИ ҮЗҮМ— Vitis vinifera —ВИНОГРАД КУЛЬТУРНЫЙ

Азәрбајҹанда үзүмүн 3 нөвү вә онларын да чохлу мүхтәлиф нөвләри бечәрилир. Бунлардан республикамызда сәнаје әһәмијјәтли тәсәррүфат биткиси кими кениш мигјасда бечәрилән мәдәни үзүмдүр. Нөвбәли јарпаглары дәјирмидир, 3—5 дилимли вә ја бөјрәкваридир. Чичәкләри хырдадыр, әтирлидир, сары-јашылдыр. Мејвәси мүхтәлиф формада вә мүхтәлиф рәнкдә, ширин вә туршмәзә киләмејвәдир. Тохумлары хырдадыр, армудвари вә ја јумуртаваридир. Биткі мај-ијун ајларында чичәкләјир, мејвәләри августда-сентјабрда јетишир.

Үзүм чох гијмәтли биткидир. Мејвәсинин тәркибиндә глүкоза вә фруктоза (10—30%), үзви туршулар (1,5—2,5%) ашы маддәләри, организм үчүн вачиб олан микроелементләр: фосфор, дәмир вә калиум, еләчә дә каротин, С вә B_1 витаминләри вә с. вардыр.

Үзүмүн нөвләриндән асылы олараг, онларын киләсиндә 10-дан 40%-ә гәдәр глүкоза вә фруктоза, 5%-ә гәдәр сахароза, 2—3% үзви туршулар (алма, шәраб, оксалат вә салисил туршулары) мүәјјән едилмишдир.

Үзүм кениш мигјасда истифадә олунан гида мәһсулларындан биридир. Үзүмдән һәм тәзә һалда, һәм дә гурудуб истифадә едирләр. Ејни заманда шәраб, ширә, мүрәббә, маринад, компот вә с. һазырлајырлар.

Үзүмдән елми тәбабәтдә, хүсусилә үрәк-дамар системи хәстәликләринин мүаличәсиндә кениш истифадә олунур. Үзүмүн өзү вә ондан һазырланан ширә, бәкмәз, мүрәббә вә с. үрәк зәифлијиндә јахшы мүаличә еффекти көстәрир. О, үрәк әзәләсини гидаландырараг, онун тонусуну артырыр, тохумларын оксикендән истифадә етмә габилијјәтини јахшылашдырыр.

Үзүм маддәләр мүбадиләсини, һәзм просесини, ган тәзјигини нормаллашдырыр, организмин мүгавимәт гүвәсини артырыр. Она көрә дә үзүм вә онун тәзә ширәси үмуми зәифликдә, анемијада, иштаһасызлыгда, гаништирмәдә, коллапсда вә шокда чох хејирлидир.

Үзүмүн јарпагларында чохлу мигдарда каротин вә аскорбин туршусу олдуғу үчүн авитаминоз хәстәликләриндә онлардан истифадә етмәк чох фајдалыдыр.

Истифадә гајдасы—үзүмдән һазырланмыш гырмызы чахыры мәтләшдириб, гарын ағрыларында ичала вә дизентеријаја гаршы гәбул едирләр.

Шамахыда ағ үзүмүн ширәсиндән вә шәрабындан бөјрәк хәстәлијиндә сидикговучу вә дашсалыҹы дәрман кими истифадә едирләр.

Абшеронда тәзә дәрилмиш үзүмлә вә ондан һазырланан тәзә ширә илә гарачијәр хәстәлијинә тутуланлар мүаличә олунурлар. Үзүмүн там јетишмәмиш киләсиндән «абгора» сујү һазырлајыб, шәкәр хәстәлијинә тутулланлары мүаличә едирләр, еләчә дә ган тәзјигини ашағысалыҹы вә иштаһаартырыҹы дәрман кими абгораны ичирләр.

Үзүм сон дәрәчә гијмәтли тәбии не'мәтдир. Ондан сағламлығы мөһкәмләтмәк үчүн кениш истифадә етмәк вачибдир.

МӘРЈӘМ НОХУДУ — Teucrium — ДУБРОВНИК

Азәрбајҹанда 8 нөвү јајылыб. Мәрјәм нохуду чохиллик от биткиси олуб, дөрдкүнҹ көвдәјә вә гаршы-гаршыја дүзүлмүш јарпаглара маликдир. Тач чичәкләри бир-

додаглыдыр, мејвәләри 4 гозчугдан ибарәтдир. Мејвәси торваридир вә ја гырышыгдыр, мејвә касачығында јерләшир.

Мәрјәм нохуду биткисинин јарпаг вә чичәкләрининн тәркибиндә алкалоидләр, глүкозидләр, флавоноидләр, ашы маддәләри, гатранлы маддәләр, ефир јағы, үзви туршулар, витаминләр вә с. тапылмышдыр.

МӘСТ ЧАЧЫГ— Chaerophyllum temulum —БУТЕНЬ ОПЬЯНЯЮЩИЙ

Азәрбајчанда јабаны halda 7 нөвү јајылыб. Бир нөвүндән истифадә едилир. Мәст чачыг 80 см-ә гәдәр hүндүрлүкдә бир вә ја икиллик биткидир. Икигат узунсов-јумурташәкилли јарпагларыа вардыр. Чәтир формада јерләшән аг рәнкли чичәкләри вә хәткеш—узунсов дәнәчикдән ибарәт мејвәләри вардыр. Битки мај-ијун ајларында чичәкләјир, мејвәләри ијул-августда јетишир. Дәрман мәгсәдилә јерүстү hиссәсиндән истифадә олунур. Бу мәгсәдлә чичәк ачан вахт топланыр вә ачыг гуру havada гурудулур. Халг тәбабәтиндә гурудулмуш отундан чај кими дәмләјиб, маљарија хәстәлијиндә ичирләр.

МӘРЧАНКИЛӘ Vacainium vitis idaca L.—БРУСНИКА

Мәрчанкиләнин гурудулмуш јарпагларынын дәмләмәси-биширмәси сидикговучу вә антисептик тә'сирә маликдир. Онлардан сидик јолларынын даш хәстәлијиндә, гарачијәр хәстәликләриндә, еләчә дә ichalda вә ревматизмә гаршы истифадә едилир. Биткинин јарпагларыны вә мејвәләрини мә'дәнин туршулуғуну азалдычы дәрман кими дә ишләдирләр.

Истифадә гајдасы—мәрчанкиләнин гурудулмуш вә хырдаланмыш јарпагларындан 1 хөрәк гашығы көтүрүб 1 стәкан гајнар суда 1 саат мүддәтиндә дәмләјирләр, сүздүкдән сонра хөрәк гашығы илә күндә 3—4 дәфә гәбул едирләр.

МОРУГ— Rubus idaus L.—МАЛИНА ОБЫКНОВЕННАЯ

Азәрбајчанда моруғун 15 нөвү јајылыб.

Дәрман мәгсәдилә моруғун мејвәләриндән истифадә олунур. Мејвәләри шәкәр, үзви туршулар, пектин, гатранлы маддәләр, витаминләр вә флавоноидләрлә чох зәнкиндир. Она көрә дә моруғун мејвәләриндән hәм јејинти сәнајесиндә, hәм дә тиббдә кениш истифадә олунур. Гурудулмуш мејвәләринин дәмләмәсиндән, мүрәббәсиндән вә шәрбәтиндән hәзм просесини јахшылашдырычы, тәрләдичи вә гыздырмасалычы, еләчә дә ганазлығында вә үмуми зәифликдә гүввәтверичи мәгсәдлә истифадә едирләр. Моруғун чичәкләринин дәмләмәси илан зәhәринә гаршы тәтбиг едилир.

Истифадә гајдасы—моруғун гурудулмуш мејвәсиндән 1 хөрәк гашығы 1 стәкан гајнар суда дәмләјиб исти halda ичирләр. Моруг мејвәсиндән шәрбәт hазырлајыб бир сыра дәрманларын дадыны јахшылашдырмаг үчүн онларын тәркибинә әлавә едирләр.

МУСКАТ СҮРВӘСИ— Salvia sclarea L.—ШАЛФЕЙ МУСКАТНЫЙ

Мускат сүрвәси Азәрбајчанын даг-мешә рајонларында кениш јајылыб, әтирли ијә маликдир, тәркибиндә 1%-ә гәдәр ефир јағы вардыр. Халг тәбабәтиндә јарпагларындан сулу дәмләмә шәклиндә сојугдәјмәләрдә, бөјрәк-сидик јоллары хәстәликләриндә истифадә едилир. Бундан әлавә, мускат сүрвәсиндән мәлhәм hазырлајыб ону дәри јараларынын, јанығларын мүаличәсиндә вә јарасағалдычы кими ишләдирләр.

Истифадә гајдасы—биткинин гурудулмуш вә хырдаланмыш јарпагларындан 2 хөрәк гашығы 2 стәкан гајнар суда дәмләјиб күндә 4 дәфә, hәр дәфә 1/2 стәкан ичирләр.

МҮРКҮОТУ— Elisanthe viscosa —ДРЕМА

Јогүн көвдәли, һүндүрлүјү 30—35 см-ә чатан икиллик биткидир. Јарпаглары узунсов-јумуртаварыдыр. Лә-чәкләри сарытәһәрдир. Мејвәси узунсов—јумурта шәклиндә гутучугдан ибарәтдир. Тохумлары бөјрәк формасындадыр. Битки мај-ијун ајларында чичәкләјир, мејвәси ијулда јетишир. Јерүстү һиссәсиндә сапонинләр тапылмышдыр. Јарпагларында 47,7 мг % С витамини вардыр.

Халг тәбабәтиндә мүркүотуну чај кими дәмләјиб, сојугдәјмәләрдән баш верән нәфәс јолларының илтиһабында, еләчә дә тәрләдичи дәрман кими гәбул едирләр.

НАЗЧИЧӘК— Genista —ДРОК

Азәрбајчанда јабаны һалда 2 нөвү јајылыб. Һүндүрбој (50—100 см.) голлу-будаглы биткидир. Јарпаглары јумуртавари-лансет шәклиндәдир. Чичәкләри сарыдыр, көвдәсинин јухарысында салхым формасында јерләшир. Мејвәси хәткеш шәклиндә 200 мм, узунлугда пахладан ибарәтдир.

Халг тәбабәтиндә назчичәјин јарпаг вә чичәкләриндән чај кими дәмләјиб, ишләдичи вә тәрләдичи дәрман кими ичирләр. Гурудулмуш јарпагларыны порошок һалына салыб мәлһәм һазырлајырлар вә иринли дәри јараларының мүалиҹәсиндә ишләдирләр.

Назчичәјин чаван зоғларындан јашыл бојаг, чичәкләриндән исә сары бојаг маддәси алыныр.

Назчичәјин чинсиндә јахын олан Испанија назчичәји, јахуд сарыколдур.

Испанија назчичәји (дрок испанский) 4 м-ә гәдәр һүндүрлүкдә, голлу-будаглы кол биткисидир, јарпаглары хәткешшәкилли, чичәкләри парлаг-сарыдыр, әтирлидир, көвдәсинин вә гол-будагларының зирвәсиндә салхымвари јерләшир.

Азәрбајчанда бағларда, паркларда, хүсусән Абшеронда бәзәк биткиси кими кениш бечәрилир. Испанија назчичәјинин јерүстү јашыл һиссәләриндә ситизин, спартеин вә с. алкалоидләр мүәјјән едилмишдир. Бундан баш-

га, тәркибиндә флавоноидләр вә азча јод да тапылмышдыр. Јарпаг вә чичәкләриндән спиртли чыхарыш һазырлајыб, галханабәнзәр вәзи хәстәликләриниң мүалиҹәсиндә истифадә едирләр.

НАНӘ— Mentha piperita L. —МЯТА ПЕРЕЧНАЯ

Нанә чох гәдимдән истифадә олунан ефирјағлы биткидир. Онун јарпагларыны биткн чичәкләјән дөврдә топлајараг гуру һавалы көлкә јерләрдә гурутдугдан сонра дәмләјиб мә'дә-бағырсаг сancыларында, үрәк ағрысында сакитләшдиричи вә спазмолитик дәрман кими ичирләр. Ејни мәгсәдлә нанә јарпагларындан һазырланмыш тинктура (нанә чөвһәри) гәбул олунур. Нанәнин ефир јағындан алынан ментолу пишикоту көкләриндән алынан ефир јағында һәлл едиб валидол адлы препарат һазырлајырлар ки, бундан дамчы вә таблет шәклиндә үрәк ағрысында, мигрендә, бејин дамарларының, мә'дә-бағырсагларын спазмында, дәниз вә тәјјарә хәстәлиҹиндә, еләчә дә гусмаја гаршы кениш истифадә олунур.

Истифадә гајдасы—гурудулмуш нанә јарпағындан 5 г 200 мл суда дәмләјиб јемәкдән 1—2 саат әввәл күндә 3—4 дәфә, һәр дәфә 1—2 хөрәк гашығы ичирләр.

Нанә тинктурасындан күндә 3 дәфә, һәр дәфә 30—40 дамчы гәбул едилир.

НАР— Punica granatum L. —ГРАНАТОВОЕ ДЕРЕВО

Нар ширәси чох фајдалы дәрмандыр. О, иштаһыны артырыр, һәзми сүр'әтләндирир, үрәк әзәләсинин гидаланмасыны јахшылашдырыр, гарачијәр вә өд јолларының, еләчә дә мә'дә-бағырсагларын фәалиҹијәтини тәнзимләјир. Бундан әлавә, нар ширәси спдикговучу, өдговучу вә ағрыкәсичи тә'сирә дә маликдир. Она көрә дә һидропсда, мә'дә-бағырсаг, гарачијәр хәстәликләриндә (сарылыгда), үрәк хәстәликләриндә нар ширәсинин чох мүһүм әһәмиҹјәти вардыр. Нар мејвәләринин габыгларындан чај дәмләјиб ичала вә дезинтеријаја гаршы ичмәк чох фајдалыдыр. Бунларла јанашы, нар көкләриндән биширмә һазырлајыб лентвари гурдлара гаршы истифадә етмәк мәсләһәт көрүлүр.

Истифадә гајдасы—нар мејвәләринин габығыны ајырыб күн алтында гурудур, сонра хырдалајыр вә 2 чај гашығы көтүрүб 1 стәкан суда 1—2 саат дәмләјир вә хөрәк гашығы илә күндә 3 дәфә ичирләр.

НАРИНКИ— Citrus unshu Mare —МАНДАРИН

Нариикинин мејвәләринин габыгларындан тинктура һазырлајыб, хроники мә'дә-бағырсаг хәстәликләриндә һәзм органларынын фәалијјәтини јахшылашдыран вә иштаһа артыран дәрман кими истифадә едирләр.

Нариики мејвәләринин габығында 4—5% хош әтирли ијә малик ефир јағы вардыр.

Истифадә гајдасы—мејвәләринин тәзә сојулуб хырдаланмыш габыгларындан 2—3 хөрәк гашығы јарым литр зәиф спиртдә (арагда) һәрдәнбир чалхаламагла 6—7 күн сахлајандан сонра јемәкдән 1—2 саат габаг күндә 3 дәфә, һәр дәфә 2 хөрәк гашығы ичирләр.

НОВРУЗКҮЛҮ–Primula L. ПРИМУЛА (ПЕРВОЦВЕТ)

Азәрбајчанда новрузкүлүнүн бир нечә нөвү јајылмышдыр.

Новрузкүлү отунун көкләриндән вә јарпаг-чичәкләриндән тәнәффүс јоллары хәстәликләриндә (бронхитдә, ағчијәр илтиһабында, көј өскүрәкдә), еләчә дә сидик-говучу вә тәрләдичи дәрман кими истифадә едилир. Јарпаглары С витамини илә зәнкин олдуғу үчүн сулу дәмләмәси вә әзилмиш порошоку витаминозларда тәтбиг едилир.

Истифадә гајдасы—биткинин гурудулмуш јарпагларындан 5 г 1 стәкан гајнар суда дәмләјиб күндә 3 дәфә, һәр дәфә $^1/_2$ стәкан ичирләр. Гурудулмуш көкләриндән 8 г 200 мл суда 30—40 дәгигә дәмләјәрәк күндә 3 дәфә, һәр дәфә 1 хөрәк гашығы гәбул едирләр.

ОНАГРА— Epilolium L. —КИПРЕЙ

Азәрбајчанда биткинин 16 нөвү јајылмышдыр.

Дәрман мәгсәдилә онагранын чичәкли һиссәләрини јај фәсли топлајараг ачыг һавада гурудандан сонра хырдалајыр вә сулу дәмләмә һазырлајыб баш ағрыларында, јухусузлугда, еләчә дә сидикговучу дәрман кими истифадә едирләр. Јарпагларынын порошокуну ачыг јаралары вә кәсикләрин үстүнә сәпиб сарыјырлар.

Истифадә гајдасы—биткинин гурудулмуш вә хырдаланмыш отундан 2 хөрәк гашығы 1 стәкан гајнар суда 40 дәгигә дәмләјиб, сонра сүзүб хөрәк гашығы илә күндә 3—4 дәфә дахилә гәбул едирләр.

ОНОНИС— Ononis L. —СТАЛЬНИК

Ононис изофлавон гликозиди ононинлә вә оносеролла зәнкин биткидир. Онун көкләриндән истифадә олунур. Гурудулмуш көкләриндән сулу биширмә—дәмләмә һазырлајыб бөјрәк-сидик јоллары хәстәликләриндә сидикговучу, бабасилдә исә илтиһабы арадан галдырычы вә ганкәсичи дәрман кими истифадә едирләр.

Истифадә гајдасы—бабасил хәстәлијиндә биткинин гурудулмуш вә хырдаланмыш көкләриндән 10 г көтүрүб јарым литр суда 1—2 саат дәмләјәрәк сүзүб јемәкдән габаг күндә 3 дәфә, һәр дәфәдә $^1/_2$ стәкан гәбул едирләр.

ОРТА ЧИНЧИЛИМ— Stellasia media —ЗВЕЗДЧАТКА СРЕДНЯЯ

Азәрбајчанда 5 нөвү јајылмышдыр.

Чинчилим бир вә икииллик от биткиси олуб, зәриф, јерһән сүрүнән, силиндрик формада 10—30 см узунлугда јерүстү көвдәјә маликдир. Гаршы-гаршыја дүзүлмүш јумурташәкилли јарпаглары вар. Чичәкләри аг рәнкдәдир, хырдадыр. Мејвәси јумурташәкилли гутучугдан ибарәтдир. Биткн апрел ајындан сентјабра кими чичәкләјир. Хүсусән алаглы јерләрдә, јол әтрафында, чај кәнарларында, гајалыгларда битир. Јарпагларында 35—

40 мг % каротин, 48—50 мг % аскорбин туршусу, азча ефир јағы вә бојајычы маддәләр вардыр.

Халг тәбабәтиндә чичәк ачан дөврдә топланыб гурудулан јерүстү һиссәсиндән чај кими дәмләјиб, гарын ағрысында ичирләр.

ОТСАРМАШЫГ— Convolvulus —ВЬЮНОК

Азәрбајчанда 8 нөвү јајылыб, 3 нөвүндән тиббдә истифадә олунур.

Сармашыг чохиллик от биткиси олуб, боз вә ја күмүшү рәнкдәдир. Көвдә вә гол-будаглары мәхмәри түкләрлә өртүлмүшдүр. Јарпаглары узунсов—еллипсшәкилли вә ја узунсов—лансетшәкиллидир. Чичәкләри тәк-тәк вәзијјәтдә јерләшмишдир. Тач чичәкләри гыфваридир, чәһрәји рәнкдәдир, мејвәси јумурта формалы гутучугдан ибарәтдир. Тохумлары чылпагдыр, узунсов—јумурташәкиллидир, рәнки гарадыр.

Сармашығын көкләриндә ишләдичи тә'сирә малик конволвулин гликозиди вардыр, јарпаглары каротин вә аскорбин туршусу илә зәнкиндир.

Халг тәбабәтиндә гурудулмуш көкләриндән вә көкүмсов көвдәсиндән кәрә јағында мәлһәм һазырлајыб ревматизмдә агрыкәсичи дәрман кими ишләдирләр.

Сармашығын јашыл һиссәләрини хырдалајыб сүддә гајнадыр, сонра үзәринә бүгда уну әлавә едиб биширирләр. Нәтичәдә алынан мәлһәмәбәнзәр күтләдән иринли дәри јараларынын мүалиҹәсиндә истифадә едирләр.

Бајтарлыгда сармашыг тохумларындан чај кими дәмләјиб, атлара ишләтмә дәрманы кими ичирирләр.

ӨДОТУ-СОЛМАЗЧИЧӘК — Helichrysum Mill — —БЕССМЕРТНИК (ЦМИН)

Азәрбајчанда биткинин 5—6 нөвү јајылыб.

Дәрман мәгсәдилә өдотунун јерүстү һиссәсиндән истифадә едилир. Јај фәслиндә биткинин јерүстү һиссәсини топлајыб гуру һавалы биналарда гурудур, сонра дәмләјиб ичала гаршы, еләчә дә аг чијәр вәрәминдә, бронхитдә, бабасилдә вә с. истифадә едирләр.

Истифадә гајдасы—биткинин гурудулмуш вә хырдаланмыш отундан 1 хөрәк гарышығы 1 стәкан гајнар суда 1—2 саатын мүддәтиндә дәмләјәрәк сүзүб сојудурлар, күндә јемәкдән 30 дәгигә габаг 3—4 дәфә хөрәк гашығы илә ичирләр.

ПАЛЫД АҒАЧЫ — Quercus L. — ДУБ

Азәрбајчанда палыдын бир чох нөвләри јајылмышдыр. Дәрман мәгсәдилә биткинин габығындан истифадә едилир. Јазын илк аиларында топланыб гурудулмуш габыгдан бишырмә һазырлајыб боғазын, ағыз наһијәсинин вә диш әтинин селикли гишасынын илтиһабында, стоматитләрдә, анкинада бүзүшдүрүчү вә дезинфексијаедичи дәрман кими ишләдирләр. Бундан әлавә, палыд габығының дәмләмәсиндән мә'дә хорасында, мә'дә ганахмаларында, ичалда да мүаличә мәгсәдилә дахилә гәбул едирләр.

Истифадә гајдасы—Палыдын гурудулмуш габығындан 10 г көтүрүр, 200 мл гајнар суда 1 саат дәмләјир, сонра сүзүб күндә 3 дәфә, һәр дәфә 1 хөрәк гашығы дахилә гәбул едирләр. Гурудулмуш габыгларындан 10—15 грам 200 грам суда 1—2 саат дәмләјәндән сонра гаргара дәрманы кими истифадә едилир.

ПИШИК НАНӘСИ— Nepeta cataria —КОШАЧЬЯ МЯТА

Азәрбајчанда јабаны һалда 26 нөвү јајылмышдыр.

Пишик нанәси 30—100 см һүндүрлүкдә чохиллик от биткисидир. Јумурташәкилли умунсов јарпаглары вар. Чичәкләри хырда, аг рәнкдәдир. Чичәк гуру сых сүпүркәвари сүнбүлдүр. Мејвәси еллипсшәкилли, үстү һамар фындыгчыгдыр. Күчлү әтирли ијә маликдир. Биткн ијул ајында чичәк ачыр, мејвәләри августда јетишир.

Дәрман мәгсәдилә биткинин чичәк ачан дөврдә јерүстү һиссәсини топлајыб гурудандан сонра истифадә едирләр.

Пишик нанәсинин јерүстү һиссәсиндә 0,5—0,9%-ә гәдәр ефир јағы вардыр ки, онун да әсас тәркиби ситрал-

дан ибарәтдир. Бундан әлавә, онун тәркибиндә флавоноидләр вә тиртерпен сапонинләри дә мүәјјән едилмишдир.

Халг тәбабәтиндә биткинин гурудулмуш јарпагларыны чај кими дәмләјиб, ганазлығында, өскүрәјә гаршы, үрәк ағрыларында вә ган тәзјигини азалдычы дәрман кими истифадә едирләр.

ПИРАМИДАВАРИ СЫҒЫРГУЈРУҒУ — Verbascum Piramidum —КОМОВЯК ПИРАМИДАЛЬНЫЙ

Биткинин чичәкләриндән дәмләмә һазырлајыб өскүрәк әлејһинә, дөш гәфәси ағрыларында, көј өскүрәкдә, ағчијәрин илтиһабында, бронхитдә, бронхиал астмада, еләчә дә гарачијәр хәстәликләриндә истифадә едирләр.

Истифадә гајдасы—гурудулмуш чичәкләриндән 2 хөрәк гашығы 2 стәкан суда 30—40 дәгигә дәмләјиб јемәкдән әввәл күндә 4 дәфә, һәр дәфә ½ стәкан гәбул едилир.

ПИС ИЈЛИ ГАЈТАРМАОТУ— Potentilla erecta Hampe —ЛАПЧАТКА ПРЯМОСТОЯЩАЯ ПАХУЧАЯ

Пис ијли гајтарманын гурудулмуш оту һипертонија хәстәлијинин башланғыч дөврүндә ишләдилир. Бу биткидән Тибет тәбабәтиндә шиш, һидропс хәстәликләриндә, мә'дә хорасында, јараларда, сыныгларда, еләчә дә үрәк хәстәликләриндә истифадә олунур.

Истифадә гајдасы—гурудулмуш вә хырдаланмыш гајтарма отундан 1 хөрәк гашығы 1 стәкан гајнар суда дәмләјир, сонра хөрәк гашығы илә күндә 3 дәфә гәбул едирләр. Бундан әлавә гајтарма отундан 1 : 10 нисбәтиндә 70 фанзли спиртдә һазырланмыш тинктурасыны күндә 3 дәфә, һәр дәфә 40 дамчы ичирләр. Мүалиҹә курсунун мүддәти бир ајдыр.

ПЫТРАГОТУ— Xanthium L. —ДУРНИШНИК (КОЛЮЧКА)

Азәрбајҹанда пытраг кениш јајылыб. Онун көкләриндән истифадә олунур. Көкләрини јај фәслиндә топлајыр, сојуг су илә јујуб тәмизләјир, сонра хырда доғрајыб ачыг, гуру һавада гурудурлар. Гурудулмуш көкләриндән сулу биширмә вә дәмләмә һазырлајараг мә'дә хорасында, шәкәрли диабетдә, бөјрәк дашларында, маддәләр мүбадиләси позғунлуғунда истифадә едилир.

Истифадә гајдасы—пытрағын гурудулмуш көкләриндән 3—4 хөрәк гашығы 400 мл суда 1—2 саат мүддәтиндә дәмләјиб, исти һалда сүзүрләр. Сүзүнтүнүн үстүнә 2—3 гашыг бал әлавә едиб гарышдырандан сонра күндә 3 дәфә, һәр дәфәдә ½ стәкан гәбул едирләр.

РЕЈһАН— Ocimum —БАЗИЛИК

Азәрбајҹанда бир нөвү—бостан вә ја һибрид реjһан—Ocimum basilicum кениш бечәрилир.

20—60 см һүндүрлүкдә бириллик от биткиси олуб, будаглы көвдәјә маликдир. Јарпаглары саплаглы вә узунсовдур. Дәстә шәклиндә јерләшмиш чичәкләри арасы кәсиләи салхымвари чичәк групуну тәшкил едир. Чичәк тачы икидодаглы солғун-чәһрајыдыр. Мејвәси фысдыгчадан ибарәтдир. Битки август-сентјабрда чичәкләјир, мејвәси сентјабрда јетишир.

Азәрбајҹанда әтирли-тәмли тәрәвәз биткиси кими чохдан јетишдирилир. Абшерон кәндләриндә, еләчә дә дағ әтәкләриндә јерләшән Азәрбајҹан рајонларында бүтүн ил боју кениш бечәрилир.

Реjһанын јарпагларында 0,1%-ә гәдәр ефир јағы вардыр. Ефир јағынын тәркибинин 30—40%-ни евкенол, 60%-ни метилхавикол вә синеол тәшкил едир. Бундан әлавә, реjһанын тәркибиндә ачы маддә, ашы маддәләр (3,1—3,2%), пијли јағлар 2,11%), гатранлар (3,01%), үзви туршулар (3,49%), аскорбин туршусу (206,4 мг%), К витамини вә с. мүәјјән едилмишдир.

Халг тәбабәтиндә реjһанын тохумларындан чај кими дәмләјиб сојугдәјмәләрдән төрәнән хәстәликләрдә өскүрәк әлејһинә истифадә едирләр.

Истифадә гајдасы—Рејһан тохумларындан 1 хөрәк гашығы көтүрүб, 1 стәкан суда вә ја сүддә дәмләјир, сонра күндә ики дәфә (һәр дәфә јарым стәкан) ичирләр.

Абшеронда (Бакыда) вахтилә һазырланыб, исти вахтларда сатылан «искәнчәбин сују» да рејһандан һазырланыр. Бунун үчүн гәнди спиркәдә мәт һала кечәнә кими гајнадыр, сонра онун үстүнә рејһанын јарпагларындан әлавә едиб бир мүддәт сахладыгдан сонра бу гарышығын үстүнә мүәјјән гәдәр су әлавә едәрәк, гарышдырыр вә сүзүрләр. Алынан рејһанын әтирли сујундан—«искәнчәбин»дән сәринләшдиричи вә истиликсалычы дәрман кими ичирләр.

Рејһанын јарпагларындан консервләшдиричи маддә кими бир сыра јејинти мәһсулларының тәркибиндә дә истифадә олунур. Рејһана консервләшдиричи хассә верән онун тәркибиндәки ефир јағы вә фитонсидли маддәләрдир.

САРАҒАН— Cotinus coggygria Scop — —СКУМПИЯ КОГГИГРИЯ (КОЖЕВЕННАЯ)

Сараған ашы маддәләри илә чох зәнкиндир. Дәрман мәгсәдилә онун јарпагларындан истифадә олунур. Јарпагларының сулу дәмләмәси вә биширмәси бүзүшдүрүчү, антисептик, илтиһабы арадангалдырычы, еләчә дә јарасағалдычы хассәјә маликдир. Јарпагларының дәмләмәсиндән исһала, дезинтеријаја гаршы, еләчә дә јанығларда, хораларда вә иринли јараларда истифадә олунур.

Истифадә гајдасы—биткинин гурудулмуш вә хырдаланмыш јарпагларындан 1 хөрәк гашығы 1 стәкан гајнар суда 40—50 дәгигә дәмләјиб сүздүкдән сонра күндә 3—4 дәфә, һәр дәфә 1 хөрәк гашығы гәбул едирләр.

САРЫМСАГ— Allium sativum L. —ЧЕСНОК

Сарымсаг чох гәдимдән бечәрилән вә тиббдә кениш истифадә олунан тәрәвәз биткисидир. Онун ән чох соғанағындан истифадә едилир. Соғанағында фитонсид вә

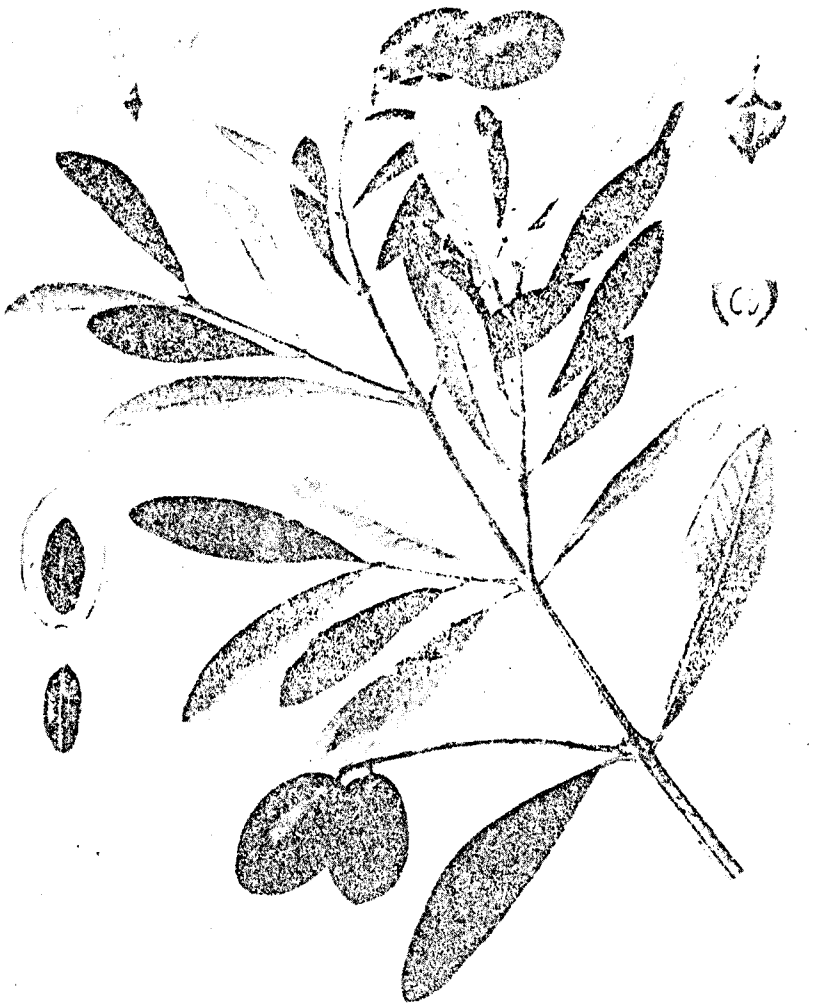

Зејтун.

Чөкә ағачы.

бактерисид хассәли маддәләр вардыр. Сарымсаг гијмәтли витаминли биткидир. О, ган тәзјигини салычы, гурдговучу, мә'дә-бағырсагларда кедән чүрүмә просесинин гаршысыныалычы тә'сирә маликдир. Соғанагларынын тәркибиндә күкүрд олан кәскин ијә малик ефир јағы вардыр. Лакин сарымсаға хас олан кәскин ај чохларынын хошуна кәлмир. Бунунла әлагәдар гејд етмәк лазымдыр ки, сарымсағын күчлү антисептик вә бактерисид тә'сири онун тәркибиндә олан һәмин күкүрдлү ефир јағындан асылыдыр.

Истифадә гајдасы—назик доғранмыш сарымсаг соғанағындан 40 г көтүрүб ағзы тыхачла бағланмыш шүшәнин ичәрисинә јерләшдирдикдән сонра онун үзәринә 100 г зәифләшдирилмиш спирт вә ја араг әлавә едирләр. Сарымсағын дадыны вә ијини јахшылашдырмаг үчүн гарышыға бир нечә дамчы нанә тинктурасы әлавә едиб гарышдырырлар. Бу гајда үзрә һазырланмыш сарымсағын спиртли мәһлулундан јемәкдән $^1/_2$ саат габаг күндә 3 дәфә, һәр дәфә 10—15 дамчы гәбул едирләр.

САРМАШЫГВАРИ ЈЕРСАРМАШЫҒЫ— Glechoma hederacea —БУДРА ПЛЮЩЕВИДНАЯ.

Азәрбајчанда јабаны һалда бир нөвү јајылмышдыр. 15—60 см һүндүрлүкдә чохиллик от биткисидир, јарпаглары саплаглыдыр, јарпаг сәтһи түклүдүр. Чичәкләри хырдадыр, түнд бәнөвшәји-көјдүр, мејвәси гуру, 4 фындыгчыгдан ибарәтдир. Битки апрел-мај ајларында чичәкләјир.

Дәрман мәгсәдилә јерүстү һиссәләриндән истифадә едилир. Тәркибиндә 6%-ә гәдәр ефир јағы, 2,5% ашы маддәләри, 31—59 мг % аскорбин туршусу, каротин, холин вә с. вардыр.

Халг тәбабәтиндә отундан вә мејвәләриндән чај кими дәмләјиб, сојугдәјмәләрдә өскүрәк дәрманы, еләчә дә иштаһаартырычы вә сидикговучу дәрман кими гәбул олунур.

Гурудулмуш јарпагларыны порошок һалына салыб, кәрә јағында мәлһәм һазырлајыр, кечсағалан иринли дәри јараларынын мүаличәсиндә ишләдирләр. Сүмүк сынгларында јахшы рекенерасијаедичи тә'сир көстәрир.

СӘДО АҒАЧЫ— Ruta graviolens L. —РУТА ДУШИСТАЯ

Сәдо ефирјағлы биткиләрдәндир. Дәрман мәгсәдилә јарпагларындан истифадә едилир. Јарпағынын дәмләмәсиндә һәзм просесини јахшылашдыран вә иштаһаартыран дәрман кими гәбул едирләр. Сәдо јарпагларының чајы дахили органларын ган дөврәнины тәнзим едир, үрәјин ритмини сејрәлдир, башкичәлләнмәни арадан галдырыр вә синир системини сакитләшдирир.

Истифадә гајдасы—биткинин гурудулмуш вә хырдаланмыш јарпагларындан 1 чөрәк гашығы 2 стәкан гајнар суда 40—60 дәгигә дәмләјиб күндә 4 дәфә, һәр дәфә ½ стәкан ичирләр.

СӘФӘРОТУ— Lithospermum —ВОРОБЕЙНИК

Азәрбајчанда 4 нөвүнә јабаны һалда тәсадүф олунур.

Дәрман сәфәроту 80—100 см һүндүрлүкдә чохиллик биткн олуб, јухарыдан ашағы узанмыш, гара бәнөвшәји рәнкдә көкләрә маликдир. Көвдәси вә јарпаглары сәрт түклүдүр, јарпаглары лансетшәкиллидир. Чичәкләри хырдадыр, сарытәһәр-ағ рәнкдәдир. Мејвәси парлаг, ағ, бәрк, јумурташәкилли фындыгчыгдыр. Битки мај ајында чичәк ачыр, мејвәси ијун-ијулда јетишир.

Халг тәбабәтиндә гарын ағрыларында ичала гаршы, бөјрәк хәстәликләриндә—сидик кисәсинин илтиһабында вә бөјрәкләрин даш хәстәлијиндә сидикговучу вә дашсалычы дәрман кими истифадә олунур.

Истифадә гајдасы—сәфәротунун гурудулмуш отундан, мејвәләриндән вә көкләриндән чај кими дәмләјиб, хәстәләрә ичирирләр. Бундан әлавә, отунун порошокундан көрә јағында мәлһәм һазырлајыб, дәри јараларынын мүалиҹәсиндә, еләчә дә јаныгларда јарасағалдычы дәрман кими ишләдирләр.

СӘҺЛӘБ— Orchis mascula L. —ЯТРЫШНИК МУЖСКОЙ

Азәрбајчанда сәһләбин 21 нөвү вардыр.

Дәрман мәгсәдилә сәһләбин јералты јумруларындан истифадә едилир. Битки чичәкләјән дөврдә топланыр, тәмизләнир вә сапа дүзүлүр, чүчәрмәсин дејә 10—15 дәгигә гајнар сујун ичиндә сахланыр, сонра күнәшли һавада гурудурлар.

Сәһләбин тәркибиндә 50—55 % селикли маддәләр, 27%-ә гәдәр нишаста вә 1% шәкәр вардыр. Тибдә сәһләбин сулу һәлими мә'дә вә 12 бармаг бағырсаг хорасының мүалиҹәсиндә, гастритләрдә, ентеритләрдә јарасағалдычы вә ағрыкәсичи кими гәбул едилир.

Сәһләб чинсијјәт органларының фәалијјәтини артырыр вә организмин нормал инкишафына көмәк едир.

Истифадә гајдасы—сәһләб јумрусунун порошокундан 5—10 г 50 мл гајнадылмыш сојуг суда чалхалајыр, сонра үстүнә 200 мл гајнар су әлавә едиб јенидән чалхалајырлар. Нәтичәдә сүдә охшар мәһлул алыныр ки, ондан күндә 4 дәфә, һәр дәфә 1 стәкан гәбул едирләр. Бундан әлавә сәһләб јумруларыны сүддә бишириб зәһәрләнмәләрдә вә еләчә дә ичала гаршы ишләдирләр. Бу мәгсәдлә сәһләби әввәлчә порошок һалына салыр, сонра ондан 1—2 чај гашығы 1 стәкан гајнар сүддә биширир, үзәринә 1 чөрәк гашығы үзүм шәрабы әлвә едиб гарышдырараг ичирләр.

СОҒАН— Allium cepa L. —ЛУК РЕПЧАТЫЙ

Азәрбајчанда соған гијмәтли тәрәвәз биткиси кими кениш бечәрилир. Соғанын тәркибиндә бир сыра мүалиҹә әһәмијјәтли маддәләр вардыр. Тәзә дәрилмиш соған атеросклерозда, мә'дә хорасында, авитаминозда, еләчә дә һәзм просесини сүр'әтләндиричи маддә кими чох мүһүм мүалиҹә әһәмијјәти кәсб едир. Соғанын ширәси бир сыра дәри јараларында, мә'дә-бағырсаг хәстәликләриндә, метеоризмдә, еләчә дә неврастенијада вә үрәкдамар хәстәликләриндә олдугча фајдалыдыр.

Истифадә гајдасы—соғандан алынмыш тәзә ширәдән атеросклерозда күндә 3 дәфә, һәр дәфә 20—30 дамчы гәбул едирләр.

СӨЈҮД— Salex caprea
—ИВА КОЗЬЯ (БРЕДИНА, ВЕРБА, ЛОЗА)

Азәрбајҹанда 14 нөвү јајылыб, онлардан 2 нөвү бечәрилир. Јајбаны һалда јајылмаларын 5 нөвүндән тибдә истифадә едилир.

Сөјүд 6—8 м һүндүрлүкдә ағачдыр. Узунсов-лансет шәкилли јарпаглары күмүшү рәнкиндәдир, түклүдүр. Мејвәси гуту формасындадыр.

Дәрман мәгсәдилә елми тәбабәтдә сөјүд ағачынын гол-будагларының габығындан истифадә олунур. Габыгларыны хүсуси аләтлә јазын илк ајында топлајыр, сонра ачыг гуру һавада гурудурлар. Гурудулмуш габыглар гуру һавалы биналарда сахланылыр.

Сөјүд ағачының габыгларында вә јарпагларында салисин глүкозиди вардыр ки, бу да фермент тә'сириндән парчаландыгда шәкәр вә салисенин агликонуну әмәлә кәтирир. Салисин глүкозиди сөјүдүн бүтүн нөвләриндә мүәјјән едилмишдир. Сөјүдүн бүтүн нөвләриндә флавоноидләр вә пирокатехин групундан олан ашы маддәләри дә вардыр.

Салисин глүкозидиндән хаммал кими мүасир тәбабәтдә кениш тәтбиг олунан салисил туршусу вә аспирин препаратларыны истеһсал етмәк мәгсәдилә истифадә олунур.

Халг тәбабәтиндә гурудулмуш сөјүдағачы габыгларындан чај кими дәмләјиб, боғаз ағрыларында (ангинада), диш этинин вә ағыз нahијәсинин илтиһабында бактерисид вә дезинфексијаедичи гаргара дәрманы кими ишләдирләр.

Истифадә гајдасы—сөјүдүн гурудулмуш габыгларындан 10 г 22 мл суда дәмләјиб, соjугдәјмәләрдә тәрләдичи дәрман кими күндә 3—4 дәфә, һәр дәфәдә 1 хөрәк гашығы хәстәјә ичирирләр. Ејни мәгсәдлә биткинин чичәкләриндән вә јарпагларындан да истифадә едилир.

Соjугдәјмәләрдә тәрләдичи вә истиликсалычы дәрман кими сөјүд ағачының гурудулмуш габыгларыны дәвәдабаны (өкәјана) јарпаглары, чөкә чичәји, моруг мејвәләрилә бәрабәр һиссәдә көтүрүб чај һазырлајараг ичирләр. Бајтарлыгда сөјүд јарпагларыны гозағачы јарпаглары илә бәрабәр һиссәдә көтүрүб чај кими дәмләдикдән сонра ондан иситмә-гыздырмаја тутулан һејванлара ичирдирләр.

СУ БИБӘРИ— Polugonum hydropiper L.
—ПЕРЕЦ ВОДЯНОЙ

Су бибәринин тәзә топланмыш јерүстү һиссәсинин дәмләјиб мә'дә-бағырсаг ганахмаларында ганкәсичи дәрман кими ишләдирләр. Елми тәбабәтдә су бибәринин гурудулмуш отундан дуру екстрат һазырлајыб мүхтәлиф мәншәли ганахмаларда ганкәсичи дәрман кими истифадә едирләр.

Истифадә гајдасы—гурудулмуш вә хырдаланмыш су бибәри отундан 1 хөрәк гашығы көтүрүб дәм чајникиндә үзәринә 1 стәкан гајнар су әлавә етмәклә јарым саат дәмләјир, сонра јемәкдән габаг хөрәк гашығы илә күндә 3 дәфә гәбул едирләр. Бундан әлавә, су бибәри отунун спиртли дуру екстратындан мамалыг практикасында човдар маһмызы екстрактыны әвәзедичи, ганкәсичи дәрман кими кениш истифадә едилир.

СУ ЈОНЧАСЫ (ҮЧЈАРПАГ)— Menyanthes trifoliata L.
—ТРИЛИСТНИК ВОДЯНОЙ

Су јончасынын гурудулмуш јарпагларындан һазырланмыш дәмләмә иштаһаартырычы, һәзм просесини јахшылашдырычы, еләчә дә ган дөврәнини тәнзимедичи тә'сирә маликдир. О ејни заманда гарачијәр вә өд јоллары хәстәликләриндә мүсбәт тә'сир көстәрир, көпмәнин гаршысыны алыр.

Истифадә гајдасы—биткинин гурудулмуш вә хырдаланмыш јарпагларындан 2 чај гашығы 1 стәкан гајнар суда дәмләјиб күндә 3—4 дәфә хөрәк гашығы илә гәбул едирләр.

СУМАГ— Rhus coriaria L.
—СУМАХ ДУБИЛЬНЫЙ

Сумаг ашы маддәләри илә чох зәнкин олан биткидир.

Тибдә онун јарпагларындан, јејилән сәнајесиндә исә мејвәләриндән кениш истифадә олунур.

Сумаг јарпагларындан сулу дәмләмә һазырлајыб да-

хили ганахмаларда, өд кисәсинин илтиһабында, ичалда вә дизентеријада, еләчә дә подагра вә ревматизмдә ичирләр.

Сон илләр сумағын јарпагларындан **таннин, танналбин вә бисталбин адлы препаратлар һазырланыр. Бунлардан мә'дә-бағырсаг хәстәликләриндә ичала гаршы истифадә олунур.**

Истифадә гајдасы—гурудулуб хырдаланмыш јарпагларындан 2 чај гашығы 1 стәкан гајнар суда дәмләјиб күндә 3—4 дәфә хөрәк гашығы илә гәбул едирләр.

СҮДОТУ (БӘЛҒӘМОТУ)— Polygala L. —ИСТОД

Азәрбајчанда биткинин 8 нөвүнә раст кәлинир. Дәрман мәгсәдилә сүдотунун көкләриндән истифадә олунур. Көкләри биткинин чичәкләри солан вахты топланыр, сојуг су илә јујулуб тәмизләнир вә хырда доғранылараг гуру һавалы биналарда вә ачыг гуру һавада гурудулур. Гурудулмуш көкләрдән дәмләмә вә бширмә һазырлајыб, тәнәффүс јоллары хәстәликләриндә (бронхитдә, ларинкитдә вә с.), еләчә дә бронхиал астмада вә аг чијәрин абсесиндә бөлғәм көтүричи вә илтиһабы арадан галдырычы дәрман кими ишләдирләр.

Истифадә гајдасы—биткинин гурудулуб хырдаланмыш көкләриндән 2 чај гашығы 1 стәкан гајнар суда 20 дәгигә дәмләјәрәк сүзүр вә күндә 3—4 дәфә, һәр дәфә 1 хөрәк гашығы ичирләр.

СҮНБҮЛВАРИ ГАРҒАОТУ— Actaeaspicata (гарачөкләмә)— —ВОРОНЕЦ КОЛОСОВИДНЫЙ.

Азәрбајчанда јабаны һалда анчаг бир нөвү јајылмышдыр. 70 см-ә гәдәр һүндүрлүкдә чохиллик битки олуб, јоғун көкүмсов көвдәјә маликдир, јарпаглары ири лələкварыдыр. Чичәкләри ағдыр, дәстә шәклиндәдир. Мејвәләри килөмејвәјә бәнзәјир. Јетишәндә рәнки гаралыр. Битки мај—ијун ајларында чичәкләјир, мејвәләри ијул—августда јетишир.

Биткинин бүтүн һиссәләри шиддәтли гычыгландырычы тә'сирә маликдир. Онун көкләринин ишләдичи вә гусдуручу тә'сири мүәјјән едилмишдир.

Халг тәбабәтиндә гурудулмуш мејвәләриндән чај кими дәмләјиб үрәк ағрысында вә һипертонијада сакитләшдиричи вә ган тәзјигини азалдычы дәрман кими ичирләр.

Халг арасында мејвә вә көкләриндән зәјлә гарышдырыб јун парчалары бојамаг үчүн тәбии бојаг маддәси кими ишләдирләр.

ТИКАНЛЫ КӘВӘР— Capparis spinosa КАПЕРСЫ КОЛЮЧИЕ

Азәрбајчанда јабаны һалда анчаг тиканлы кәвәр јајылмышдыр. Јарымкол битки олуб, 2 м-ә гәдәр узунлугда, адәтән јерлә сүрүнән будаглара маликдир. Јарпаглары кирдә—јумуртавари вә гыса саплаглыдыр. Чичәкләри ири ,аг рәнклидир. Мејвәләри овал формада, этли, јашыл киләмејвәјә бәнзәјир. Тохумлары түнд-гонурдур. Битки мај—ијул ајларында чичәкләјир, мејвәләри августда јетишир.

Чичәкләриндә 100—150 мг % аскорбин туршусу, 0,32% рутин, 21—28% азотлу маддәләр, 4—5% пијли маддәләр, тохумларында 25—30% пијли јағ вардыр.

Кәвәр мејвәләриндә чохлу мигдарда јод бирләшмәләринин олдуғуну нәзәрә алараг, онлардан консервләшдирилмиш ширә һазырланыр вә ур хәстәлији олан шәхсләрә верилир.

Халг тәбабәтиндә кәвәрин тәзә дәрилмиш мејвәләриндән ур хәстәлијиндә, бабасилдә, дизентеријада гәбул едилир.

Биткинин јарпаг вә чаван будагларыны бир нечә вахт шор суда сахладыгдан сонра, үзәринә турш алча төкүб, диабетә гаршы гәбул едирләр. Ревматизмин мүалиҹәсиндә јетишмәмиш мејвәләрини јерфындығы (арахис) мејвәләрилә гарышдырыб, ағрыкәсичи маддә кими истифадә едирләр.

СҮПҮРКӘВАРИ СЫҒЫРГУЈРУҒУ— Verbascum thapsiforme schrad —КОРОВЯК СКИПЕТРОВИДНЫЙ.

Азәрбајҹанда биткинин 24 нөвүнә раст кәлинир. Онун гурудулмуш чичәкләриндән тәнәффүс јоллары хәстәликләриндә, тәнкәнәфәсликдә, еләчә дә илтиһаб әлејһинә истифадә олунур.

Истифадә гајдасы—биткинин гурудулмуш чичәкләриндән 2 хөрәк гашығы 2 стәкан гајнар суда 15—20 дәгигә дәмләјәрәк сүзүб, күндә 4 дәфә, һәр дәфә ½ стәкан ичирләр.

ТҮКЛҮ ФЫРЧАОТУ— Dipsacus pilosus —ВОРСЯНКА ШЕРСТИСТАЯ

Азәрбајҹанда 3 нөвү ја јајылыб. Тибдә исә истифадә олунаны түклү фырчаотудур.

40—150 см һүндүрлүкдә ики вә ја чохиллик от биткисидир. Јарпаглары назик, үчбөлүмлүдүр. Сарытәһәр ағ рәнкли чичәкләри вар. Мејвәләри узунсов формада түклү дәнәдән ибарәтдир. Битки ијун-ијул ајларында чичәкләјир, мејвәләри август-сентјабрда јетишир.

Дәрман мәгсәдилә отундан, мејвәләриндән вә көкләриндән истифадә олунур.

Мејвә вә јарпаглары кејфиҹи (анестезијаедичи) тә'сирә маликдир. Халг тәбабәтиндә көкләриндән чај кими дәмләјиб, гарын ағрыларында сакитләшдириҹи дәрман кими ичирләр.

ТҮТӘКОТУ— Angelica tatianae —ДУДНИК ТАТЬЯНЫ

Азәрбајҹанда јабаны һалда 1 нөвү—Татјана түтәкоту јајылмышдыр.

Чохиллик от биткисидир. Дүз галхан силиндршәкилли, ичи бош, 1 м һүндүрлүкдә јерүстү көвдәјә маликдир. Чичәкләри чәтир шәклиндә јерләшир, ләчәкләри сарытәһәр рәнкдәдир. Мејвәси енли—јумуртавари формададыр. Битки ијул ајында чичәкләјир, мејвәси августда јетишир.

Түтәкотунун тәркибиндә алкалоидләр вә ефир јағы тапылмышдыр. Халг тәбабәтиндә түтәкотундан өскүрәк дәрманы кими истифадә едилир.

Биткинин көкләриндән халг тәбабәтиндә дәмләмә—биширмә формасында сојугдәјмәләрдән баш верән нәфәс јолларының илтиһабында јумшалдыҹы вә бәлғәмкәтириҹи дәрман кими истифадә едилир.

ҮЗӘРРИК— Peganum —МОГИЛЬНИК

Азәрбајҹанда 1 нөвү—ади үзәррик—Peganum harmala јајылмышдыр.

40—50 см-ә гәдәр һүндүрлүкдә чохиллик от биткисидир. Дүјүнлү ири көкләри вә гол-будаглы јерүстү көвдәси вар. Јарпаглары бөлүклү формададыр, үч һиссәлидир. Чичәкләри будагларын учунда тәк-тәк вәзијјәтдә јерләшмишдир. Мејвәләри күрә формада олуб, сары рәнкли чохтохумлу гутучугдан ибарәтдир. Тохумлары гонур рәнкдәдир. Битки ијун-ијул ајларында чичәкләјир, мејвәси августда јетишир.

Үзәрријин бүтүн һиссәләриндә һармин, һармалин, һармалол, пеганин вә с. алкалоидләр мүәјјән едилмишдир. Јерүстү һиссәләриндә һармин вә пеганин алкалоидләри даһа чох мигдарда олур, көкләриндә исә һармин алкалоиди хүсусилә чохдур.

Үзәрријин тохумларында 3—4% алкалоидләр мәчмуеу вардыр ки, бунлардан да ән мүһүмү һарминдир. Алкалоидләрдән башга тохумларында 14—25% нијли јаг, гырмызы рәнкдә, бојајычы маддә вардыр.

Елми тәбабәтдә үзәрријин тохумларындан вә көкләриндән алынан һармин алкалоиндиндән—һармин һидрохлорид препараты шәклиндә синир хәстәликләринин (паркинсонизмин, епидемик вә летаркик енсефалитин вә бә'зи ифличләрин) мүаличәсиндә истифадә едилир.

Халг тәбабәтиндә үзәрријин јерүстү һиссәсини битки чичәк ачан дөврдә топлајыб гурудур, сонра ондан чај кими дәмләјиб үрәк ағрыларында, үрәккечмәсиндә, еләчә дә гычолмада гәбул едирләр.

Ушаглара көз дәјмәсин дејә үзәррик отуну евләрин кирәчәјиндән асырлар. Үзәрријин отундан, көкүндән вә тохумларындан чај кими дәмләјиб, кирдә гурдларын (аскаридләрин) әлејһинә ичирләр.

Биткинин отундан дәри хәстәликләриндә (готурлугда) кәрә јағында мәлһәм һазырлајыб истифадә едилир.

Үзәррији бајтарлыгда мал-гарада әмәлә кәлән дәри јараларынын мүаличәсиндә јарасағалдычы дәрман кими ишләдирләр.

ҮЧЈАРПАГ ЈОНЧА— Trifolium pratense L. —КЛЕВЕР ЛУГОВОЙ

Азәрбајчанда биткинин 43 нөвү јајылмышдыр.

Дәрман мәгсәдилә јончанын чичәкли башчығындан чај дәмләјиб сојугдәјмәләрдә тәрләдичи, ганазлығында гүввәтверичи дәрман кими истифадә едирләр.

Истифадә гајдасы—биткинин гурудулмуш чичәкләриндән 3 чај гашығы 1 стәкан гајнар суда 1 саат дәмләдикдән сонра јемәкдән 20 дәгигә габаг күндә 4 дәфә, һәр дәфә $^1/_2$ стәкан гәбул едирләр.

ХӘНДӘКОТУ — Symphytum L. —ОКОПНИК

Азәрбајчанда биткинин 3 нөвү јајылыб.

Дәрман мәгсәдилә хәндәкотунун көкләриндән истифадә олунур. Гурудулмуш көкләриндән дәмләмә-биширмә формасында, мә'дә-бағырсаг хәстәликләринин мүаличәсиндә, исһала вә дизентеријаја гаршы гәбул едилир.

Истифадә гајдасы—биткинин гурудулмуш вә хырдаланмыш көкләриндән 2 хөрәк гашығы 2 стәкан гајнар суда 40—60 дәгигә дәмләјиб, күндә 4 дәфә, һәр дәфә $^1/_2$ стәкан ичирләр.

ХОРУЗКҮЛҮ— Adonis wolgensis — ГОРИЦВЕТ ВОЛЖСКИЙ

Азәрбајчанда јабаны һалда 5 нөвү јајылыб.

Һүндүрлүјү 30—40 см-ә чатан чохиллик от биткисидир. Јоғун, көдәк көкүмсов көвдәси вардыр. Јарпаглары бармагвари шәкилдәдир, даирәси исә енли јумурта шәклиндәдир. Чичәкләри солғун-сарыдыр, көвдәсинин зирвәсиндә јерләшир. Мејвәләри гозчуглардан ибарәтдир. Тохумчуглары түклүдүр.

Битки мај-ијун ајларында чичәкләјир, мејвәләри ијул-августда јетишир.

Хорузкүлү биткисиндә бир сыра үрәк глүкозидләри мүәјјән едилмишдир. Бунларын да ән мүһүмү симарин вә адонитоксиндир. Бунларла јанашы, хорузкүлүндә флавонгликозиди—адонизид, сапонинләр, адонит спирти, фитостерин, каротин, С витамини вә саир маддәләр дә тапылмышдыр.

Азәрбајчанын халг тәбабәтиндә хорузкүлү отундан чај кими дәмләјиб, үрәк ағрыларында вә мә'дә хәстәликләриндә ичирләр.

Республикада битән хорузкүлү биткиләриндән чичәкләјән дөврдә топлајыб гурудур, сонра порошок һалына салыб камфора илә гарышдырараг «ситир-кафир» вә ја «беһишт оту» ады илә өлән адамын мејитинин үстүнә сәпирләр (мејити тәзә сахламаг үчүн).

Бајтарлыгда хорузкүлү отундан сулу биширмә һазырлајыб, атларын тәрләмәсиндән баш верән ијин гаршысыны алмаг үчүн ишләдирләр. Көкүнүн дәмләнмәсиндән исә һејванларда әмәлә кәлән гарајааранын (Сибир јарасы) мүаличәсиндә истифадә едирләр.

ҺӘГИГИ ПҮСТӘ— Pistacia vera — ФИСТАШКА НАСТОЯЩАЯ

Азәрбајчанда 1 нөвү (һәгиги пүстә) бечәрилир, башга нөвү јабаны һалда јајылмышдыр.

Һәгиги пүстә 5—7 м һүндүрлүкдә ағачдыр. Көвдәсинин үзәри һамар, ачыг-боз рәнкли габыгла, јарпаглары дәривари тәкләләклә өртүлүдүр, јумурта вә ја енлилансет формададыр. Чичәкләри сүпүркә шәклиндә топланмышдыр, ачыг-сары, түнд-гырмызы вә бәнөвшәји рәнклидир. Мејвәси биртохумлу чәјирдәкмејвәдир. Тохумунун хош әтирли ији вә дады вар. Пүстә мај ајында чичәкләјир, мејвәси сентјабрда јетишир вә гида маддәси кими истифадә олунур.

Абшеронда кениш бечәрилир. Бундан башга Азәрбајчанын субтропик рајонларында да тәк-тәк раст кәлинир.

Пүстәнин башга нөвү күтјарпаг пүстәјә (Pistacia mutica) јабаны һалда республиканын Күр—Араз чајлары әтрафындакы рајонларда вә Нахчыванда тәк-тәк тәсадүф олунур. Күтјарпаг пүстәнин мејвәләри јејилмир.

Һәгиги пүстәнин мејвәләриниң чәкисиниң 52,7%-и габығы, 47,3%-и исә ләпәси (тохуму) тәшкил едир. Габығында 0,5%-ә гәдәр хош әтирли ефир јағы вар. Тохумларының тәркибиндә 60%-ә гәдәр олеин, линол, палмитин вә стеарин туршуларының глисеридләриндән ибарәт пијли јағ мөвчуддур. Бундан әлавә, тохумларында 18—19% зүлал маддәләри, 9%-ә гәдәр шәкәр вә минерал дузлар вардыр.

Һәгиги пүстәнин јарпагларында 8—15%, фырларында исә 30—40% аиы маддәләри вардыр. Бундан әлавә, јарпагларында 4%-ә гәдәр пијли маддәләр, 3,9% үзви туршулар, 90—110 мг % аскорбин туршусу тапылмышдыр.

Халг тәбабәтиндә һәгиги пүстәнин мејвәләриндән дәмләјиб, нәфәс јоллары хәстәликләриндә, о чүмләдән вәрәмдә јумшалдычы вә бәлғәмкәтиричи өскүрәк дәрманы кими, еләчә дә ганазлығында ичирләр.

Јарпагларыны гурудуб чај кими дәмләјәрәк, гарын ағрыларында, ичала вә дизентеријаја гаршы, һәм дә гусма әлејһинә дәрман кими гәбул едирләр.

ҺЕЈВА— Cyclonia oblonga L.
—АЙВА ОБЫКНОВЕННАЯ.

Һејва мејвәсиниң биширмәсиндән халг тәбабәтиндә мә'дә-бағырсаг хәстәликләриндә истифадә едилир. Һејва мүрәббәси гарачијәр хәстәликләриндә, ганлы бәлғәмдә чох хејирлидир, еләчә дә гусма әлејһинә јахшы дәрмандыр. Һејва мејвәсинин тохумларының дәмләмәси (һејва селији) сидик јоллары вә ушаглыг ганахмаларында да ишләнир. Һејва ширәсиниң балла гарышығы мә'дә фәалијјәтини мөһкәмләндирир.

Истифадә гајдасы—10 г һејва тохуму 1 стәкан суда дәмләјиб (тохумлар хырдаланмамалыдыр) спастик колитләрдә хөрәк гашығы илә күндә 3—4 дәфә гәбул едирләр.

ҺӘМИШӘЧАВАН— Viscum album L.
—ОМЕЛА БЕЛАЯ

Азәрбајчанда 1 нөвү вар.

Республикамызын дағ-мешә рајонларында јајылан һәмин биткинин јарпагларыны гол-будаглары илә бирликдә топлајыб гурудур, сонра дәмләјиб һипертонија хәстәлијиндә ,епилепсијада, баш ағрысында, ағ чијәр илтиһабында вә ушаглыг ганахмаларында ишләдирләр.

Истифадә гајдасы—биткинин гурудулмуш јарпаг вә гол-будагларындан 1 хөрәк гашығы 1 стәкан гајнанмыш суда дәмләјәрәк күндә 3 дәфә, һәр дәфә стәканын 1/3 мигдарыны ичирләр.

ЧАЈТИКАНЫ— Hippophäe rhamnoides L.
—ОБЛЕПИХА КРУШИНОВИДНАЯ.

Азәрбајчанын дағ-мешә рајонларында кениш јајылмыш биткиләрдәндир. Дәрман мәгсәдилә чајтиканынын мејвәләриндән истифадә олунур. Мејвәләри поливитаминләрлә олдугча зәнкиндир. Мејвәләриниң тәркибиндә каротин (провитамин А), Е, С, B_1, B_2, Р витаминләри, Фол туршусу, 9 фаизә гәдәр пијли јағ, шәкәр, алма вә чахыр туршулары вә с. биоложи фәал маддәләр вардыр. Биткиниң мејвәләриниң тохумларында 12 фаизә гәдәр сон дәрәчә мүһүм мүалиҹә әһәмијјәтинә малик пијли јағ вардыр ки, бу јағ да рентгенотерапијада, шүа зәдәләнмәсиндә, селикли гишаларын илтиһабында, еләчә дә кинеколожи практикада бәдән харичинә сүртүлүр. Ејни заманда јемәк борусунун зәдәләнмәсиндә вә мә'дә хорасының мүалиҹәсиндә јарасағалдычы дәрман кими дахилдә истифадә едилир. Мејвәләриниң мүрәббәсиндән вә ширәсиндән авитаминозда кениш истифадә едилир.

Чајтиканы јарпагларының гурудуб дәмләјәрәк ревматизмдә ишләдирләр. Тохумларындан сулу биширмә һазырлајыб ишләтмә дәрманы кими гәбул едилир.

Истифадә гајдасы—мә'дә вә оники бармаг бағырсаг хорасының мүалиҹәсиндә чајтиканы јағындан күндә 3 дәфә, һәр дәфә 1 чај гашығы гәбул олунур.

ЧИЛОТУ— Carex L.
—ОСАКА

Азәрбајҹанда биткинин 61 нөвүнә раст кәлинир.

Чилотунун дәрман мәгсәдилә гурудулмуш көкләринин сулу дәмләмәсиндән сојугдәјмәләрдә, зөкәмдә, өскүрәкдә истифадә едилир. Халг тәбабәтиндә көкләриндән јарда мәлһәм һазырлајыб подаграда вә ревматизмдә ишләдирләр.

Истифадә гајдасы—гурудулмуш вә хырдаланмыш көкләриндән 2 чај гашығы көтүрүб, 2 стәкан гајнанмыш сојуг суда 8 саат дәмләјәрәк сүзүб күндә 2 дәфә, һәр дәфә 1 стәкан ичирләр.

ЧӘМӘН КҮЛЛҮҺӘ (ләркә)— Lathyrus pratensis
—ЧИНАЛУГОВАЯ

Азәрбајҹанда күллүһәнин 18 нөвү јајылмышдыр. Бунлардан бири бечәрилир, тибби әһәмијјәтлиси чәмән күллүһәсидир.

Чохиллик от биткиси олуб, 50—100 см һүндүрлүкдә јерүстү көвдәјә маликдир. Јарпаглары бир чүт лансетшәкилли јарпагчыг вә бығчыгдан ибарәтдир. Чичәк саплағы јарпагларындан узундур, чичәкләринин тачы кәпәнәкваридир, парлаг сары рәнкдәдир. Мејвәси узунсов хәткеш формасында олуб пахладан ибарәтдир. Тохумлары гырмызы-гонур рәнкдәдир. Ијун-ујул ајларында чичәк ачыр, мејвәләри август ајында јетишир.

Дәрман мәгсәдилә күллүһәнин бүтүн јерүстү һиссәсини чичәк ачан дөврдә топлајыб, истифадә едирләр. Јарпагларын тәркибиндә 800 мг %, чичәкләриндә исә 700 мг % аскорбин туршусу вардыр. Бундан әлавә, тәркибиндә каротин (10—22 мг %), протеин (17—28%), лејкоантосиан бирләшмәләри, флавоноидләр вә с. мөвчуддур.

Халг тәбабәтиндә күллүһәнин отундан 1 : 30 нисбәтиндә дәмләмә һазырлајыб, сојугдәјмәләрдән баш верән тәнәффүс јоллары хәстәликләриндә өскүрәк әлејһинә дәрман кими истифадә едирләр.

ЧӘПИШОТУ— Galega
—ГАЛЕГА (КОЗЛЯТНИК)

Азәрбајҹанда 2 нөвү јајылыб.

Дәрман чәпишоту чохиллик от биткиси олуб, ләләквари јарпаглары вә салхым формада јерләшән ачыгкөј рәнкли чичәкләри вардыр. Көвдәси чылпагдыр, мејвәси чохтохумлу пахладан ибарәтдир. Тохумлары јашылтәһәр сарыдыр.

Битки ијун ајында чичәк ачыр, мејвәләри август-сентјабрда јетишир.

Елми тәбабәтдә јарпагларындан истифадә олунур. Јарпагларыны ијул ајында, битки чичәк ачанда, тохумларыны исә сентјабрда мејвәләри јетишәндә топлајыр, ачыг һавада, һавасы даим дәјишилән биналарда сахлајырлар. Тәркибиндә 0,2—0,5%-ә гәдәр алкалоид мәчмусу мүәјјән едилмишдир ки, бунлардан ән мүһүмү оксиметиленпеганин алкалоидидир.

Дәрман чәпишотундан һазырланан тинктура вә екстракт шәкәр хәстәлијинијин мүалиҹәсиндә истифадә едилир. Бу мәгсәдлә екстрактындан 25—30 дамчы, тинктурасындан исә чај гашығы илә күндә 3 дәфә гәбул едилир.

Халг тәбабәтиндә чәпишотунун јарпаг, көк вә тохумларындан чај кими дәмләјиб, үрәк ағрыларында сакитләшдиричи кими, еләчә дә гурд әлејһинә истифадә едирләр.

Гурудулмуш чичәкләриндән чај кими дәмләјиб, шәкәр хәстәлијиндә истифадә едирләр.

ЧИЧӘКБАҺАР— Phytolacca americana
—ЛАКОНОС АМЕРИКАНСКИЙ

Азәрбајҹанда чичәкбаһарын бир нөвү јајылмышдыр. Чохиллик от биткиси олуб, јоғун көкә вә чохбашчыглы көкүмсов көвдәјә маликдир. Онун будаглы, ширәли јашыл көвдәси вардыр. Нөвбә илә јерләшән јумурташәкилли јарпаглары мөвчуддур. Чичәкләри хырдадыр вә сых салхымвари-чичәк групуна топлашмышлар. Мејвәси киләмсијәјә охшајыр, ширәли, јасты вә парлагдыр. Мејвәләри түнд-гырмызыдыр, тохумлары гарадыр. Чичәкбаһар ијун ајындан башлајараг чичәкләјир, август ајында мејвәләри јетишир.

Елми тәбабәтдә дәрман мәгсәдилә чичәкбаһарын көкләриндән истифадә олунур. Белә ки, пајызын илк ајларында биткинин көкләрини топлајыр, сојуг су илә јујуб тәмизләјир, хырда-хырда доғрадыгдан сонра гуру һавалы биналарда вә ја хүсуси гурудучуларда гурудурлар.

Биткинин тәркибиндә 0,16%-ә гәдәр фитолаксин алкалоиди, сапонинләр, ефир јағы вә саир вардыр.

Халг тәбабәтиндә чичәкбаһарын көкләриндән чај кими дәмләјиб, јүнкүл ишләтмә вә сидикговучу дәрман кими гәбул едирләр. Гурудулмуш көкләринин порошокундан кәрә јағында мәлһәм һазырлајыб, дәри хәстәликләриндә, хүсусән пуллу дәмровда истифадә олунур.

ЧОБАНЈАСТЫҒЫ— Matricaria chamomirla L. —РОМАШКА АПТЕЧНАЯ

Азәрбајчанда чобанјастығынын 2 нөвү вардыр. Дәрман мәгсәдилә биткинин чичәкләриндән истифадә едилир. Чичәкләрини там јетишән вахт топлајыб хүсуси гурудучуларда гурудурлар. Гурудулмуш чичәкләринин дәмләнмәсини сојугдәјмәләрдә тәрләдичи, өд јоллары хәстәликләриндә өдговучу, гычолмаларда сакитләшдиричи, мә'дә-бағырсаг хәстәликләриндә илтиһабы арадангалдырычы вә ағрыкәсичи дәрман кими гәбул едирләр. Бундан әлавә дәмләмәсиндән диш әтинин илтиһабында, стоматитдә, боғаз ағрыларында антисептик вә дезинфексијаедичи гаргара дәрманы кими дә кениш истифадә едилир.

Чобанјастығы ревматизмдә вә подаграда да ванна шәклиндә тәтбиг едилир.

Истифадә гајдасы—биткинин гурудулмуш чичәкләриндән 2 хөрәк гашығы 2 стәкан суда 15—20 дәгигә дәмләјир, сонра күндә 4 дәфә, һәр дәфә ½ стәкан ичирләр. Чичәкләриндән 10 г 200 мл суда 30 дәгигә дәмләјиб сүздүкдән сонра сүзүнтүјә 50 г бор туршусу әлавә едәрәк гарышдырырлар вә күндә 5—6 дәгигә боғазы гаргара едирләр. Һәмчинин чичәкләриндән һазырланмыш тинктураны ејни мәгсәд үчүн ишләдирләр.

ЧОБАНЧАНТАСЫ (ГУШӘППӘЈИ)— Capsella bursa pastoris L. —ПАСТУШЬЯ СУМКА

Гушәппәјинин јерүстү һиссәсини јај фәслиндә топлајыб гурутдугдан сонра чај кими дәмләјиб дахили ганахмаларда, хүсусилә мамалыг практикасында доғушдан сонра баш вермиш ганахмаларда ганкәсичи дәрман кими гәбул едирләр. Гушәппәјинин дәмләмәси бөјрәк-сидик јоллары хәстәликләриндә илтиһаб әлејһинә дәрман кими дә ишләдилир.

ЧӨРӘКОТУ— Vaccaria medic —ТЫСЯЧЕГОЛОВ

Дәрман мәгсәдилә биткинин тохумларындан истифадә олунур. Тохумларынын сулу дәмләмәси сидикговучу тә'сирә маликдир. Халг тәбабәтиндә тохумларындан чај дәмләјиб бөјрәк вә сидик јоллары хәстәликләриндә ичирләр. Тохумларынын сулу дәмләмәси гадын хәстәликләриндә кениш истифадә едилир.

Истифадә гајдасы—чөрәкотунун гуру тохумларындан 1 чај гашығы 1 стәкан гајнар суда 1 саат дәмләјиб күндә 3 дәфә, һәр дәфә 1—2 хөрәк гашығы гәбул едирләр. Тохумларынын сулу дәмләмәсиндән дезинфексијаедичи дәрман кими гадын хәстәликләриндә ушаглыг јолуна шырынга едирләр.

ЧЫНГЫЛОТУ— Geum —ГРАВИЛАТ

Азәрбајчанда 4 нөвү јајылмышдыр.

Чынгылоту чохиллик от биткисидир. Јоғун, һоризонтал истигамәтдә узанмыш көкүмсов көвдәси вардыр.

Дәрман мәгсәдилә чынгылотунун көкүмсов көвдәсиндән даһа кениш истифадә олунур. Чынгылотунун көкләриндә 23,2—30%-ә гәдәр пирогаллол груплу ашы маддәси тапылмышдыр. Бундан әлавә, гликозидләр (0,16%), алкалоидләр (0,3%), кетошәкәрләр (8,66%), пектин маддәләри (27,3%), ефир јағы (изн), пијли маддәләр (0,96%), гатранлы маддәләр (2,77%), үзви тур-

шулар (6,46%), С витамини (86,6 мг %) вә с. мүәјјән едилмишдир.

Чынгылотунун јарпагларында вә көвдәсиндә 20%-ә гәдәр ашы маддәси, 16—20 мг % каротин, 102—177 мг % С витамини вардыр.

Халг тәбабәтиндә көкүмсов көвдәсиндән чај кими дәмләјиб, мә'дә-бағырсаг хәстәликләриндә ишаларда вә дизентеријаја гаршы бүзүшдүрүчү вә антисептик дәрман кими ичирләр. Хүсусән ганлы ишалда вә мә'дә-бағырсагларда әмәлә кәлән иринли илтиһабларда чох ишләдилир.

Истифадә гајдасы—чынгылотунун көкүмсов көвдәләрини тәмизләјиб гурудур, порошок һалына саландан сонра ондан иринли јараларын үстүнә јарасағалдан дәрман кими сәпирләр, ја да һәмин порошокдан кәрә јағында мәлһәм һазырлајыб, јаранын үстүнә јахырлар. Чај чынгылотунун көкүмсов көвдәсинин порошокундан илан вә әгрәб зәһәринә гаршы, еләчә дә гудуз итин дишләдији јерә сәпирләр.

Бајтарлыгда чынгылотунун көкүмсов көвдәсиндән вә отундан сулу дәмләмә—биширмә һазырлајыб (20 г 300 г суда) мә'дә-бағырсаг хәстәликләри заманы бүзүшдүрүчү вә ганкәсичи маддә кими хырда вә ири мал-гараја күндә 2—3 дәфә, һәр дәфәдә 2—3 хөрәк гашығы ичирдирләр.

ЧИНЧАР (аг даламаз)— Lamium album —СНОТКА БЕЛАЯ (крапива глухая)

Азәрбајчанда биткинин 5 нөвү јајылмышдыр. Бунлардан тибдә анчаг чинчар (аг даламаз) истифадә олунур.

Сүрүнән көкүмсовлу, чохиллик от биткисидир. Көвдәси дөрдкүнчлү, ичибош, 20—80 см һүндүрлүкдәдир. Гаршы-гаршыја дүзүлмүш енли-јумуртавари, саплаглы јарпаглары вә јухары јарпагларын голтуғунда јерләшән дәстә чичәк груплары вардыр. Чичәк касачығы зәнгвариднр, тачы аг рәнкдәдир. Мејвәси дөрдкүнч түнд-боз фындыгчыгдан ибарәтдир. Биткн мај-август ајларында чичәкләјир, ијул—сентјабрда мејвә верир.

Дәрман мәгсәдилә чичәкләриндән истифадә олунур. Топланмыш чичәкләр ачыг гуру һавалы көлкә јерләрдә вә ја хүсуси гурудучуларда гурудулур.

Гурутманы тәмиз аг кағызын үзәриндә чичәкләри назик лајла сәрмәклә апарырлар. Јахшы гурудулмуш чичәкләр сарытәһәр рәнкдә олур.

Чичәкләрин тәркибиндә чохлу мигдарда селикли маддәләр, флавоноидли гликозидләр, сапонинләр, ашы маддәләри, ламин алкалоиди, шәкәрләр, ефир јағы, 26 мг % каротин, 720 мг % С витамини вардыр.

Сулу дәмләмә вә тинктура шәклиндә аччијәр вә ушаглыг ганахмаларында ганкәсичи, дәри јараларында јарасағалдычы, еләчә дә сарылыға вә бөјрәк хәстәлијинә гаршы истифадә едилир.

Халг тәбабәтиндә чичәк вә јарпагларындан чај кими дәмләјиб сојугдәјмә заманы баш верән тәнәффүс јоллары хәстәликләриндә синәјумшалдычы вә бәлғәмкәтичи дәрман кими ишләдилир. Дәмләмә ејни заманда шәкәр хәстәлијинә гаршы да истифадә олунур.

ЧИЈӘРКҮЛҮ — (чөл аниси) — Pimpinella —БЕДРЕНЕЦ

Азәрбајчанда 9 нөвү јајылмышдыр. Тибдә анчаг ики нөвүндән истифадә едилир.

Чирәкүлү чохиллик биткн олуб шагули истигамәтдә узанан ијвари көкә маликдир. Көвдәсинин јарпаглары хырдадыр, енсиз лансетшәкилли һиссәчикләрдән ибарәтдир. Чичәкләри аг вә ја чәһрајыдыр, мүрәккәб чәтир чичәк групуна топлашмышлар. Мејвәси икибөлүмлү јумурташәкилли гошадәндир.

Биткн ијул-август ајларында чичәкләјир, мејвәләри август-сентјабрда јетишир.

Биткинин мејвәләриндән вә көкләриндән истифадә олунур. Онун көкләриндә 0,1—0,4% ефир јағы, фурокумарин вә саир маддәләр мүәјјән едилмишдир. Мејвәләриндә 1,6—3%-ә гәдәр ефир јағы вардыр. Ефир јағына әтирли ај верән тәркибиндәки ароматик бирләшмәли терпенләрдир.

Халг тәбабәтиндә биткинин мејвәләриндән вә көкләриндән чај кими дәмләјиб, сојугдәјмәләрдән баш верән нәфәс јоллары хәстәликләриндә синәјумшалдычы вә илтиһабы арадангалдырычы, мә'дә-бағырсаг вә бөјрәк хәстәликләриндә илтиһаба гаршы спдикговучу вә дашсалычы дәрман кими ишләдилир.

ЧӨКӘ АҒАЧЫ— Tilia caucasica L.
—ЛИПА КАВКАЗСКАЯ

Азәрбајчанда чөкә ағачының бир нечә нөвүнә раст кәлинир. Бунлардан хырдајарпаг вә Гафгаз чөкәси даһа кениш јајылыб. Тибдә чөкәнин чичәкләриндән истифадә едилир. Чөкә тәркибиндә ефир јағы олан биткиләрдәндир. Онун гурудулмуш чичәкләриндән дәмләмә һазырлајыб сојугдәјмәләрдән баш вермиш хәстәликләрдә тәрләдичи, гыздырмасалычы, еләчә дә сидикговучу дәрман кими кениш истифадә едирләр.

Истифадә гајдасы—биткинин гурудулмуш чичәкләриндән 1 чај гашығы 1 стәкан гајнар суда 20—30 дәгигә дәмләјиб исти һалда ахшам јатмаздан габаг гәбул едилир.

ШЕЈТАНАҒАЧЫ— Gleditschia —ГЛЕДИЧИЯ

Азәрбајчанда јабаны һалда бир нөвү јајылыб. О да Хәзәр шејтанағачыдыр. Хәзәр шејтанағачы 16 метр һүндүрлүкдә гол-будаглы ағачдыр. Будаглары јашылтәһәр-ачыг-сары рәнкли габыгла өртүлмүшдүр. Јарпаглары дәстә шәклиндә јерләшир, бә'зән икигат лələк шәклиндәдир, узунсов-еллипс формададыр. Чичәкләри јарпагларының голтуғунда салхымвари формада јерләшир. Мејвәләри ораг шәклиндә әјилмиш, енли габыглы, түнд-гәһвәји-гонур пахладан ибарәтдир. Һәр пахлада 15 тө-хум јерләшир. Тохумлары узунсов түнд-гәһвәји рәнкдә-дир.

Битки мај ајындан башлајараг чичәкләјир, мејвәләри октјабрда јетишир. Шејтанағачынын јарпагларында 1%-ә гәдәр, чичәкләриндә исә 0,3%-ә гәдәр триакантин типли алкалоидләр вә 191 мг %-ә гәдәр С витамини вардыр. Мејвәләриндә флавоноидләр (0,64%), ашы маддәләри (3,12%), шәкәрләр (2,64%), гатранлы маддәләр (0,71%) үзви туршулар (6,1%), С витамини (64 мг %) вә с. мүәј-јән едилмишдир.

Шејтанағачынын јарпагларындан алынан триакантин алкалоиди елми тәбабәтдә спазмолитик дәрман кими бронхиал астмада, холесиститдә, һипертонијада, спастик колитләрдә вә мә'дә хорасында истифадә едилир.

ШӘРГ ФЫСТЫҒЫ — Fagus orientalis
БУК ВОСТОЧНЫЙ

Азәрбајчанда бир нөвү јајылмышдыр. 30—35 м (40—50 м) һүндүрлүкдә ири ағачдыр. Көвдәси вә гол-будаглары һамар ачыг-боз рәнкли габыгла өртүлмүшдүр, јарпаглары нөвбә илә јерләшир, саплаглыдыр. Чичәкләри хырдадыр, нәзәри чәлб етмир, мүрәккәб чичәк групунда јерләшмишләр. Мејвәләри ачыг-гонур рәнкли, 1 вә ја 2 фындыгчыгдан ибарәтдир. Битки апрел-мај ајларында чичәкләјир, мејвәләри сентјабр-октјабрда јетишир.

Шәрг фыстығы Азәрбајчанын дағ-мешә рајонларында кениш јајылмышдыр. Республиканын орта вә јухары дағ гуршагларында мешәлик тәшкил едир.

Фыстығын көвдә вә гол-будагларында гаты маје һалында чохлу мигдарда гатранлы маддәләр вардыр. Гуру дестиллә апармаг јолу илә алынан гатранын тәркибиндә бир сыра ароматик үзви маддәләр мүәјјән едилмишдир. Буплардан, хүсусилә креозоту (5%-ә гәдәр) көстәрмәк олар ки, онун да тәркиби мүхтәлиф феноллардан ибарәтдир. Ароматик сырадан олан бу маддәләр сон дәрәчә күчлү антисептик тә'сирә маликдир.

Фыстыг мејвәләринин тәркибиндә 30—32% пијли јағ, 22,6% азотлу маддәләр, 27,88% екстрактив маддәләр, селлүлоз вә с. мүәјјән едилмишдир.

Шәрг фыстығындан алынан креозот елми тәбабәтдә нәфәс јолларының хроники хәстәликләриндә, бронхитдә, бронхоектазијада вә с. истифадә едилир.

Халг тәбабәтиндә фыстығын көвдәсиндән кәсиб хырда-хырда доғрадыгдан сонра гурудур вә ондан чај кими дәмләјәрәк, вәрәм хәстәлијиндә ичирләр.

Мејвәсиндән суда бишириб кеч сағалан мә'дә хәстә-ликләриндә гәбул едирләр.

ШИРИН БАДАМ— Amygdalus communis dulcis L. —МИНДАЛЬ СЛАДКИЙ

Бадам ән гәдимдән бечәрилән гиҗмәтли биткидир. Орта Асиҹада, Крымда вә Загафгазиҹада бечәрилир. Ширин бадам тохумларындан емулсија һазырлајыб мә'дә-бағырсаг хәстәликләриндә гәбул едирләр. Бадамын емулсијасы мә'дә-бағырсағын селикли гишасыны јумшалдыр вә гәбизлијин гаршысыны алыр. Бадам тохумунун кәпәҹиндән үзүн дәрисини јумшалтмаг үчүн истифадә олунур.

Истифадә гајдасы—бадам тохумларынын кәпәҹиндән (чечәҹиндән) 2 көрәк гашығы 2 стәкан суда 1—2 саатын мүддәтиндә дәмләјәрәк сојудуб үзә сүртүрләр.

ШИРИН БИЈАН— Glycyrrhiza globra L. —СОЛОДКА (гладкая) (салодка сладкая)

Гурудулмуш бијан көкүнүн сулу биширмәсиндән синәјумшалдычы, өскүрәккәсичи дәрман кими гәбул едирләр. Бијанын көкләри сапонинләрлә, шәкәрлә вә екстрактив маддәләрлә чох зәнкиндир. Бијан көкү бронхит, көјәскүрәк, бронхиал астма хәстәликләринин мүаличәсиндә чох фајдалыдыр.

Елми тәбабәтдә бијан көкүнүн препаратларындан (порошок, екстракт, ширә, шәраб вә с.) хроники мә'дә-бағырсаг, тәнәффүс јоллары хәстәликләриндә илтиһабы арадан галдырычы, һәзм просесини јахшылашдырычы, маддәләр мүбадиләсинин кедишини тәнзимедичи дәрман кими чох кениш истифадә олунур. Бундан әлавә бијан көкүнүн препаратлары аллеркијаја гаршы да ишләдилир.

Истифадә гајдасы—гурудулуб хырдаланмыш бијан көкләриндән 15 г. 200 мл суда 40—60 дәгигә дәмләјәрәк, күндә 4—5 дәфә, һәр дәфә 1—2 көрәк гашығы гәбул едирләр.

ШИШЈАРПАГ СӘНА— Cassia acutifolia Del —КАССИЯ. ОСТРОЛИСТНАЯ

Сәна кимјәви тәркибчә антрасентөрәмәли биткидир. Азәрбајчанда (Абшеронда) бечәрилир. Дәрман мәгсәдилә сәнанын јарпагларындан вә мејвәләриндән истифадә едилир. Јарпагларыны дәмләјиб хроники мә'дә-бағырсаг хәстәликләриндә зәиф ишләтмә дәрманы кими кениш истифадә едирләр. Сәна чох гиҗмәтли ишләтмә дәрманыдыр. О, дүнјанын тропик вә субтропик өлкәләриндә чохдан бәри кениш бечәрилир.

Истифадә гајдасы—биткинин гурудулмуш јарпагларында 10—15 г 2 стәкан гајнар суда 30—40 дәгигә дәмләјиб сүздүкдән сонра кечә јатмаздан 30 дәгигә әввәл һамысыны бирдәфәјә ичирләр.

ШҮЈҮД— Anethum L. —УКРОП

Тәркибиндә ефир јағы олан хошәтирли ијә малик биткидир. Мејвәләриндән истифадә олунур. Мејвәләринә хошәтирли иҗ верән фуранохромондур. Елми тәбабәтдә мејвәләриндән келлинә охшар «анитин» адлы маддә алыныр ки, бундан да хроники стенокардијада, бронхиал астмада истифадә едилир. Халг тәбабәтиндә гурудулмуш мејвәләриндән вә отундан чај дәмләјиб бөјрәк хәстәликләриндә сидикговучу вә сидик кисәсинин илтиһабында илтиһабы арадан галдырычы вә сидик кисәсинин илтиһабында да шүјүд дәмләмәсиндән истифадә олунур.

Истифадә гајдасы—шүјүдүн гурудулмуш вә хырдаланмыш тохумларындан 2 чај гашығы 2 стәкан суда дәмләјиб јемәкдән 10—15 дәгигә габаг күндә 3 дәфә, һәр дәфә $^1/_2$ стәкан ичирләр.

БИТКИЛӘРИН АЗӘРБАЈЧАНЧА АДЛАРЫ

Аврона көрмәшову	Вәлөс
Агакасија	
Агачабөнзөр алоје	Гангал
Аг күстүшам	Гарабаг даглалөси
Агларот	Гара бат-бат
Ади гарағыныг	Гараговаг
Ади зијлоту	Гарағат
Ади зирнич	Гарагатјарпаг гушгөн-
Ади јовшан	мазоту
Ади килөзөһөр	Гаракөндөлөш
Ади килөнар	Гаракилө
Ади разјана	Гарачөһрө
Ади сәрв	Гара соғаны
Ади субојар	Гаргыдалы сачағы
Ади чуғундур	Гарпыз
Ади чанаваркилөси	Гатыргујруғу
Ајлант	Гатлы солмазчичәк
Ајрыг	Гафгаз алышаны
Аморфа	Гафгаз ханымоту
Андыз	Гафгаз хурмасы
Антск күсоту	Гөнөвк вахтеызчичәк
Асырғалы лобелија	Гыжы
Ачыбијан	Гызылағач

Ачыјовшан	Гызылчөтпр
Ачыјонча	Гыз чичөји
Ачылыготу	Гырмызыбаш
	Гырмызыпстиот
Бадымчан	Гырхбуғум
Башинағачы	Гоз ағачы
Бешдишичикли јемишан	Гурдоту
Бојмадәрән	
Бораны	Дағтәрхуну
Бөјүрткән	Дағтурпу
Дағчәтири	Отирли сүнбүл
Дазыоту	Отирпаз
Далáмаз	Отрәнк гырхбуғум
Дамоту	
Данаја	Загафгазија инчичичәји
Дәвәдабаны	Зејтун
Дәвәтиканы	Зө'фәран
Дәлибәнк	Зиро
Дәличәтәпө	Зоғал
Дәркүл	
Дәрман ачыговучу	Ири бағајарпағы
Дәрман бәдрәнчи	Ири дәмровоту
Дәрман булаготу	Иричичәк магнолија
Дәрман ганбаты	Ишләтмә мурдарчасы
Дәрман гыжы	
Дәрман гушүзүмү	Јапонија сөфорасы
Дәрмаһ көпәкдили	Јаратикан
Дәрман гуланчары	Јасәмән
Дәрман күлхәтми	Јемиш
Дәрман күлүмбаһары	Јыртыготу
Дәрман мәрчаноту	

Дәрман миначичәји
Дәрман пишикоту
Дәрман розмарини
Дәрман сабуноту
Дәрман сурвәси
Дәрман хәшәнбүлү
Дәрман шүвәрәни
Дәфнә ағачы
Дишгуртдиjан
Дурнабоғаз чиликбурну
Дүзгалхан балычаоту

Евкалипт

Әвәлик
Әкин гырхбугуму
Әкин jеркөкү
Әкин кешиши
Әкин кәнафы
Әмәкөмәчи
Әнчир
Әрик ағачы
Этирли бәнөвшә
Мешә алмасы
Мешә киласы
Мешә чиjәләји
Мәдәни үзүм
Мәрjәм нохуду
Мәрчанкилә
Мәст чачыг
Моруг

Касны
Кәкрәоту
Кәндир
Кәпәнәк дили
Кичик гајтармаоту
Кичик говоту
Көврәк мурдарча

Көјнөхуд
Кавалы
Кәчәвәр
Кирдәбаш топлузтикан
Кичиткән
Көјрүш
Күләвәр
Күләсову
Күнәбахан
Күрчү бојаготу

Лимон

Мајаоту
Маһмызчичәк
Су јончасы
Сумаг
Судоту
Сүнбүлвари гарғаоту
Сүпүркәвари сығыргуjруғу

Тиканлы кәвәр
Мускат сурвәси
Мүркүоту

Назчичәк
Нанә
Нар
Наринки
Новрузкүлү

Онагра
Ононис
Орта чинчилим
Отсармашыг

Өдоту

Палыд ағачы
Пирамидавари сығыргуjгуғу
Писиjли гајтармаоту
Пишик нанәси
Пытраготу

Реjһан

Сараған
Сармашыгвари jерсармашығы
Сәдо ағачы
Сөjүд
Сәһләб
Сәфәроту
Соған
Су бибәри

Түклү фырчаоту
Түтәкоту

Үзәррик
Үчjарпаг jонча

Хәндәкоту
Хорузкүлү

Һејва
Һәгиги пүстә
Һәмишәчаван

Чајтиканы
Чәмән күллүчү
Чәпишоту
Чилоту
Чичәкбаһар
Чобанjастығы
Чобанчантасы
Чөрәкоту

Чинчар
Чирәкүлү
Чынғылоту
Чөкә ағачы

Шејтанағачы
Шәрг фыстығы
Ширин бадам
Ширин бијан
Шишjарпаг сәна
Шүjүд

БИТКИЛӘРИН РУСЧА АДЛАРЫ

Абрикос
Анр
Аистник журавельниковидный
Айва обыкновенная
Айлант высочайший
Акация белая
Алоэ древовидное
Алтей лекарственный
Амми зубная
Аморфа
Арбуз обыкновенный
Артишок посевной

Базилик
Барбарис обыкновенный
Бедренец
Безвременник великолепный
Белена черная
Береза бородавчатая
Бересклет
Бессмертник складчатый
Бессмертник (цмин)
Бодяк
Бородавник обыкновенный
Боярышник пятитычинковый
Бриония
Брусника
Будра плющевидная
Бузина черная
Бук восточный
Буквица лекарственная
Бутень опьяняющий
Валерина лекарственная
Василек
Вербена лекарственная
Верблюжья колючка
Вероника лекарственная
Виноград
Вишня обыкновенная
Волчник
Воробейник
Воронец колосовидный
Ворсянка шерстистая
Восковник малый
Вьюнок
Вязель

Галега
Гебелия лисохвостниковая
Герань лесная
Гладиолус посевной
Гледичия
Горец почечуйный
Горицвет волжский
Горчичник мясокрасный

Горох посевной
Горчак
Грабинник
Гравилат
Гранатовое дерево
Гречиха посевная
Гречишник
Гулявник лекарственный

Данная
Датистка
Девясил высокий
Демьянка
Дербенник
Держи дерево
Донник аптечный
Дрема
Дрок
Дуб
Дубровник
Дудник
Дурман обыкновенный
Дурнишник
Душевник лекарственный
Душистый колосок
Душица обыкновенная
Дыня обыкновенная

Ежевика

Желтушник
Жеруха лекарственная
Живокость
Живучка

Звездчатка средняя
Зверобой обыкновенный
Земляника лесная
Золотоцветник

Ива козья
Инжир
Истод

Калина обыкновенная
Каперсы колючие
Кассия остролистная
Кизил
Кипарис обыкновенный
Кипрей
Клевер луговой
Конопля посевная
Кориандр посевной
Коровяк пирамидальный
Коровяк скипетровидный
Крапива двудомная
Красавка
Красавка кавказская
Крестовник плосколистный
Кровохлебка лекарственная
Крупка
Крушина ломкая
Крушина слабительная
Кукурузные рыльца

Лабазник вязолистный
Лавр благородный
Лаконос американский
Ландыш закавказский
Ланчатка низкая
Ланчатка прямостоящая
Лапчатка прямостоящая

пахучая
Лен обыкновенный
Лимон
Лина кавказская
Лук репчатый
Льнянка

Магнолия крупноцветная
Малина обыкновенная
Мальва пресвирник
Мандарин
Маргаритка
Марена грузинская
Маслина
Мать—и—мачеха
Мелисса лекарственная
Миндаль сладкий
Могильник
Мордовник круглоголовый
Морковь посевная
Мыльнянка лекарственная
Мята кошачья
Мята перечная
Ноготки лекарственные

Облепиха крушиновидная
Одуванчик лекарственная
Окопник
Ольха
Омела белая
Орех грецкий
Осока
Осина

Папоротник мужской
Пастушья сумка
Перец водяной
Перец красный
Пижма
Подорожник большой
Подсолничник однолетний
Поликнемум
Полынь горькая
Полынь обыкновенная
Примула
Пустырник
Пырей

Репейничек аптечный
Розмарин аптечный
Ромашка аптечная
Рута душистая

Свекла обыкновенная
Сирень обыкновенная
Скумпия коггитрия
Слива
Смородина
Солодка
Софора японская
Спаржа лекарственная
Стальник
Сумах дубильный

Тамус обыкновенный
Тисс ягодный
Тмин обыкновенный
Тополь черный
Трилистник водяной
Тывка
Тысячеголов
Тысячелистник обыкновенный

Тюльпан карабахский

Укроп

Фенхель обыкновенный
Фиалка душистая
Фисташка настоящая

Хвощ полевой
Хмель обыкновенный
Хурма кавказская

Цикорий обыкновенный

Чемерица Лобеля
Черемуха
Черника
Чернокорень лекарственный
Чеснок
Чина луговая
Чистотель большой

Шалфей лекарственный
Шалфей мускатный
Шандра
Шафран обыкновенный
Шиповник
Щавель курчавый

Эвкалипт
Эфедра обыкновенная

Яблоня лесная
Ясенец кавказский
Яснотка белая
Ятрышник